

✓
К-14038
// 254820

ВІСНИК

ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

Handwritten signature

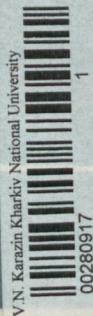
№ 144 НАУКОВИЙ КОМУНІЗМ ВИПУСК II

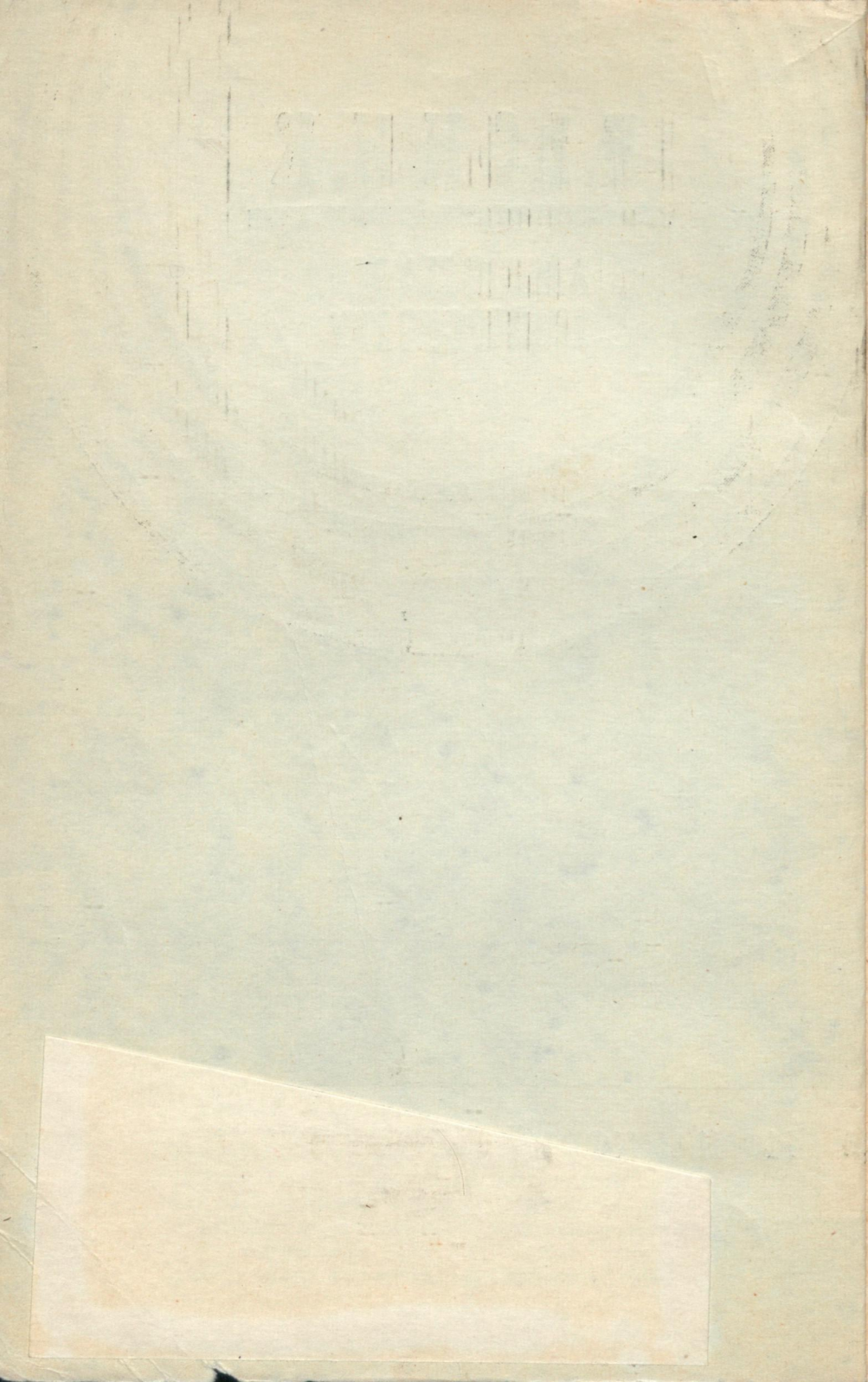
1976

36 коп.

Науковий комунізм, 1976, вип. 11, 1—88.

МІНІСТЕРСТВО
ВИЩОЇ
І СЕРЕДНЬОЇ
СПЕЦІАЛЬНОЇ
ОСВІТИ
УРСР

ВІСНИК

ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

НАУКОВИЙ КОМУНІЗМ № 144

ВИПУСК 11

ВИДАВНИЧЕ
ОБ'ЄДНАННЯ
«ВИЩА ШКОЛА»
ВИДАВНИЦТВО
ПРИ ХАРКІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ
УНІВЕРСИТЕТІ

ХАРКІВ — 1976

Друкується за рішенням кафедри наукового комунізму
(протокол № 3 від 11 січня 1975 р.).

У віснику висвітлюються актуальні питання теорії науко-
вого комунізму. Більшість статей присвячена проблемам роз-
витку соціалістичного суспільства, соціальним наслідкам на-
уково-технічної революції та ін.

Вісник розраховано на викладачів гуманітарних вузів
і аспірантів.

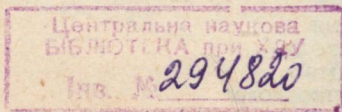
Редакційна колегія:

доц. *М. І. Сазонов* (відп. редактор), доц. *М. М. Копаниця*,
доц. *Б. Т. Личко*.

Адреса редакційної колегії:

310077, Харків, 77, майдан Дзержинського, 4, Державний уні-
верситет, кафедра наукового комунізму. Тел. 40-18-63.

Редакція гуманітарної літератури
Зав. редакцією *Г. І. Шинкаренко*

М. М. КОПАНИЦЯ, канд. філософ. наук,
Л. Г. ДЕРГАЧОВА

**ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ В ТЕОРЕТИЧНІЙ СПАДЩИНІ Ф. ЕНГЕЛЬСА
У 80—90-х РОКАХ ХІХ ст.**

Ми живемо в епоху, головний зміст якої становить перехід від капіталізму до соціалізму у всесвітньому масштабі. Революційні сили сучасності, що ведуть боротьбу за соціалізм, керуються безсмертними ідеями марксизму-ленінізму і перш за все марксистсько-ленінською теорією соціалістичної революції.

Ідеологи антикомунізму, намагаючись применшити вплив марксистсько-ленінських ідей на свідомість трудящих мас, перекручують цілісність і спадкоємність теорії соціалістичної революції. Вони протиставляють погляди Маркса і Енгельса поглядам Леніна з багатьох питань теорії соціалістичної революції. Так, антикомуністи А. Мейер, І. Фетшер, Р. Левенталь, В. Леонгард оголошують К. Маркса прихильником стихійного, автоматичного краху капіталізму, який покладає надію тільки на розвиток матеріальних передумов для заміни капіталізму соціалізмом, а Ф. Енгельса і В. І. Леніна показують як волюнтаристів та суб'єктивістів, які не зважають на об'єктивні передумови соціалістичної революції. Вони приписують Леніну висновок про перемогу революції тільки в економічно відсталих країнах, а Марксу і Енгельсу — в економічно розвинутих країнах, розглядають ленінське твердження про можливість перемоги соціалістичної революції спочатку в одній окремо взятій країні як пряме заперечення марксистської теорії соціалістичної революції.

Разом з тим дослідження поглядів «пізнього» Енгельса дає багато цінного для виявлення тісного і нерозривного зв'язку та спадкоємності між Марксом, Енгельсом і Леніним з усіх проблем теорії соціалістичної революції, зокрема в питанні про можливість перемоги революції спочатку в одній або декількох капіталістичних країнах. Воно дозволяє більш глибоко усвідомити справді новаторську роль ленінізму як марксизму ХХ ст., підкреслює лонну єдність марксизму-ленінізму як інтернаціонального вчення пролетаріату.

У літературній і епістолярній спадщині Ф. Енгельса 80—90-х років велике місце займає аналіз нових рис, що виникли в розвитку капіталізму другої половини XIX ст. До особливостей капіталізму цього періоду Енгельс відносить: закономірність заміни вільної конкуренції монополією [3, с. 222]; тенденцію до одержавлення деяких підприємств і цілих галузей виробництва, злиття сили великого капіталу з силою буржуазної держави [2, с. 215—218]; утворення акціонерних банків, що підкоряють собі капіталістичне виробництво [4, с. 446]; вивіз капіталу у формі акцій, початок процесу колонізації [4, с. 446]; нерівномірність у розвитку капіталізму, що виявилася у поступовій втраті Англією монопольного становища на капіталістичному ринку, бурхливому зростанні капіталізму в Америці й Німеччині [3, с. 267, 299, 329—330]; загострення суперечностей між економічно розвинутими капіталістичними країнами, що загрожує перейти в жорстоку промислову боротьбу [3, с. 330]; посилення криз перевиробництва, викликаних конкуренцією монополій [11, с. 85]; мілітаризацією економіки [3, с. 367]; збільшення армії найманої праці і загострення соціальних конфліктів [3, с. 199—200; 10, 456—457]; наростання корупції правлячих кіл [3, с. 358]; паразитизм буржуазії [4, с. 445; 7, с. 258]; занепад буржуазної демократії [8, с. 87].

Нові явища в капіталістичній економіці та соціально-політичному житті буржуазного суспільства Енгельс вважав ознакою загибелі капіталізму, що наближалася. «Капіталістичний спосіб виробництва остаточно вичерпав себе» [8, с. 22], — робить висновок Енгельс і висловлює впевненість, що кінець століття набуває рішучого революційного обороту [9, с. 336, 412; 10, с. 164, 426; 11, с. 333].

Заслуга створення наукової теорії імперіалізму належить В. І. Леніну. Він дослідив природу імперіалізму, вказав на його історичне місце як передодня соціалістичної революції.

У 80—90-х роках з'явилися тільки перші риси в будові капіталізму, що свідчили про початок його переходу від домонополістичної до імперіалістичної стадії розвитку. Але вже вони дозволили Енгельсу передбачити дальший хід подій: «Ми й без того досить швидко йдемо назустріч або світовій війні, або і тому і другому разом» [9, с. 336].

В. І. Ленін, підкреслюючи значення відкритих Енгельсом нових явищ у розвитку капіталізму, писав, що він зумів передбачити до деякої міри завдання і імперіалістичної епохи [13, с. 64].

Поряд з необхідністю заміни капіталізму соціалізмом Енгельс відзначав розширення можливостей цієї заміни. У «Вступі до «Класової боротьби у Франції», називаючи причини поразки революції 1848 р. і Паризької Комуні, він підкреслював, що економічний розвиток Європи тоді ще був не таким зрілим, щоб усунути капіталістичний спосіб виробництва. Тільки з се-

редини 80-х — початку 90-х років матеріальні передумови в Європі й Північній Америці стали досить зрілими для заміни капіталізму соціалізмом.

«У трестах, — писав Енгельс, — вільна конкуренція перетворюється в монополію, а безпланове виробництво капіталістичного суспільства капітулює перед плановим виробництвом грядущого соціалістичного суспільства» [2, с. 215].

Процес утворення державно-монополістичного капіталізму, що розпочався, на думку Енгельса, ще більше посилює цю можливість, вказуючи шлях до здійснення перевороту. «Пролетаріат бере державну владу і перетворює засоби виробництва на-самперед у державну власність» [2, с. 218].

Ф. Енгельс також відзначав визрівання соціально-політичних передумов соціалістичної революції, про що свідчили кількісні і якісні зміни в міжнародному пролетаріаті, посилення робітничого руху, зростання армії союзників пролетаріату. Порівнюючи пролетаріат до революції 1848 р. з пролетаріатом 90-х років [3, с. 507], Енгельс підкреслював, що на місце роз'єднаної національними особливостями і теоретично незрілої маси прийшла єдина величезна інтернаціональна армія соціалістів, озброєна теорією Маркса, сильна своєю організованістю та впевненістю в перемозі.

Враховуючи збільшення можливості для революційного переходу від капіталізму до соціалізму, Енгельс спрямовує соціал-демократичні партії на підготовку пролетаріату до рішучих битв, приділяє велику увагу дальшій розробці та конкретизації теорії соціалістичної революції.

Ще в 1850 р. Маркс і Енгельс вказували, що світова соціалістична революція — це тривала революційна епоха, протягом якої процес революції поглиблюється як всередині країни, так і в міжнародному масштабі.

Розглядаючи світову соціалістичну революцію як єдиний інтернаціональний процес, засновники наукового комунізму разом з тим вважали, що революційний рух в країні має цілком самостійне значення. Вже в одній з своїх ранніх робіт «Успіхи руху за соціальне перетворення на континенті» Енгельс підкреслював, що кожна нація приходить до розуміння необхідності комунізму, виходячи з конкретних національних особливостей свого розвитку, тому шлях їх руху до соціалізму буде різним.

Енгельс уважно стежив за зміною політичних умов у своїй країні і на міжнародній арені. У листах цього періоду він зазначав, що вирішальною умовою для проведення соціалістичної революції (при відповідній зрілості матеріальних основ для заміни капіталізму соціалізмом) є політичні обставини [8, с. 21]. Енгельс вказує, що у 80-х роках революційна ситуація створилася в багатьох країнах Європи [6, с. 225], і ставить перед міжнародним пролетаріатом завдання підготовки до соціалістичної

революції. Одночасно він бачив, що нерівномірність розвитку капіталізму приводить до того, що революційна ситуація складається неоднаково в різних країнах [8, 28—33; 244—246; 266—268; 291—293; 297—299; 299—303; 387—389]. За таких умов перемога соціалістичної революції у всіх або більшості капіталістичних країн була неможливою. У листі до К. Каутського від 12 вересня 1882 р. Енгельс визнає можливість оборонних воєн пролетаріату, який вже переміг, проти буржуазії інших країн.

В. І. Ленін у книзі «Воєнна програма пролетарської революції», зробивши висновок про те, що соціалізм не може перемогти одночасно у всіх країнах, що він переможе спочатку в одній або декількох країнах, посилається на згаданий вище лист Енгельса до К. Каутського, вважаючи Енгельса своїм однодумцем в цьому питанні. «Енгельс був цілком правий, коли в своєму листі до Каутського від 12 вересня 1882 року прямо визнавав можливість «оборонних воєн» *уже перемігшого* соціалізму. Він мав на увазі саме оборону перемігшого пролетаріату проти буржуазії інших країн» [12, с. 127].

Критикуючи опортунізм Ю. Пятакова (П. Київського) за спотворення поглядів марксизму на природу соціального перевороту, який він розумів як об'єднану дію пролетаріату усіх країн, що руйнують кордони буржуазної держави, В. І. Ленін знову посилається на вказаний лист Енгельса: «Про об'єднану дію пролетарів усіх країн» мріяти значить відкладати соціалізм до грецьких календ, тобто до «ніколи» [12, с. 106].

Нерівномірно визрівав і суб'єктивний фактор соціалістичної революції. З цього приводу Енгельс писав, що, наприклад, у Франції був сильно розвинутий стихійний робітничий рух, що тут пролетаріат мав давні революційні традиції і велику сприйнятливість до ідей соціалізму, на його боці могла виступити армія, реорганізована після 1870 р. на більш народній основі, але у французького пролетаріату не було згуртованої, теоретично і політично зрілої партії — необхідної умови для перемоги революції [11, с. 205]. В Англії, незважаючи на те, що робітничий рух в цілому розвивався, він був роз'єднаний і відзначався розпливчастістю ідей та політичною незрілістю. Відсутність масової революційної пролетарської партії в Англії, здатної спрямувати і очолити боротьбу пролетаріату, призводила до того, що англійський робітничий клас плентався у хвості буржуазної політики і не міг позбутися передсуду, «нібито... повинен добиватися свого визволення з допомогою великої ліберальної партії» [3, с. 302].

Тільки в Німеччині ступінь зрілості суб'єктивного фактора соціалістичної революції дозволяє, за переконанням Енгельса, бути впевненим в перемозі робітничого руху. У ряді своїх творів і листів [3, 303, 408; 10, с. 431; 11, с. 297] Енгельс вказував,

що соціалістична партія Німеччини в ті роки була передовим загоном міжнародного робітничого руху.

Називаючи риси, якими повинна відзначатися пролетарська партія, здатна очолити боротьбу робітників за владу і соціалістичні перетворення, Енгельс виділяв серед них такі: пролетарський, класовий характер партії, ідейно-теоретична й політична зрілість, що виявляється не тільки в програмі, але й у всій діяльності партії; революційний та інтернаціональний характер; масовість і організованість; сила впливу на робітничий клас та інші трудящі маси; оволодіння всіма формами боротьби; послідовність у здійсненні прийнятих рішень; вміння пов'язати боротьбу за найближчі інтереси з боротьбою за кінцеві цілі; вміння боротися з усіма виявами опортунізму [3, с. 224, 435, 437; 9, с. 260—261]. Ці риси, в більшій чи меншій мірі властиві пролетарській партії Німеччини того часу, дозволяли Енгельсу вірити в успішність боротьби німецького робітничого класу з буржуазією [3, с. 304].

Енгельс враховував не тільки зрілість суб'єктивного фактора соціалістичної революції, але й різну силу протидії реакційного суб'єктивного фактора. У листах до Каутського від 8 листопада 1884 р., до Лаури Лафарг від 2 жовтня 1886 р., у передумові до англійського видання «Становища робітничого класу в Англії» він відзначав досвід і силу англійської та французької буржуазії, її ліберальну тактику загравання з робітничим класом, яка, створюючи ілюзію про можливість примирення класових інтересів буржуазії і пролетаріату, підтримувала тенденцію конкуренції і розколу всередині робітничого руху. І навпаки, Енгельс підкреслював, що слабкість і лякливість німецької і російської буржуазії, тактика грубої відкритої експлуатації, загострюючи протилежність класових інтересів, посилювали революційну тенденцію до об'єднання робітничого класу.

На основі різночасності визрівання конкретно-історичних умов у країнах, де може розпочатися соціалістична революція, різного ступеня зрілості суб'єктивного фактора революції, неоднакової сили протидії реакційного суб'єктивного фактора Енгельс приходив до розуміння неможливості перемоги соціалізму у всіх або більшості капіталістичних країн і робить висновок про можливість перемоги соціалізму в одній країні (в Німеччині): «Коли судити з теперішнього стану речей, хіба не може бути, що Німеччина стане також ареною першої великої перемоги європейського пролетаріату?» [3, с. 303], чи в декількох країнах (Франція і Німеччина): «...французи подають сигнал, відкривають вогонь, а німці вирішують результат боротьби» [11, с. 205].

Суспільний розвиток 80—90-х років XIX ст. дозволив Ф. Енгельсу тільки поставити питання про можливість перемоги соціалізму спочатку в одній або декількох капіталістичних країнах.

Висновок про можливість перемоги соціалістичної революції в одній, окремо взятій країні належить В. І. Леніну. Відкривши стрибкоподібний, нерівномірний характер розвитку капіталізму на стадії імперіалізму, В. І. Ленін створив струнку, цільне вчення про революційну ситуацію, вказав на цю можливість як на єдину реальність здійснення революції і підтвердив це на практиці, очоливши боротьбу російського пролетаріату в союзі з іншими трудящими масами за перемогу соціалізму.

Спадкостність ленінського висновку про можливість перемоги революції в одній країні з марксистською постановкою цього питання повністю спростовує вигадки антикомуністів, які намагаються тлумачити його як заперечення марксистської теорії соціалістичної революції.

Під перемогою революції Маркс і Енгельс розуміли не тільки захоплення політичної влади, але й повне перетворення всіх суспільних відносин на соціалістичній основі. Необхідною умовою для перемоги соціалізму в 50-ті роки вони вважали концентрацію політичної влади в руках пролетаріату всіх розвинутих капіталістичних країн світу. В 1890 р., роз'яснюючи німецькому громадському діячеві Отто Бенікку, в чому полягає відмінність соціалістичного суспільства від капіталістичного, Енгельс пише, що ця відмінність виявляється «в організації виробництва на основі спільної власності спочатку окремої нації на всі засоби виробництва» [9, с. 359] і що в Німеччині є всі умови для перемоги соціалізму.

Серед цих умов він в першу чергу називає такі: міцний союз пролетаріату з трудящими масами, захоплення пролетаріатом політичної влади, наявність матеріальних передумов у вигляді великої промисловості і землеробства, усупільнення яких при політичній владі пролетаріату можна здійснити дуже швидко, а все інше (мається на увазі підвищення рівня освіти і формування соціалістичної свідомості) швидше чи повільніше відбуватиметься за цим головним. Далі Енгельс підкреслює, що соціалістичне суспільство не можна розглядати як застиглий, раз і назавжди даний стан, що воно являє собою тривалий період розвитку та удосконалення. Вирішальне, керівне місце в процесі революційного перетворення буржуазного суспільства в соціалістичне Енгельс відводить пролетарській партії. У листі до П. Лафарга від 2 червня 1894 р. Енгельс пояснює неможливість перемоги соціалізму в одній Франції відсутністю єдиної масової соціалістичної партії. Необхідною умовою для перемоги соціалізму у Франції він вважав спільний виступ пролетаріату Франції і Німеччини, бо в останній робітничий клас являв собою міцний бойовий загін, здатний правильністю свого керівництва вирішити на свою користь результат боротьби. «Щоб забезпечити перемогу, щоб знищити основи капіталістичного суспільства, — пише Енгельс, — нам потрібна буде активна підтримка соціалістичної партії сильнішої, численнішої, випро-

буванішої, свідомішої ніж та, яку ви маєте» [11, с. 205]. Отже, поряд з можливістю перемоги революції спочатку в Німеччині Енгельс припускав можливість побудови соціалізму одночасно в Німеччині і Франції.

Засновники наукового комунізму не робили абстрактного висновку про перемогу революції у всіх або найбільш розвинутих капіталістичних країнах. Вони виходили з конкретно-історичних умов як розвитку капіталізму, так і розвитку робітничого руху всередині країни й на міжнародній арені. До 80-х років Англія володіла виключною монополією на капіталістичному ринку, її економічний розвиток не можна було порівняти ні з якою іншою капіталістичною країною. Тому перемога соціалістичної революції могла бути досягнута тільки при спільному виступі німецького, французького й англійського пролетаріату.

Всередині кожної з капіталістичних країн пролетаріат не мав надійних союзників, силі міжнародної буржуазії він міг протиставити тільки одну силу об'єднаних робітників всіх або найбільш розвинутих капіталістичних країн.

У кінці 80-х років Англія втрачає своє провідне становище на капіталістичному ринку, а Німеччина й Америка стають її конкурентами. Виникнення монополій призводить до загострення соціально-економічних суперечностей в кожній країні капіталу, утворюючи міцний фронт союзників пролетаріату. Внаслідок соціально-політичних і економічних особливостей розвитку Німеччини вплив робітничого класу на непролетарські маси тут був найбільш сильним. Характеризуючи причини перемоги німецьких соціал-демократів під час виборів до рейхстагу 20 лютого 1890 р. (за соціал-демократів тоді вдалося зібрати понад 2 млн. голосів виборців), Енгельс зазначав, що цьому сприяла економічна, соціальна і воєнна політика буржуазії, «все більше віддаляючи від уряду селян, дрібних торговців, робітників... — фактично всю націю, крім лише тієї її невеликої частини, яка одержує прибутки від створених державою монополій» [3, с. 5].

У листі до П. Лафарга від 26 лютого 1895 р. Енгельс вказує, що в умовах революційної ситуації пролетаріат однієї країни в союзі з селянами і дрібною буржуазією може виступити на рішучу боротьбу проти буржуазії.

Визнання можливості перемоги соціалістичної революції в одній країні зовсім не означало ігнорування інтернаціональних умов такої перемоги. Енгельс дуже багато уваги приділяв зміцненню і розвитку пролетарської солідарності, вчив міжнародний робітничий клас розглядати успіхи революційної боротьби окремих національних загонів як свою кровну справу, підкреслював необхідність моральної підтримки і матеріальної допомоги кожному загові робітничого класу, що бореться проти буржуазії. Поряд з необхідністю інтернаціональної допомоги, за переконанням Енгельса, для успіху революції в будь-якій країні важливо, щоб революційна криза охопила не тільки

її, але й сусідні з нею буржуазні країни, хоч в останніх революція може і не відбутися. Так, у листах до А. Бебеля і В. Адлера в 90-х роках Енгельс зауважує, що революційна криза в Австрії і Бельгії підготовляла сприятливі умови для перемоги соціалістичної революції в Німеччині. Великого значення він надавав розгортанню революційного руху в Росії, вважаючи, що буржуазна революція тут може дати поштовх для соціалістичної революції в Німеччині.

Ідея про можливість перемоги революції в Німеччині, яка економічно була слабшою, ніж, скажімо, Англія і Франція, ще раз підтверджує, що Маркс і Енгельс не обумовлювали цю можливість виключно економічним розвитком країни. Ще в 1850 р. в «Третньому міжнародному огляді» вони зробили висновок про те, що в «кінцівках буржуазного організму насильствені потрясіння природно повинні відбуватися раніше, ніж в його серці, де можливостей компенсування більше» [1, с. 443].

12 лютого 1870 р. Маркс у листі до Енгельса знову повторює цей висновок: «Я твердо переконаний, що, хоч перший поштовх виходитиме з Франції, Німеччина значно більше дозріла для соціального руху» [5, с. 345]. Говорячи про «кінцівки буржуазного організму», Маркс і Енгельс мали на увазі менш розвинуті економічно буржуазні країни, де капіталізм вже підготував необхідні передумови для соціалістичної революції.

Розглядаючи фактори, що сприяли виходу Німеччини в центр світової соціалістичної революції у 80—90-х роках, Енгельс у листі до К. Каутського від 8 листопада 1884 р. називав серед об'єктивних причин загострення соціально-економічних і політичних суперечностей, пов'язаних з бурхливим розвитком капіталізму в Німеччині, а як на суб'єктивні причини вказував на те, що вчення Маркса набуло найбільшого поширення в німецькому робітничому рухові, а тому останній мав таку науково обгрунтовану програму дій, якої ніколи не мали його попередники — англійці і французи.

«Глибший суспільний переворот, з одного боку, більша ясність в умовах, з другого, — ось де таємнича нестримного зростання німецького робітничого руху» [8, с. 188].

Пізніше, в листах до В. Адлера і А. Бебеля [див. 11, с. 110—111, 116], пояснюючи причину успіхів революційної боротьби пролетаріату в Австрії, Енгельс знову підкреслює, що центром світової соціалістичної революції може бути не обов'язково найбільш розвинута країна, а країна, де переплетення феодальних, буржуазних і національних суперечностей створює особливо нестерпні умови для трудящих, де панівні класи і дворянські та буржуазні партії довели своє політичне банкрутство, а уряд «не знає, чого хоче і ледве зводить кінці з кінцями», де панує беззаконня і розбещеність управління і де разом з тим існує згуртована робітничая партія, «яка знає, чого вона хоче, і знає,

як цього добитися», а вимоги якої відповідають потребам економічного розвитку країни.

У Німеччині на порядку денному стояла буржуазно-демократична революція, але Енгельс вважав, що період, який відділяє перемогу цієї революції від соціалістичної революції, тут не буде тривалим. «Буржуазною республікою... ми скористаємось насамперед для залучення широких мас робітників на бік революційного соціалізму, це буде зроблено за один — два роки і приведе до повного виснаження і самознищення всіх ще можливих, крім нас, проміжних партій. Тільки тоді ми зможемо з успіхом прийти до влади» [8, с. 46].

Отже, починаючи з середини 80-х років, у теоретичній спадщині Ф. Енгельса неодноразово порушувалося питання про можливість перемоги соціалізму в одній, окремо взятій або декількох капіталістичних країнах [10, с. 460; 11, с. 117, 185, 205 та ін.]. Разом з тим слід підкреслити, що Енгельс тільки дав постановку цього питання. В. І. Ленін, творчо розвиваючи марксизм у нових умовах, зробив висновок про можливість перемоги соціалістичної революції спочатку в одній, окремо взятій країні, підкресливши, що ця можливість була єдиною реальністю здійснення революції.

Згідно з поглядами Маркса і Енгельса В. І. Ленін обґрунтував також можливість перемоги соціалістичної революції не в найбільш розвинутій капіталістичній країні, а в тій, де за достатніх матеріальних передумов для заміни капіталізму соціалізмом визріли об'єктивні умови і суб'єктивні фактори революції.

Спадкоємність і цілісність теорії пролетарської революції, створеної Марксом, Енгельсом, Леніним, ще раз підтверджує інтернаціональний характер марксизму-ленінізму, могутньої зброї трудящих мас, які борються за перемогу комунізму у всесвітньому масштабі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К., Енгельс Ф. Третій міжнародний огляд. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 7, с. 423—465.
2. Енгельс Ф. Розвиток соціалізму від утопії до науки. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 19, с. 181—223.
3. Енгельс Ф. Вступ до англійського видання «Розвитку соціалізму від утопії до науки». — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 22, с. 279—303.
4. Енгельс Ф. Доповнення до третього тому «Капіталу» — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 25, ч. II, с. 421—446.
5. Маркс — Енгельс у. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 32, с. 344—347.
6. Енгельс — Едуарду Бернштейну. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 35, с. 220—227.
7. Енгельс — Августу Бебелю. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 35, с. 256—258.
8. Енгельс — Августу Бебелю. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 36, с. 19—22.

9. Енгельс—Отто Бенікку.—Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 37, с. 358—360.
10. Енгельс—Фрідріху Адольфу Зорге.—Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 33, с. 455—460.
11. Енгельс—Полю Лафаргу.—Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 39, с. 204—206.
12. Ленін В. І. Воєнна програма пролетарської революції. — Повн. збір. тв., т. 30, с. 125—136.
13. Ленін В. І. Держава і революція. — Повн. збір. тв., т. 33, с. 1—115.

Є. С. КЛЮЧКО

ПРО ОЗНАКИ ПРОВІДНОЇ І КЕРІВНОЇ РОЛІ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ В РОЗВИНУТОМУ СОЦІАЛІСТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У рішеннях XXIV з'їзду та інших документах КПРС подається всебічна характеристика провідної ролі робітничого класу в сучасних умовах. Це, в свою чергу, обумовило появу багатьох досліджень даної проблеми, актуальність яких не викликає сумніву.

Однак проблема провідної і керівної ролі робітничого класу в радянському суспільстві, на наш погляд, потребує уточнення, суть якого полягає в розмежуванні поняття «провідної» і «керівної» ролі робітничого класу. Очевидно, що розмежувати ці питання можна тільки в тому разі, коли чітко виділити їх ознаки. Необхідність такого розмежування очевидна, тим більше, що в літературі ці питання викладено не зовсім чітко. Деякі автори, розглядаючи провідну роль робітничого класу, враховують ті ознаки, які іншими авторами відносяться до керівної ролі [10, с. 11, 16, 20, 22; 5, с. 15].

Слід підкреслити, що таке становище склалося не тільки в авторів, які досліджують соціально-класову структуру радянського суспільства, а і в авторів, що працюють над проблемами політичної організації соціалістичного суспільства [13, с. 61—62 та ін.] та міжнародного робітничого руху [17, с. 70 та ін.]. На наш погляд, поняття «провідна» і «керівна» роль робітничого класу, хоч і мають багато спільного, але вони не тотожні: перше поняття ширше, ніж друге, і визначає останнє.

Необхідно чітко визначити, що треба розуміти під провідною, а що під керівною роллю робітничого класу в період розвинутого соціалізму взагалі і загальнонародної держави зокрема. Розглядаючи поняття провідної ролі робітничого класу, доцільно виходити з того становища, яке він об'єктивно займає в економічній, соціально-політичній та духовній сферах життя соціалістичного суспільства і загальнонародної держави. Вичерпну характеристику становища робітничого класу СРСР в сучасних умовах дав XXIV з'їзд КПРС [4, с. 83—84]. Ця характеристика дає можливість провідне становище робітничого класу визначити марксистсько-ленінською ідеологією, що

є відображенням інтересів та комуністичних ідеалів робітничого класу, його якісним і кількісним складом [15, с. 23]; його відношенням до провідної форми власності — загальнонародної; тим, що він був і залишається основною виробничою силою соціалістичного суспільства, його дисциплінованістю, організованістю, революційністю і колективізмом. Авангардне становище робітничого класу невід'ємне від провідного становища соціалістичної індустрії в розвитку народного господарства. Саме це, як вказується у Звіті ЦК КПРС XXV з'їзду партії, і обумовлює його провідну роль («Радянська Україна», 1976, 25 лютого).

Що ж до керівної ролі робітничого класу в суспільстві розвинутого соціалізму та загальнонародної держави, то при викладенні цього питання слід завжди вказувати на те, що робітничий клас відіграє політичну керівну роль. Саме наголос на слові політична керівна роль чомусь переважною більшістю авторів не робиться, хоч вони і мають на увазі якраз політичні ознаки керівної ролі робітничого класу. Відсутність такого наголосу може свідчити про те, що політична керівна роль відпала, а це, в свою чергу, приведе до визнання зникнення класів, що буде явно передчасним висновком, про що справедливо пишуть деякі автори [7, с. 35]. Історичний досвід розвитку загальнонародної держави свідчить, що КПРС ніколи не ставила питання про зняття положення про політичну керівну роль робітничого класу, а навпаки, завжди виступала за зміцнення його політичних позицій. Таке ставлення цілком виправдане, бо воно підкреслює глибоке розуміння робітничим класом законів суспільного розвитку, які вказують шлях до комунізму. А рух до комунізму тісно пов'язаний (що, природно, властиве для робітничого класу) із зростанням свідомості, організованості, дисципліни всіх трудящих. Також добре відомо, що перетворення держави диктатури пролетаріату в загальнонародну державу є результатом розширення і посилення політичної керівної ролі робітничого класу.

Коли не підкреслювати того, що робітничий клас відіграє політичну керівну роль, то складатиметься враження про тождність керівництва і управління [12, с. 163—164]. З таким ототожненням можна було б погодитися, якби під поняттям «управління» автори мали на увазі поняття «соціальне управління», під яким, в свою чергу, слід розуміти свідомий, цілеспрямований вплив робітничого класу на суспільні процеси через всю систему політичної організації соціалістичного суспільства. Тільки тоді, коли поняття «управління» включатиме в себе такі елементи, як Комуністична партія, загальнонародна держава, громадсько-політичні організації та соціальні інститути, воно буде аналогічним політичній керівній ролі робітничого класу. Якщо в це поняття дані елементи не включені, то можна ототожнювати керівництво і управління, розуміючи під останнім керівництво виробництвом і адміністративне керівництво.

А таке міркування навряд чи відповідатиме дійсності, оскільки поняття «керівництво», і тим більше «політичне керівництво», ширше, ніж поняття «управління».

В епоху науково-технічної революції і перетворення науки в безпосередню виробничу силу суспільства управління виробництвом не обов'язково повинно бути в руках робітничого класу. Науково-технічна революція ставить перед управлінням нові завдання і вимоги, з якими успішно може справитися (і справляється) інтелігенція як найбільш підготовлена до такої діяльності соціальна категорія суспільства. При цьому важливим є те, що політичне керівництво суспільством і державою здійснюється робітничим класом, який, в свою чергу, проводить контроль через органи соціалістичної демократії за управлінською діяльністю інтелігенції по вираженню інтересів як робітничого класу, так і всіх трудящих.

Вище ми зазначали, що провідна роль робітничого класу обумовлює його політичну керівну роль. Але цього недостатньо. Слід вказати на ряд об'єктивно обумовлених причин, що лежать в основі політичної керівної ролі робітничого класу:

— політична керівна роль впливає з марксистської суті всесвітньо-історичної місії робітничого класу;

— протягом всієї боротьби за соціалізм робітничий клас був і залишається політичним керівником трудящих;

— в умовах загальнонародної держави політична роль робітничого класу має тісну спадкованість гегемонії пролетаріату в умовах держави диктатури пролетаріату;

— «...робітничий клас — найбільш передова, організована сила радянського суспільства, — говориться в Програмі КПРС, — він здійснює свою керівну роль і в період розгорнутого комуністичного будівництва. Виконання своєї ролі керівника суспільства робітничий клас завершить з побудовою комунізму, коли зникнуть класи» [3, с. 88].

Перелічені вище фактори дають змогу зробити висновок, що політична керівна роль робітничого класу стосується сфери відношень між класами, соціальними групами соціалістичного суспільства. У зв'язку з переростанням держави диктатури пролетаріату в загальнонародну державу, тобто в умовах дальшого розвитку радянської демократії політична керівна роль робітничого класу втратила необхідність закріплення її класового характеру законодавчим шляхом, як це мало місце, наприклад, в 20—30-х роках. Це цілком закономірне явище.

Досліджуючи проблему політичної керівної ролі робітничого класу в умовах загальнонародної держави, слід звернути увагу на роботу В. Н. Кисельова, яка, на наш погляд, в найбільшій мірі відповідає поставленим вимогам [див. 11, с. 14], хоч з твердженням В. Н. Кисельова, що робітничий клас у духовній сфері відіграє політичну керівну роль, і важко погодитися. Його висновок, що радянський робітничий клас — це най-

більш свідомий, активний, організований клас суспільства, озброєний марксистсько-ленінською ідеологією, найбільш послідовний борець проти буржуазної ідеології, носій високих рис комуністичної моралі і революційних традицій, висококультурний і освічений клас сучасного суспільства, безпосередній творець духовних культурних цінностей [11, с. 17], свідчить про провідну, а не жерівну роль робітничого класу. А от твердження, що соціально-класова сутність процесу комуністичного виховання виявляється в першу чергу в утвердженні великих ідеалів робітничого класу в свідомості всіх трудящих, цілком відноситься до ознак його політичної жерівної ролі, бо процес комуністичного виховання в основному проходить через елементи політичної організації соціалістичного суспільства.

Вищевикладене дозволяє стверджувати, що в умовах розвинутого соціалізму, одним з критеріїв якого є загальнонародна держава, роль робітничого класу виявляється:

1. У керівництві політичною основою нашого суспільства та держави — союзом робітничого класу і селянства. Слід зауважити, що в сучасних умовах дещо змінився зміст політичного керівництва союзом робітничого класу з селянством в порівнянні з етапом держави диктатури пролетаріату. На першому етапі розвитку нашої держави союз селянством і непролетарськими трудящими масами був формою боротьби за знищення експлуататорських класів, за зміцнення соціалістичного ладу. Сьогодні ж робітничий клас здійснює керівництво всіма трудящими тільки з метою успішної побудови комунізму. Керівництво союзом робітничого класу і селянства перший здійснює через ядро політичної організації соціалістичного суспільства — Комуністичну партію. Саме на це вказував В. І. Ленін: «...Тільки політична партія робітничого класу, тобто Комуністична партія, ...може керувати всією об'єднаною діяльністю всього пролетаріату, тобто керувати ним політично, а через нього керувати всіма трудящими» [2, с. 84].

2. У керівництві селянством та інтелігенцією як через Комуністичну партію, так і через Ради, в яких він має якісну і кількісну перевагу. Наприклад, у складі депутатів Верховної Ради Союзу РСР восьмого скликання робітники становили 31,7% [8, с. 14], а у складі депутатів Верховної Ради дев'ятого скликання становлять 32,8% [14, с. 1]. Склад депутатів Верховної Ради України має 50,2% робітників [9, с. 21]. Майже таку саму картину являє собою склад депутатів Верховних Рад союзних республік. Аналогічне явище спостерігається і в країнах соціалістичного табору [6, с. 31]. Через Ради робітничий клас здійснює політичну керівну роль в управлінні народним господарством країни. Важко погодитися з думкою деяких авторів, що «робітничий клас здійснює свою провідну роль в соціалістичному суспільстві безпосередньо через представників у виборних органах державної влади в центрі і на місцях» [15, с. 75].

Це твердження свідчить про повне виявлення політичної керівної ролі, а не провідної ролі робітничого класу.

3. У керівництві управлінням, крім Рад, через професійні спілки, які «за місцем їх у системі диктатури пролетаріату, стоять, якщо можна так висловитись, між партією і державною владою», — говорив В. І. Ленін [1, с. 196]. Завдяки цьому профспілки мають змогу активно вирішувати справи управління виробництвом разом з адміністрацією. Прийняття нового закону про працю, а також «Положення про права фабричного, заводського, місцевого комітету профспілок» є наочним свідченням посилення політичної керівної ролі робітничого класу в сучасних умовах. Визнаючи головні функції професійних спілок в будівництві комуністичного суспільства, XXIV з'їзд КПРС вказав, що вони «...є одна з найважливіших ланок у загальній системі соціалістичної демократії, в залученні трудящих до управління державними і громадськими справами. Вони беруть участь у розв'язанні багатьох завдань розвитку народного господарства — від виробки державних планів до управління роботою кожного підприємства... Вони беруть участь у вихованні комуністичного ставлення до праці і суспільної власності» [4, с. 90]. Саме в такому ставленні до професійних спілок як «школи управління, школи комунізму» і виявляється суть політичної керівної ролі робітничого класу по виконанню своєї історичної місії.

4. У керівництві через промислову й споживчу кооперації, комсомол тощо.

Отже, політична керівна роль робітничого класу пронизує всю структуру політичної організації соціалістичного суспільства. Звідси правомірно зробити такий висновок: провідна роль робітничого класу повинна розглядатися в економічній, соціально-політичній та ідеологічній сферах, а політична керівна роль, як правило, в елементах політичної організації соціалістичного суспільства.

Саму ж проблему політичної керівної ролі робітничого класу треба вирішувати в межах загальної проблеми політичної організації соціалістичного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Про професійні спілки. — Повн. збір. тв., т. 42, с. 195—218.
2. Ленін В. І. X з'їзд РКП(б). Первісний проект резолюції X з'їзду РКП про синдикалістський і анархістський ухил у нашій партії. — Повн. збір. тв., т. 43, с. 83—99.
3. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. Київ, Політвидав України, 1961. 125 с.
4. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Київ, Політвидав України, 1971. 360 с.
5. Алексеева В. М. Руководящая роль рабочего класса в строительстве коммунизма. Л., «Знания», 1971. 32 с.
6. Видершпиль С. Социология о проблемах рабочего класса. — «Проблемы мира и социализма», 1973, № 10, с. 29—32.

7. Глезерман Г. Соціальна структура соціалістического общества. — «Коммунист», 1968, № 13, с. 18—25.
8. Горецкий Е. М. Рабочий класс — ведущая сила строительства коммунизма. — В сб.: Проблемы научного коммунизма, Волгоград, 1972, с. 3—25.
9. Зенін В. XXIV з'їзд КПРС про провідну роль робітничого класу в комуністичному будівництві. — «Радянське право», 1974, № 4, с. 21—28.
10. Игнатовский П. А. Рабочий класс — ведущая сила коммунистического строительства. М., «Знания», 1971. 32 с.
11. Киселев В. П. Руководящая роль советского рабочего класса в условиях развитого социализма. — «Вестн. Моск. ун-та, сер. XIII. Теория научного коммунизма», М., Изд-во Моск. ун-та, 1973, № 5. 10—18 с.
12. Лекции по научному коммунизму. М., Политиздат, 1971. 181 с.
13. Лиходедов Ф. М. Государство и построение коммунизма. М., 1968. 315 с.
14. «Правда», 19 июня 1974 г.
15. Рабочий класс — ведущая сила революционного процесса. Под ред. В. В. Загладина. М., Политиздат, 1973. 184 с.

І. В. ВАЦ

АВТОМАТИЗАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА ЯК УМОВА І ЗАСІБ ВСЕБІЧНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИ РАДЯНСЬКОГО РОБІТНИКА

Сучасна науково-технічна революція супроводиться бурхливим розвитком продуктивних сил суспільства. Вона відкриває небачені можливості для інтенсифікації виробництва матеріальних багатств і примноження творчих здібностей виробника. Однак суспільні відносини, різні за характером, сприяють або гальмують розвиток як окремих складових частин, так і продуктивних сил суспільства в цілому. Тільки соціалізм, як підкреслюється у Програмі КПРС та рішеннях XXV з'їзду партії, здатний повністю використати здобутки науково-технічного прогресу в інтересах суспільства, в інтересах розвитку людини. За цих умов зростає роль безпосередньої виробничої діяльності у формуванні духовного світу працівника. Але вирішальне значення в процесі становлення нової людини належить ідейно-виховній роботі КПРС, її організацій на місцях.

Науково-технічна революція впливає на всі сторони життя розвинутого соціалістичного суспільства. Однією з характерних рис розвинутого соціалізму є глибокі зміни в характері праці. НТР, створення матеріально-технічної бази комунізму, його культури складають об'єктивні умови для гармонійного поєднання матеріальної і духовної діяльності людини. Змінюється тип працівника, його місце і роль у суспільному виробництві. У нашій країні створено всі умови для того, щоб вимірювати багатство не тільки тим, що продукує людина, а й самою людиною, її всебічним розвитком і гармонією. Неперервний розвиток продуктивних сил суспільства відбувається згідно з об'єктивними законами. Місце виробника у суспільному виробництві визначається рівнем його розвитку і зазнає змін у процесі техніч-

ного прогресу. Рівень розвитку техніки, в свою чергу, обумовлюється історичним етапом розвитку науки і характером існуючих суспільних відносин. Щодо розвитку самої науки, то, як зазначав Ф. Енгельс, вона є відображенням матеріальних потреб суспільства, в першу чергу, технічних.

Соціалістичне суспільство планомірно впливає на процес раціонального удосконалення продуктивних сил. Досягнутий рівень технічної озброєності виробництва нашої країни в багатьох галузях не має рівного в світі. В той же час слід підкреслити, що цей етап розвитку техніки є лише відносно досконалим. Абсолютна досконалість технічної озброєності виробництва — це тільки потенціальна можливість, реальне досягнення якої неможливе як таке, що суперечить об'єктивним закономірностям розвитку. Такий висновок безпосередньо випливає з розуміння сутності людини як суспільної істоти, здатної до безмежного самоствердження в природній і соціальній дійсності. Процес самоствердження відбувається шляхом взаємодії людини з навколишнім світом, як олюднення останнього. Таким чином, якщо людина не має (і не може мати) абсолютних меж свого розвитку, то закономірно, що й засоби його досягнення, в даному випадку технічні засоби як продукт людини повинні бути відповідними, тобто такими, що характеризуються тенденцією до неперервних змін і удосконалень.

Це ще раз свідчить про те, що всебічного розвитку особи виробника неможливо досягти тільки в сфері матеріального виробництва. Навіть найбільш продуктивний, творчого складу робітник обмежений у своїх діях приналежністю до певної спеціальності. Така неповнота його дій компенсується участю в житті суспільства як громадянина, активного діяча громадського самоуправління.

Впровадження у виробництво масово-потоківих автоматизованих систем викликало до життя ряд важливих спеціально-технічних й соціальних проблем. Насамперед необхідно з'ясувати, яке місце займе особистий чинник виробництва у системі «людина — автоматизована техніка», а також проаналізувати суть співвідношення: відносна досконалість технічних засобів автоматизованого соціалістичного виробництва і всебічний розвиток особи виробника.

Для цього треба, на наш погляд, більш докладно з'ясувати, яку роль відіграє праця на автоматизованому підприємстві в духовному й фізичному розвитку радянського робітника з урахуванням тієї важливої обставини, що вже на сучасному етапі спостерігається перетворення «процесу виробництва із простого процесу праці в науковий процес» [1, т. 46, ч. 2, с. 208]. Конкретно цей процес, як показує практика, тісно зв'язаний із зміною суті стандартизації та спеціалізації сучасного виробництва. З впровадженням автоматизованих ліній спостерігається інтенсивний рух професій. За цих умов домінуючими нарівні

з інженерами, стають професії оператора, наладчика. Так, якщо в умовах неавтоматизованого виробництва литома вага наладчиків становила не більше 6—10% від загального числа робітників, то в автоматизованому вона зростає до 50—60%. До того ж ця професія в ході еволюції зазнала істотних змін.

Автоматизація виробничих процесів переміщує центр ваги людської праці на підготовчі фази виробництва. При цьому спостерігається не тільки скорочення кількості допоміжної праці, але й нескладної регулюючої діяльності. Однак це явище не применшує ролі і значення живої праці. Зникає традиційна (проста) праця як така, що не виступає виявом внутрішньої потреби людини, а історично зумовлена зовнішньою необхідністю. Автоматизація, її результат — інтелектуалізація видів праці виробника за умов соціалізму — це практична реалізація геніального передбачення К. Маркса про перетворення людської праці в самоствердження індивіда.

Теоретичне й практичне дослідження цих питань є важливим і в плані боротьби з ідеологією антикомунізму, представники якого фальсифікують роль автоматизованого виробництва у фізичному й духовному розвитку радянського робітника. Буржуазні теоретики намагаються довести, що автоматизовану працю в умовах будь-якої соціальної системи ніщо якісно не відрізняє одну від одної, тобто як при соціалізмі, так і при капіталізмі праця робітника неподільно підпорядкована явищу відчуження.

У дійсності матеріальна основа виробництва й економічні відносини розвиненого соціалістичного суспільства виключають елементи відчуження праці, які були успадковані від минулої епохи і мали місце тільки на ранніх етапах розвитку соціалістичних суспільних відносин.

Вищевказані та інші обставини обумовлюють неослабний інтерес з боку фахівців суспільних та спеціальних наук до проблеми всебічного розвитку особи робітника. У радянській філософській літературі з цього питання переважають праці, де розкриваються різні сторони реального впливу наявних знань робітника на виробничий процес. Але при цьому недооцінюється друга сторона даного явища, а саме: вплив виробничого процесу на становлення цих знань. Деякі автори, аналізуючи зміст поняття «всебічність», обмежують його тим чи іншим, як зазвичай важливим, колом елементів, зокрема технічною творчістю робітників. Подібний підхід приводить до збіднення цієї важливої категорії, що є неправомірним. Така абсолютизація окремих елементів широкого поняття «всебічність» розвитку людини властива, наприклад, М. Т. Матюгіній [9, с. 83—84].

Нарешті, серед радянських філософів і соціологів відсутня єдина трактовка співвідношення таких близьких за змістом понять, як «всебічність», «універсальність», «гармонійність» і «цілісність» розвитку людини. В. І. Белозерцев правильно вважає необґрунтованим ототожнення понять «універсальність» і «все-

бічність» розвитку особи як таке, що не враховує історичний характер об'єктивних і суб'єктивних умов розвитку людини. Доцільніше ставити питання про «цілісний розвиток людини», що охоплює основні фактори повнокровного і ефективного життя людини — фізичне здоров'я, творчу діяльність, духовне багатство і моральну досконалість. До того ж необхідно зважити на те, що не будь-яке ціле можна розглядати як гармонійне ціле. А. В. Романов стверджує, що тільки гармонійному цілому притаманна властивість гармонії бути якісно специфічним видом відношення [див. 10, с. 46]. «Всебічність» як «універсальність», з одного боку, недоцільна з погляду і суспільства, і особи, а з другого боку, вона неможлива з об'єктивних і суб'єктивних причин розвитку людини в будь-якому суспільстві. Л. Т. Карабанова у зв'язку з цим підкреслює, що в конкретних історичних умовах всебічний розвиток людини може бути як гармонійним, так і дизгармонійним. Гармонійний розвиток — це особлива форма зв'язку особи й навколишнього середовища [див. 8, с. 9]. Отже, при розкритті змісту поняття «всебічність» становлення і розвиток особи треба розглядати в нерозривному зв'язку із зміною соціальних відносин.

Для комуністичного суспільства характерний збіг суспільних й особистих інтересів у цілісному розвитку індивідів. Але уявлення про всебічний розвиток людини комуністичного суспільства як «універсальність» перетворює основне завдання комунізму, як вказує В. І. Белозерцев, у недосяжну мету [див. 6, с. 293].

Як показує цей далеко не повний перелік точок зору по обговорюваному питанню, більшість авторів у категоріях «всебічність», «універсальність», «гармонійність» і «цілісність» визначає одну з суттєвих сторін людини поза співвідношенням її з поняттям людської сутності в цілому. До того ж дослідники не завжди враховують ту обставину, що поняття людини не вичерпується її сутністю.

Всебічний розвиток особи робітника містить в собі декілька елементів. Вони визначаються як різноманітністю соціальних функцій особи, так і необхідністю підготовки особи до їх виконання. Тут можна виділити три головних моменти: 1) всебічність знань і трудових функцій, які звільняють людину від прив'язаності до одного виду діяльності; 2) здатність робітника брати активну участь у всіх сферах життя—виробничій, соціально-політичній, духовній; 3) поєднання духовного багатства, моральної чистоти й фізичної досконалості робітника.

Розвинутий соціалізм створює всі умови для реалізації цих моментів, сприяє поступовому перетворенню робітника з об'єкта в суб'єкт праці на основі механізації та автоматизації виробничих процесів. У процесі творчої діяльності робітник стає не тільки й не стільки засобом праці, а активним перетворювачем себе й інших. Суспільна власність на засоби виробництва,

особливо в її загальнонародній формі, сприяє виникненню і розвитку глибокої заінтересованості трудящих в удосконаленні соціалістичного виробництва, створює умови «для забезпечення повного добробуту і вільного всебічного розвитку всіх членів суспільства» [4, т. 6, с. 336].

У розвитку субстанційних сил людини меж не існує, але це зовсім не означає, що універсально розвинутий робітник зможе з абсолютною повнотою працювати у всіх галузях виробництва. Досягнення такого рівня практично неможливе, а тому універсальність людини необхідно розуміти у відносному значенні. В такому ж плані слід розглядати й розвиток виробництва матеріальних і духовних благ суспільства, зокрема розвиток субстанційних сил людини виступає межею змін у техніці. «Людина, писав К. Маркс, привласнює собі свою всебічну сутність всебічним способом, тобто як цілісна людина» [2, с. 550]. Тому, на нашу думку, гармонійну всебічність розвитку людини можна характеризувати як відносну універсальність, що виступає необхідним моментом становлення цілісності сутності й існування індивідів.

Звернімося до сучасного етапу розвитку робітника й виробництва. Праця за соціалізму — це вираження конкретно-історичної діалектики між трудовою діяльністю окремого індивіда і всього суспільства. Вона є головним середовищем соціальної активності виробника, постійним «двигуном» його фізичного й духовного прогресу. Виробнича діяльність робітника в умовах автоматизації — це конкретний вияв даної діалектики. Можливості цієї діяльності ще залишаються відносно обмеженими, незважаючи на те, що впровадження часткової і повної автоматизації значно змінює співвідношення між живою і уречевленою працею. Рівень цього співвідношення виступає показником міри прогресу праці.

Як відомо, місце робітника залежно від вимог виробництва в трудовому процесі історично змінювалося. Початок руйнування природи людини зв'язаний з об'єктивним поділом праці. Капіталізм, в умовах якого вперше утворюється розвинута система всезагального обміну, значно поглиблює негативний вплив праці на робітника.

Ліквідацією приватної власності на засоби виробництва вперше в історії людства було покладено кінець процесу спотворення сутності людини в ході трудової діяльності. Соціалізм означає перехід до праці «планомірно організованої, підкреслював В. І. Ленін, в гігантську загальнодержавному (до певної міри і в інтернаціональному, в світовому) масштабі» [4, т. 26, с. 364 — 365]. Однією з суттєвих ознак праці при соціалізмі є підпорядкування біологічній стороні виробника соціальної без завдання шкоди біологічній стороні, на основі її подальшого розвитку й вдосконалення. Доречно зазначити, що вже на ранніх стадіях впровадження у промисловість СРСР конвейерної системи були

розроблені наукові режими праці з метою запобігання утворення в робітників конвейерних підприємств твердого рухового стереотипу та інших негативних наслідків. Проте повне запобігання негативних наслідків конвейерної праці і за соціалізму неможливе, бо не може бути абсолютної адаптації людини й машини. Принципова різниця конвейерної праці за умов капіталізму й соціалізму обумовлена тими цілями й засобами їх досягнення, які суспільство ставить перед виробництвом. Якщо основною метою капіталістичного виробництва виступає збільшення прибутку за рахунок експлуатації робочої сили, то соціалістичного — людина, її духовна й фізична досконалість, якій підпорядковані всі засоби впливу.

Конвейерна система організації праці передбачає найбільш ефективне використання людської діяльності. Конвейер спрощує виробничі операції до суми елементарних дій. В такому виробництві робітник стає частиною єдиного механізму, для праці характерний примусовий темп, визначений швидкістю руху стрічки. Примусовий темп трудової діяльності викликає не тільки фізичні, але й інші негативні наслідки. Автоматизм дій відображується в свідомості робітника конвейерного виробництва як факт не обов'язковості високої загальноосвітньої підготовки. Наявний розрив між високою загальноосвітньою й відносно нескладною професійною підготовкою робітника конвейерного виробництва може сприяти формуванню в його свідомості ілюзійної думки про «надмірність» загальноосвітніх знань. У дійсності ніяка надмірність знань не виникає. Неправомірним є статичний підхід до вирішення цього питання. Сучасне виробництво відзначається все більшою рухливістю, динамізмом. Звідси виходить, що й робітник такого виробництва, за словами К. Маркса, не може відтворювати себе в якій-небудь одній визначеності, а тільки у всій своїй цілісності, перебуваючи в абсолютному рухові становлення [див. 1, т. 46, ч. 1, с. 476]. Рівень загальних і професійних знань, необхідний суспільству на більш високому етапі розвитку науково-технічної революції, у своїх основах закладається сьогодні. Про це свідчить скорочення в наш час строків морального старіння наявних знань. А це означає, що підготовка людей з відповідною освітою повинна випереджати можливості її безпосереднього практичного використання. Слід також підкреслити, що випереджаючий розвиток особи в порівнянні з технічними засобами виробництва є не тільки умовою інтенсифікації виробництва, але й необхідною передумовою здатності людини до саморозвитку, самоформування.

Частково автоматизоване виробництво вимагає від робітника тільки розвинутої моторно-рухової реакції і не може задовольнити навіть найскромніші духовні потреби людини [див. 5, с. 59]. Це правильно. Але К. Маркс застерігав проти оцінки праці лише з психологічної сторони, тільки з точки зору «задо-

волення» чи «незадоволення» своєю діяльністю. Праця все ж таки є ще дещо інше — по-перше, для інших, бо проста жертва з боку індивіда *A* не дала б ніякої користі індивіду *B*; по-друге, праця є визначене відношення самого індивіда до оброблюваного ним предмета і до своїх власних трудових здатностей, праця є позитивна творча діяльність [[див. 3, с. 110].

Як показують результати більшості досліджень соціальних проблем техніки, неповна автоматизація виробничих процесів закономірна для сучасного етапу розвитку продуктивних сил суспільства. Це виправдано як в технічному, так і економічному відношенні і обумовлено тим, що до останнього часу в промисловості нашої країни розвивалася переважно предметна, подетальна спеціалізація. Сьогодні спостерігається інтенсифікація процесу спеціалізації. Подетальна спеціалізація поступово переростає цехові рамки, а предметна — заводські. Якщо в період життєдіяльності К. Маркса існувало три напрямки спеціалізації промислового виробництва: подетальна, предметна і технологічна, то в наш час розвиток виробництва й самої спеціалізації породив ще два напрямки: агрегатну й функціональну. Заводи з агрегатною спеціалізацією функціонують у багатьох містах країни, зокрема в Харкові. Поглиблення спеціалізації промислового виробництва можливе не тільки на основі підвищення рівня загальних і спеціальних знань, але й посилення здатності робітника диференційовано їх використовувати в процесі праці.

Спеціалізація, як і інші результати науково-технічного прогресу, суперечливо впливає на суспільство та його економіку. Вона до певної міри змінює умови й сутність процесу формування висококваліфікованого робітника. Нерівномірність розвитку виробництва формує висококваліфіковану й малокваліфіковану працю. Зазначене явище впливає на дальше поглиблення професійної диференціації працівників. Проте професійна диференціація має точно визначені раціональні межі розвитку. Вони мінливі, рухливі й визначаються в кінцевому підсумку інтересами виробництва і специфікою «людського фактора», які необхідно вивчати й передбачати. В цьому плані всебічний розвиток особи виробника недоцільно розглядати тільки як основу спеціалізації індивіда в конкретній діяльності. Всебічність — це й умова успішного переходу людини від одного виду діяльності до іншого, поєднання в особі декількох профілів людської діяльності.

Таким чином, прогрес техніки створює умови не тільки для диференціації, але й для не менш інтенсивної інтеграції людської праці. Інтеграція людської праці — властивість будь-якого виду життєдіяльності людини. Автоматизація виробництва тільки поглиблює цей процес. Зокрема, за умов автоматизації назване явище знаходить свій вияв у зміні змісту поняття «кваліфікація робітника». Якщо раніше рівень кваліфікації визначав-

ся тільки майстерністю робітника у виконанні нетворчих прийомів, пов'язаних з довгорічним повторенням трудових операцій, то за умов автоматизації — це вже здатність охопити думкою весь виробничий процес, вміння контролювати роботу системи машин. Професійний рівень сучасного робітника повинен відповідати потребі вільного чередування не тільки в рамках однієї галузі виробництва, а й переходу з однієї галузі в іншу [див. 1, т. 23, с. 461—462]. Оператор автоматизованого виробництва одночасно контролює функціонування декількох контурів управління, що виступає об'єктивною основою інтеграції його праці. Фактично він виконує різні за змістом і складністю види діяльності, що суттєво відрізняються або близькі один до одного. Підвищення рівня спорідненості видів діяльності супроводжується ускладненням праці оператора. Разом з цим ускладнюються й процеси диференційованого та інтегрованого сприйняття особливостей виробництва, а отже, і його оптимальне управління.

Як бачимо, автоматизація виробництва підвищує самостійність живої праці людини шляхом поступового виведення її за сферу функціонування техніки. За цих умов створюються реальні можливості для обмеження праці людини не відповідно принципам, властивим техніці, а нормам людського організму. Людина поступово втрачає якість невід'ємного атрибута виробничого процесу і виступає як його контролер і регулювальник [див. 1, т. 46, ч. 2, с. 213]. Тепер «робоча машина виконує всі рухи, необхідні для обробки сирового матеріалу, без допомоги людини і потребує лише контролю з боку робітника» [1, т. 23, с. 363].

Автоматизація передбачає широкий діапазон прийняття можливих рішень. Але цей діапазон зовсім не означає зростання їх нерегламентованості. За уявною нерегламентованістю приховується напружена розумова праця узагальнення оператором взаємозв'язку жорстко регламентованої інформації. На базі наявних загальних і професійних знань оператор повинен зробити значну кількість складних перетворень, і вже потім визначити чіткий взаємозв'язок між показаннями приладів і станом реальної дійсності. Отже, прийняттю рішення передують напружена змістовна розумова праця робітника. Саме тут відбувається злиття практичних дій з пізнавальною діяльністю робітника, перехід до творчості на рівні свідомого використання даних сучасної науки. Тому дійсний смисл всебічного розвитку особи робітника і ролі знань в його становленні не зводиться до їх номенклатурного обсягу. Головне — це принципи мислення особи, рівень знань та вміння їх практично використовувати [див. 11, с. 315]. В той же час неправомірним є зведення наслідків будь-якої праці, як справедливо зазначає М. Т. Гостев, до одержання нової інформації. Цей висновок правильний лише по відношенню до розумової праці [див. 7, с. 13].

Професійна спеціалізація за умов автоматизації не зберіга-

ється в сталому вигляді, а розвивається в напрямку відносної універсалізації здібностей робітника шляхом неперервного й послідовного їх удосконалення. Стандартизація і уніфікація техніки — основа такого розвитку здібностей. Нова спеціалізація в сукупності з автоматизацією створює об'єктивні умови для ліквідації вузькоспеціалізованої праці. Це важливо у плані розширення меж особистої практики робітника, неможливої на основі вузької спеціалізації й професіоналізму.

Сама наявність високоорганізованого автоматизованого виробництва служить стимулом поглиблення і удосконалення знань, прагнення творчо використовувати свої сили та можливості. Посилення творчого характеру виробничої діяльності супроводиться формуванням нового типу робітника, зміною співвідношення між розумовою і фізичною працею, інтелектуалізацією праці. Автоматизація виробничих процесів за умов соціалізму сприяє формуванню всебічно розвиненої особи трудівника. Автоматизована праця сприяє підвищенню соціалістичної свідомості й цілеспрямованої діяльності робітничого класу як вирішальної сили в побудові комуністичного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 23; Соч., т. 46, ч. 1, 2.
2. Маркс К. і Енгельс Ф. З ранніх творів. Київ, Політвидав України, 1973.
3. Из рукописи К. Маркса «Критика политической экономии». — «Вопросы философии», 1967, № 7.
4. Ленін В. І. Твори, т. 6, 26.
5. Алексин В. В. Опыт конкретного исследования положения человека в условиях автоматизированного производства. — «Вестн. Моск. ун-та. Серия философии», 1967, № 4, с. 17—23.
6. Белозерцев В. И. Проблемы технического творчества как вида духовного производства. Ульяновск, 1970. 183 с.
7. Гостев М. Т. Розумова праця при соціалізмі. Харків. Вид-во Харк. ун-ту, 1973. 143 с.
8. Карбанова Л. Т. Труд и личность. Автореф. канд. дис. М., 1966. 22 с.
9. Человек, труд, коммунизм. Магнитогорск, 1970. 215 с.
10. Философские проблемы формирования личности в социалистическом обществе. Горький, 1970. 245 с.
11. Чангли И. И. Труд. М., «Наука». 1973. 173 с.

Є. Г. ГОНЧАРОВА

ДЕЯКІ ПИТАННЯ РОЛІ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ ТА КОЛГОСПНОГО СЕЛЯНСТВА В СУСПІЛЬНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ В УМОВАХ РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ

Роль класу в суспільній організації праці визначена В. І. Леніним як одна з найважливіших класотвірних ознак в ряді з іншими і перш за все з такою ознакою класу, як відношення до засобів виробництва. В. І. Ленін підкреслював, що відношення

до засобів виробництва є основною, вирішальною класотвірною ознакою. У зв'язку з цим зміна становища класу по відношенню до засобів виробництва докорінно змінює і його роль у суспільній організації праці [1, с. 14—15].

Роль класу в суспільній організації праці перш за все залежить від типу суспільного ладу, від характеру пануючих виробничих відносин. З встановленням суспільної власності на засоби виробництва в умовах соціалізму роль робітничого класу і селянства в суспільній організації праці суттєво змінюється. Але це не означає, що відмінності за роллю в суспільній організації праці висувуються на перший план, як стверджують деякі автори, виходячи з того, що «коли в експлуататорських формаціях основне значення в класовій диференціації суспільства має відношення до засобів виробництва, яке обумовлює і роль класів та груп в суспільній організації праці, то в умовах розвинутого соціалістичного суспільства, коли обидві форми суспільної власності суттєво зблизилися, форми власності справляють все менший вплив на виконувану соціальними групами роль в суспільній організації праці» [13, с. 9]. Ми приєднуємося до точки зору тих авторів, які вважають, що відношення до засобів виробництва, як і раніше, залишається головною класотвірною ознакою, обумовлюючи інші, тобто вона не втратила свого істотного значення [див. 4, с. 134; 9, с. 144 та ін.]. Зближення форм власності в умовах розвинутого соціалізму свідчить, що соціалістичні класи зближуються і за роллю, яку вони відіграють в суспільній організації праці.

Що ж розуміється під роллю в суспільній організації праці?

У нашій соціологічній літературі приділяється ще недостатньо уваги дослідженню цієї класотвірної ознаки і немає її загальноновизнаного визначення. Деякі дослідники ототожнюють роль в суспільній організації праці з характером праці, з поділом праці на розумову й фізичну, вважаючи, що «в умовах розвинутого соціалізму, позбавленого приватної власності на засоби виробництва, це одне й те саме» [11, с. 101].

Таке розуміння ролі в суспільній організації праці є спрощенням цієї категорії і цілком справедливо критикується Т. Т. Тимофеевим: «Якщо погодитися з тими, хто ототожнює цю роль з розумовим або фізичним характером праці, то довелося б визнати, що відмінності між розумовою і фізичною працею мають класотвірну природу, а люди розумової праці становлять якийсь «особливий клас», бо роль в суспільній організації праці, як ми вже говорили, В. І. Ленін розглядав як важливу класотвірну ознаку [14, с. 37]. З іншого боку, при такому підході виходить, що відмінностей між робітничим класом і колгоспним селянством за роллю в суспільній організації праці немає, бо їх праця — переважно фізична.

Думка інших авторів [див. 9, с. 146; 14, с. 38], які характери-

зують роль в суспільній організації праці як ступінь участі в керівництві виробництвом, нам здається ближчою до істини.

Під суспільною організацією праці ми розуміємо систему, елементами якої є види трудової діяльності у всіх сферах суспільного життя, оптимально впорядковані відповідно до цілей, що стоять перед суспільством, а зв'язки цієї системи — це сукупність відносин між людьми у процесі праці.

Відносини між людьми в процесі праці є частиною виробничих відносин. Останні змінюються на основі розвитку продуктивних сил, отже, і суспільна організація праці з розвитком продуктивних сил об'єктивно змінюється. Але суспільна організація праці змінюється не тільки під дією об'єктивних факторів, а зазнає впливу і суб'єктивного фактора, бо створювані дією об'єктивних законів суспільного розвитку можливості стають реальністю завдяки цілеспрямованій діяльності суспільства, держави, класів. Соціальні революції принципово змінюють суспільну організацію праці. В свою чергу, нова суспільна організація праці відіграє також активну роль — забезпечує більш ефективне функціонування продуктивних сил. Але суспільна організація праці в межах однієї суспільно-економічної формації зазнає і еволюційних змін, тобто свідомо удосконалюється. Особливо зростає роль свідомого удосконалення суспільної організації праці в соціалістичному суспільстві.

Тому роль класу в суспільній організації праці можна визначити таким чином. Роль в суспільній організації праці — це певна сукупність результатів соціальної діяльності класу по утворенню, здійсненню та удосконаленню системи відносин у суспільстві між учасниками праці. Ця функція виконується класом перш за все в своїх інтересах.

В умовах антагоністичних формацій суспільство поділено на клас-керівник і класи-виконавачі — це головна відмінність між антагоністичними класами за їх роллю в суспільній організації праці. В соціалістичному суспільстві відмінність між робітничим класом і селянством за роллю в суспільній організації праці не має характеру закріплення за одним класом організаційних функцій, а за іншим — виконавських.

Чим же характеризується роль робітничого класу і роль селянства в суспільній організації праці в умовах розвинутого соціалізму?

Роль робітничого класу в соціалістичній суспільній організації праці залежить від багатьох факторів: від його зв'язку з загальнонародною власністю, від значення його діяльності для розвитку суспільства, від його корінних інтересів та ін.

Соціалістичний робітничий клас є вирішальною продуктивною силою суспільства, відіграє провідну роль в суспільній організації праці. Головною продуктивною силою робітничий клас є і в умовах капіталізму, але керівна роль тут належить класу капіталістів, тобто функції головної продуктивної сили

і функції керівництва суспільством розподілені між різними класами. Соціалістична революція розв'язує цю суперечність, і робітничий клас починає виконувати також керівну роль в суспільстві. Матеріальною основою керівної ролі робітничого класу в суспільній організації праці є те, що робітничий клас безпосередньо зв'язаний з провідною галуззю суспільного виробництва — з великою машинною індустрією, виробляє вирішальну частину загальнонародного багатства. Авангардне становище робітничого класу невіддільне від провідного місця важкої індустрії в розвитку соціалістичного господарства. Завдяки своєму об'єктивному становищу в системі суспільного виробництва робітничий клас економічно впливає на всі інші соціальні групи. Як підкреслює В. С. Семенов, керівну роль в соціалістичному суспільстві «виконує той клас, який найбільш повно виражає інтереси всіх верств суспільства і займає вирішальні позиції в економіці й суспільному житті» [10, с. 312].

Було б спрощенням тлумачити керівну роль робітничого класу як безпосередню участь всіх робітників в керівних органах, виконання ними безпосередньо управлінських функцій. Керівна роль робітничого класу свідчить, що саме відповідно до корінних інтересів робітничого класу здійснюється організація праці в суспільстві. Але це не означає, що робітничий клас протистоїть селянству та інтелігенції, підпорядковує їх інтереси своїм власним інтересам. Корінні інтереси робітничого класу і селянства співпадають — це інтереси побудови соціалізму й комунізму. Робітничий клас допоміг селянству усвідомити його корінні інтереси. Разом з тим селянство має й свої специфічні інтереси, які повинні бути підпорядковані корінним інтересам суспільства, виразником яких є робітничий клас. В минулому мав місце високий ступінь такого підпорядкування. В умовах же розвинутого соціалізму ці інтереси максимально зближуються [15, с. 35]. Злиття цих інтересів обґрунтовується такими факторами, як зростання рівня індустріалізації сільськогосподарської праці, зближення загальнонародної і колгоспно-кооперативної форм власності, розширення застосування принципів матеріальної заінтересованості в колгоспах, введення пенсійного забезпечення колгоспників та ін. Інтереси й цілі робітничого класу тепер цілком сприймає не тільки селянство, але й інтелігенція, весь народ.

У ході будівництва комунізму керівна роль робітничого класу зміцнюється. Це обумовлено тим, що він продовжує виступати однією з головних рушійних сил економічного й технічного прогресу, утворення матеріально-технічної бази комунізму.

У Звітній доповіді ЦК КППС XXIV з'їздові партії підкреслюється: «Провідна роль робітничого класу як будівника комунізму зміцнюється в міру того, як зростають його загальна культура, освіченість, його політична активність» [2, с. 83].

Провідна роль робітничого класу посилюється науково-технічною революцією. Робітничому класові, який знаходиться у творчій співдружності з вченими та інженерами, належить вирішальне місце у впровадженні досягнень науково-технічної думки у виробництво, у створенні та вдосконаленні сучасної техніки й технології.

Науково-технічна революція ставить перед робітничим класом нові посилені вимоги, сприяє підвищенню кваліфікації робітників, зростанню числа робітників, зайнятих керуванням машинами та механізмами, контролем за автоматами й установками. Про це свідчать дані про зростання чисельності робітників за такими професіями (в тис. чол.) [3, с. 518—519]:

	1959 р.	1965 р.	1969 р.	1972 р.
Апаратчики та їх помічники	131	259	318	355
Машиністи, мотористи та їх помічники	935	1243	1345	1411
Наладчики, настройщики автоматів та верстатів	164	262	327	365

Постійне підвищення загальноосвітнього й кваліфікаційного рівня робить працю робітників творчою. Зростання трудової та творчої активності робітничого класу вимагає пошуку нових і удосконалення існуючих форм соціалістичної організації праці.

Будучи об'єктивно обумовленою, керівна роль робітничого класу здійснюється не автоматично. Необхідно доводити до свідомості всього робітничого класу ідею про його керівну роль, вчити його виконувати цю роль, бо «соціальна роль — це дещо засвоєне, придбане, а не природне» [12, с. 182—183]. Це — одне з важливих завдань партії робітничого класу як його авангарду. Комуністична партія, яка є передовою, кращою частиною робітників та інших трудящих, спрямовує розвиток робітничого класу шляхом посилення ідейно-політичної, професійної та культурної підготовки робітників як основних будівників соціалізму та комунізму. XXIV з'їзд КПРС відзначив, що одним з головних завдань соціальної політики партії є неухильне здійснення провідної ролі робітничого класу [2, с. 84].

Характеризуючи провідну роль робітничого класу в суспільній організації праці, треба відрізнити керівництво і управління. «Керівництво означає загальну постановку найважливіших завдань, визначення напрямків, вироблення рекомендацій. Управління у вузькому розумінні — це більш безпосередня організація самого процесу суспільного, господарського життя» [5, с. 112]. Функції управління клас—керівник суспільства—може передати іншим соціальним групам, які не є його представниками.

Робітники, як і всі трудящі, все ширше залучаються до управління країною. Але на етапі розвинутого соціалізму в умовах науково-технічної революції завдання управління стають набагато складнішими. Тому роботу по керівництву суспільством робітничий клас здійснює за допомогою вихованих ним груп інтелігенції, тобто частину управлінських функцій, які потребують широких спеціальних знань, він передає інтелігенції. Виконуючи управлінські функції, інтелігенція керується корінними інтересами тих класів, які вона обслуговує, тобто самостійного значення в суспільній організації праці інтелігенція не має. В умовах інтенсивного технічного прогресу, як правильно відзначає С. А. Кугель, «набагато підвищилася роль технічної інтелігенції в організації виробництва. Однак піднесення цієї ролі торкнулося лише технічної, а не соціальної сторони організації праці» [6, с. 13].

Свою керівну роль в суспільній організації праці робітничий клас виконує в тісному союзі з селянством.

Після соціалістичної революції селянство стає співвласником загальнонародної власності і носієм колгоспно-кооперативної форми власності. Об'єднавшись у колгоспи, соціалістичне селянство перетворилося в організований клас, яким воно ніколи не було раніше. Це позитивно відбилося на зміні ролі селянства в суспільній організації праці в умовах соціалізму. Але відмінності за роллю в суспільній організації праці між класами соціалістичного суспільства ще існують. Вони пов'язані перш за все з тим, що робітничий клас зайнятий на підприємствах, які є загальнонародною власністю, а колгоспне селянство — в колективних господарствах, що представляють кооперативну власність, яка відрізняється від загальнонародної головним чином рівнем усупільнення засобів виробництва і праці. Крім того, колгоспи мають менший рівень технічної оснащеності в порівнянні з державними підприємствами.

Будучи керованим класом, селянство не є пасивним, а відіграє активну роль в соціалістичному суспільстві. Ця роль селянства в суспільній організації праці виявляється в тому, що воно бере участь в організації суспільної праці як співвласник загальнонародної власності і як клас, корінні інтереси якого співпадають з корінними інтересами робітничого класу. Роль селянства в суспільній організації праці також виявляється в особливостях планування колгоспного виробництва, у здійсненні госпрозрахункових відносин, у взаємозв'язках з державою та іншими колгоспами. Колгоспи самостійно вирішують багато питань внутрішньої структури та організації виробництва і праці.

У процесі комуністичного будівництва роль селянства у суспільній організації праці підвищується. Це пов'язано з такими факторами, як зростання індустріалізації сільськогосподарської праці, підвищення рівня усупільнення колгоспно-коопе-

ративної форми власності, зближення загальнонародної і колгоспно-кооперативної форм власності.

Зростання індустріалізації сільськогосподарської праці відбувається на основі збільшення поставок тракторів, автомобілів, комбайнів та інших сільськогосподарських машин сільському господарству. З 1960 р. по 1972 р. поставки тракторів збільшилися з 157 до 312,8 тис. шт., вантажних автомобілів — з 66,1 до 153,2 тис. шт., зернозбиральних комбайнів — з 57 до 92,8 тис. шт., кукурудзозбиральних комбайнів — з 3,6 до 8,2 тис. шт. [3, с. 305].

Розвиток колгоспно-кооперативної форми власності здійснюється за допомогою удосконалення відносин колгоспно-кооперативної власності, утворення міжколгоспних виробничих об'єднань, зближення кооперативного сільськогосподарського виробництва з промисловістю. Завдяки розвитку колгоспного виробництва і колгоспних виробничих відносин колгоспна власність втрапить груповий характер і переросте в комуністичну власність, завдяки чому зникнуть залишки класового привласнення. На кінець 1974 р. в нашій країні кількість міжколгоспних підприємств, організацій та об'єднань досягла 5733, а господарств-пайщиків у них — 84 572. XXV з'їзд КПРС підкреслив, що і в десятій п'ятирічці «велику увагу буде приділено спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції» («Радянська Україна», 1976, 25 лютого).

Удосконалення планування колгоспного виробництва, дальше зміцнення госпрозрахункових відносин у колгоспах, підвищення рівня культури й освіти селянства, розвиток його творчої ініціативи приводять до того, що, «з одного боку, кріпиться господарська самостійність колгоспів, розширюється коло питань, які вирішують самі колгоспники, а з другого — удосконалюються форми їх участі в управлінні господарськими справами» [8, с. 17].

Свідоме забезпечення самими колгоспниками порядку, врегульованості колгоспного виробництва є необхідним для дальшого удосконалення не тільки колгоспних відносин, а й суспільної організації праці в цілому. Усвідомлення селянством не тільки своїх групових, а й загальнодержавних інтересів є однією з умов активної участі селянства у керівництві суспільною організацією праці. У порівнянні з минулим збільшилася чисельність селянства у лавах Комуністичної партії, в Радах. Беручи широку участь в діяльності партійних організацій, селянство переслідує в першу чергу мету реалізації загальнонародних інтересів, а не своїх специфічних.

Зближення класів соціалістичного суспільства за роллю в суспільній організації праці ґрунтується на дальшому поліпшенні

останньої. При досягненні такої організації праці, що спиратиметься на єдину загальнонародну власність на засоби виробництва, на високий рівень розвитку продуктивних сил, на працю, перетворену в потребу кожного члена суспільства, всебічний гармонічний розвиток особи, на комуністичний принцип розподілу, кожний член суспільства братиме активну участь у діяльності по здійсненню і удосконаленню суспільної організації праці, тобто не буде диференціації членів суспільства на групи за роллю в суспільній організації праці. Отже, в цих умовах буде досягнута соціальна однорідність суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Великий почин. Повн. збір. тв., т. 39, с. 1—27.
2. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Київ, Політвидав України, 1972. 300 с.
3. Народное хозяйство СССР в 1972 г. Статистический ежегодник. М., «Статистика», 1973. 824 с.
4. Глезерман Г. Е. Исторический материализм и развитие социалистического общества. М., Политиздат, 1973. 352 с.
5. Коммунизм и управление общественными процессами, т. 1, Л., Изд-во Ленингр. ун-та, 1972. 272 с.
6. Кугельс А. Закономерности изменения социальной структуры общества при переходе к коммунизму. М., Экономиздат. 1963. 134 с.
7. Оконская Н. Б. Общественная организация труда и социальная структура общества. — В кн.: Проблемы развития социалистических общественных отношений. Свердловск, 1970, с. 37—49.
8. Полянский Д. С. О новом Примерном Уставе колхоза, М., Политиздат, 1969. 32 с.
9. Сазонов М. І. Зміна соціальної природи селянства СРСР. Харків, Вид-во Харк. ун-ту, 1972. 250 с.
10. Семенов В. С. Ведущий класс социалистического общества. — В кн.: Экономические и социально-политические проблемы коммунистического строительства в СССР. М., «Мысль», 1972, с. 51—63.
11. Селявский С. Л. Изменения в социальной структуре советского общества. 1938—1970. М., «Мысль», 1973. 447 с.
12. Соколов Э. В. Культура и личность Л., «Наука», 1972. 228 с.
13. Стукалов В. А. Характер труда как признак социально-классовых различий в социалистическом обществе. — В кн.: Проблемы социальной структуры. Свердловск, 1971, с. 9—16.
14. Тимофеев Т. Т. Ленинский классовый анализ и современный ревизионизм. — «Вопросы философии», 1974, № 5, с. 31—44.
15. Экономические основы союза рабочего класса и колхозного крестьянства при социализме. Ульяновск, 1973. 288 с.

О. М. ДОВНЯ

ПРО ДЕЯКІ ШЛЯХИ ЗБЛИЖЕННЯ КОЛГОСПНОГО СЕЛЯНСТВА З АГРАРНИМ ЗАГОНОМ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ В РОЗВИНУТОМУ СОЦІАЛІСТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Найважливішою особливістю розвинутого соціалістичного суспільства є інтенсивний процес зближення класів і соціальних груп. У зв'язку з цим XXIV з'їзд КПРС багато уваги приділив аналізу соціальної структури радянського суспільства. «Політи-

ка партії спрямована на те, — говорив Л. І. Брежнев у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії, — щоб сприяти зближенню робітничого класу, колгоспного селянства, інтелігенції, поступовому подоланню істотних відмінностей між містом і селом, між розумовою і фізичною працею. Це — одна з головних ділянок будівництва безкласового комуністичного суспільства» [2, с. 82—83]. У вирішенні цієї проблеми велике місце займає питання про зближення колгоспного селянства з аграрним загonom робітничого класу.

В останні роки відбулися глибокі кількісні зміни в колгоспному селянстві і аграрному загоні робітничого класу: частка селянства в населенні країни скоротилася з 47,2% в 1939 р. до 17,8% в 1974 р., тобто більш ніж в 2,5 рази [6, с. 17], при цьому «лави робітничого класу значно поповнилися працівниками радгоспів» [2, с. 83].

Основна частина аграрного загону робітничого класу — це працівники радгоспів, підсобних сільськогосподарських підприємств, ремонтних баз «Сільгосптехніки», меліоративних станцій.

Більше третини всіх зайнятих у сільському господарстві становлять робітники [5, 15].

Особливістю цього загону робітничого класу є те, що їхня праця, як і праця робітників промисловості, базується на загальнонародній власності, а характер трудової діяльності багато в чому збігається з працею колгоспників. Культурно-технічний рівень, побутові умови життя цього загону робітників в основному такі самі, що й у колгоспників. Сільськогосподарські робітники — найбільш близька до колгоспного селянства частина робітничого класу. Разом з тим між ними існують і суттєві відмінності. Головна з них полягає в тому, що праця аграрного загону робітничого класу повністю пов'язана із загальнонародною власністю, а праця колгоспного селянства — головним чином з колгоспно-кооперативною власністю.

Не однакова їх роль і в суспільній організації праці. В аграрному загоні робітників, що належить до провідного класу нашого суспільства, ця роль виявляється і на окремому підприємстві (в радгоспі, підсобному господарстві і т. д.), і в масштабі всього народного господарства, а в колгоспників вона переважно сконцентрована в господарстві тільки свого колгоспу.

Істотні відмінності також є у способах одержання і в розмірі частки суспільного багатства. Праця аграрного загону робітничого класу і колгоспного селянства оплачується залежно від її кількості та якості. Але праця сільськогосподарських робітників, як і всього робітничого класу, оплачується у формі заробітної плати і гарантується державою, а оплата праці колгоспників, поряд з грошовою формою, здійснюється натуральною продукцією в міру її надходження.

Разом з тим, оскільки характер праці колгоспників і аграрного загону робітників однаковий, то цілком імовірно, що їх збли-

ження відбудеться швидше, ніж колгоспників і всього робітничого класу.

Ліквідація істотних відмінностей між колгоспниками і аграрним загоном робітничого класу здійснюватиметься перш за все на основі дальшого розвитку продуктивних сил колгоспів. Комплексна механізація праці в колгоспах, перетворення сільськогосподарської праці в різновидність індустріальної забезпечує розвиток і зближення двох форм соціалістичної власності.

У цілому частка колгоспно-кооперативної власності в нашій країні невелика: 9% виробничих фондів СРСР [5, с. 26]. Однак в сільському господарстві вона ще відчутна і становить близько 50%.

Основою розвитку колгоспно-кооперативної власності є неподільні фонди, більшість яких складають засоби виробництва. Практика свідчить, що найбільш реальним і ефективним шляхом зближення колгоспно-кооперативної власності із загальнонародною є зростання неподільних фондів колгоспів. Вони за своєю природою близькі до фондів державних підприємств, тому їх збільшення виступає прямим шляхом до такого зближення. Безперервне підвищення неподільних фондів колгоспів є не тільки результатом самовідданої праці колгоспників, але й широкої підтримки колгоспів з боку держави, робітничого класу. З 1960 по 1974 рр. неподільні фонди колгоспів зросли з 25,7 до 86,0 млрд. карбованців [6, с. 126]. Характерно, що в структурі неподільних фондів, все більшу лютому вагу займають високопродуктивні силові машини і устаткування, причому цей процес набуває все ширшого розмаху. Цьому сприяє аграрна політика нашої партії, яка спрямовує свої зусилля на переведення сільського господарства на сучасну промислову базу, рішуче прискорення науково-технічного прогресу в цій сфері економіки. Як зазначав Л. І. Брежнев у своїй доповіді в Алма-Аті 15 березня 1974 р., «із зміцненням матеріально-технічної бази сільське господарство вступає в новий етап розвитку, дедалі більше переводиться на індустріальну основу» [3, с. 427]. Виявляється це перш за все у вирівнюванні колгоспів з радгоспами та іншими державними підприємствами за енергетичною озброєністю праці. Сьогодні енергоозброєність праці колгоспників ще відстає від робітників промисловості і трудівників радгоспів. Так, у 1973 р. на одного працівника в радгоспі припадало енергопотужностей 19,3 кінських сил, а в колгоспі — 10,8 кінських сил [10, с. 3]. Але тенденція розвитку є такою, що енергоозброєність праці колгоспників все більше наближається до енергоозброєності праці трудівників радгоспів.

Це можна продемонструвати на прикладі Української РСР (табл. 1).

Ще наочніше ця різниця виявляється в колгоспах і радгоспах Харківської області (табл. 2).

Таблиця 1

Зміни в енергоозброєності праці в сільському господарстві УРСР
(в кінських силах) [10, с. 3; 11, с. 5; 12, с. 5]

Роки	Припадає енергетичних потужностей на одного працівника		У скільки разів енергоозброєність в радгоспах випереджає енергоозброєність в колгоспах
	в колгоспах	в радгоспах	
1966	4,5	9,0	у 2 рази
1970	6,6	11,8	приблизно в 1,78 рази
1973	8,6	14,8	„ 1,72 „

У цілому ж по Українській РСР, як і по всій країні, енергетичні потужності в колгоспах неухильно підвищуються. Наприклад, у 1966 р. по Україні вони становили 27 791 тис. кінських сил, в 1970 р. — 38 368 тис. кінських сил, а за три роки дев'ятої

Таблиця 2

Зміни в енергоозброєності праці в сільському господарстві
Харківської області
(в кінських силах) [10, с. 14; 11, с. 12; 12, с. 11]

Роки	Припадає енергетичних потужностей на одного працівника		У скільки разів енергоозброєність в радгоспах випереджає енергоозброєність в колгоспах
	в колгоспах	в радгоспах	
1966	5,9	8,8	Приблизно в 1,5 рази
1970	9,2	12,0	„ 1,3 „
1973	12,0	15,1	„ 1,25 „

п'ятирічкі вони зросли до 43 153 тис. кінських сил, по СРСР — до 166 337 тис. кінських сил [10, с. 3; 11, с. 3; 12, с. 2].

Збільшення енергоозброєності праці приводить до зростання числа механізаторів, зв'язаних з машинним виробництвом. У 1973 р. в радгоспах і колгоспах Радянського Союзу працювало майже 4 млн. механізаторів, з них понад 2 млн. — в колгоспах [4, с. 17]. Тільки в колгоспах Харківської області в цьому році їх нараховувалося 29 741 чоловік, а в 1974 р. — вже 30 737 чоловік [13, с. 10].

Змінилася професіональна структура селянства. У 1973 р. механізаторські кадри становили 13% загальної чисельності колгоспників [8, с. 29].

З'явилися нові професії: пташниця-оператор, майстер-наладчик, машиніст на поливі, майстер машинного доїння, оператор механізованого свинарника, електромеханік та інші професії промислового характеру.

Колгоспні механізатори, по суті, нічим не відрізняються від кваліфікованих робітників радгоспів, причому їх питома вага в колгоспному виробництві, як уже зазначалося, невпинно зростає.

Завдяки збільшенню енергоозброєності, підвищенню числа механізаторів відбувається зростання продуктивності праці в кол-

госпах, яка все більше наближається до продуктивності праці в радгоспах (табл. 3).

Таблиця 3

Зміна продуктивності праці в сільському господарстві Харківської області
[14, с. 3]

Показники	1972 р.	1973 р.	У процентах до 1972 р.
1. Вироблено валової продукції сільського господарства на середньорічного працівника (в тис. крб.):			
в колгоспах	2,66	3,78	142,1
в радгоспах	3,16	3,94	124,7
2. Вироблено продукції в розрахунку на одну людину-годину (в крб.):			
в колгоспах	1,35	1,92	142,2
в радгоспах	1,61	2,03	126,1

Як видно з цих даних, збільшення неподільних фондів, технічної і енергетичної оснащеності колгоспів матиме великі економічні й соціальні наслідки. Адже тільки колгоспи з достатньо розвинутими, великими за обсягом неподільними фондами можуть вступати в міжколгоспні зв'язки, а також у стосунки з промисловими й сільськогосподарськими державними підприємствами. Викликані бурхливим розвитком продуктивних сил, технічним прогресом у сільському господарстві, вони означають, по суті, новий прогресивний процес у виробничому кооперуванні села, в розвитку усупільнення колгоспно-кооперативної власності та зближення її з державною власністю.

У даний час в країні вже діють близько 5,5 тис. об'єднань, створених колгоспами і радгоспами на кооперативних началах. У багатьох областях РРФСР, Україні, Молдавії, Білорусії та інших республік успішно функціонують підприємства по переробці сільськогосподарської продукції, відгодівлі худоби, виробництву м'яса, молока, яєць та ін. Ці підприємства вже не становлять власність одного колгоспу, а являють собою власність декількох колгоспів, колгоспів і радгоспів, а також колгоспів і держави.

У зв'язку з посиленням суспільного виробництва колгоспів, розвитку колгоспно-кооперативної власності відмінності між колгоспниками і аграрними робітниками стираються не тільки по їх відношенню до різних форм власності, але й за місцем у суспільній організації праці. Останнім часом роль колгоспників у суспільній організації праці зростає завдяки утворенню рад колгоспів у районах, областях, краях, республіках і в центрі. Тепер колгоспники беруть участь в організації праці не тільки в своєму колгоспі, а й в масштабах сільського господарства країни [9, с. 310].

Відбувається інтенсивний процес стирання відмінностей у спо-

собах одержання і розмірі частки суспільного багатства між колгоспниками і робітниками радгоспів. Все більшої ваги у задоволенні матеріальних і культурних потреб колгоспного селянства набуває громадське господарство. Середньомісячна оплата праці колгоспників після 1965 р. і до 1974 р. зросла майже вдвічі, а робітників радгоспів — на 70% [4, с. 16]. У колгоспах і радгоспах неухильно підвищується роль суспільних фондів споживання.

У дев'ятій п'ятирічці було збільшено мінімальний розмір пенсій колгоспникам. За цей час підвищилася роль колгоспних профспілкових організацій. Як відзначив у Звітній доповіді Центрального Комітету КПРС XXV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу тов. Л. І. Брежнев, треба і надалі «...сприяти збільшенню їх масовості, що матиме чимале значення для розв'язання завдань піднесення сільського господарства і поліпшення умов праці і побуту колгоспників («Радянська Україна». 1976, 25 лютого).

Таким чином, зростання продуктивних сил у колгоспах на основі підвищення технічної і енергетичної оснащеності приводить до дальших змін у соціальному обличчі селянства, зближення його з робітничим класом, перш за все з сільськогосподарським загоном останнього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Великий почин. Повн. збір. тв., т. 39.
2. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Київ, Політвидав України, 1971. 360 с.
3. Брежнев Л. І. Ленінським курсом. Том четвертий. Київ, Політвидав України, 1974. 462 с.
4. Кулаков Ф. Ленинская аграрная политика и ее осуществление в СССР. — «Проблемы мира и социализма», 1974, № 10, с. 15—18.
5. Катусhev К. Ф. Самый многочисленный, самый передовой класс. — «Проблемы мира и социализма», 1973, № 9, с. 14—16.
6. СССР в цифрах в 1974 году. Краткий статистический сборник. М., «Статистика», 1975. 224 с.
7. Страна Советов за 50 лет. М., «Статистика», 1967. 325 с.
8. О корок в В. Союз рабочих и крестьян в условиях развитого социализма. — «Коммунист», 1974 г., № 12, с. 29—34.
9. Третий Всесоюзный съезд колхозников. Стенографический отчет. М., «Колос», 1973. 385 с.
10. Енергетичні потужності сільського господарства Української РСР на кінець 1966 року. ЦСУ при Раді Міністрів Української РСР, Київ, 1967. 69 с.
11. Енергетичні потужності сільського господарства Української РСР на кінець 1970 року. ЦСУ при Раді Міністрів Української РСР, Київ, 1971. 80 с.
12. Енергетичні потужності сільського господарства Української РСР на кінець 1973 року. ЦСУ при Раді Міністрів Української РСР, Київ, 1974. 72 с.
13. Среднегодовая численность работников, занятых в сельском хозяйстве. Отчетность о специалистах в колхозах области (1970—1974 гг.). Статистическое управление Харьковской области Харьков, 1974. 10 с.
14. Расчет производительности труда в сельском хозяйстве колхозов и совхозов за 1973 год. Приложение № 1а. Статистическое управление Харьковской области, Харьков, 1974. 28 с.
15. Советское общество: проблемы изменения социальной структуры. М., «Знание», 1973. 256 с.

УДОСКОНАЛЕННЯ СТРУКТУРИ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ КОЛГОСПІВ

У результаті організаційно-господарського зміцнення колгоспів, поліпшення їх матеріально-технічної бази та розгортання соціалістичного змагання в сільському господарстві утвердилися соціалістичні виробничі відносини і нові за формою та змістом виробничі колективи. На зміну властивим для селянства в минулому приватновласницьким пережиткам, індивідуалізму, відсталості та невпевненості у завтрашньому дні прийшло почуття колективізму, громадського обов'язку, свідомого ставлення до праці, прагнення до набуття нових професій, почуття радянського патріотизму, що є вирішальним фактором дальшого економічного й соціального розвитку колгоспів.

Вирішення поставлених XXIV з'їздом КПРС завдань підвищення народного добробуту і зближення рівнів життя міського й сільського населення потребує дальшого зростання продуктивних сил і удосконалення виробничих відносин на селі. Тому речовий склад продуктивних сил колгоспів постійно зміцнюється шляхом збільшення капітальних вкладень, поставок тракторів, комбайнів, мінеральних добрив, хімічних засобів боротьби з шкідниками й хворобами рослин, повної електрифікації сільського господарства, поліпшення землі як основного засобу виробництва внаслідок здійснення комплексу меліоративних заходів.

Разом з тим виконання нових відповідальних завдань залежить не тільки від зростання речового складу продуктивних сил, від рівня технічної озброєності колгоспів, але й від наявності кваліфікованих працівників сільського господарства, які приводять в рух ці засоби [1, т. 4, с. 323].

У свою чергу, процес відтворення робочої сили в цілому, а в сільському господарстві особливо, — дуже складний процес. З одного боку, він залежить від рівня матеріального виробництва та соціального розвитку колективу, а з другого — сам виступає вирішальним фактором у забезпеченні підвищення цього рівня, оскільки робоча сила є головною продуктивною силою суспільства. *«Перша продуктивна сила всього людства, — говорив В. І. Ленін, — є робітник, трудячий»* [2, т. 29, с. 321].

Керуючись цією марксистсько-ленінською вказівкою, XXIV з'їзд зазначив, що «сучасне виробництво ставить швидкозростаючі вимоги не до самих лише машин, техніки, але і насамперед до самих працівників, до тих, хто ці машини створює і цією технікою управляє» [3, с. 47]. Спеціальні знання, висока професійна підготовка, загальна культура є обов'язковою умовою успішної роботи все більшого числа працівників. Але все це значною мірою залежить від рівня життя, від того, наскільки повно задовольняються матеріальні й духовні потреби колгоспників. Це обумовлює

сутність і значущість робіт по соціальному розвитку трудових колективів. Тому при складанні перспективних планів соціально-економічного розвитку колгоспів основну увагу треба приділяти розв'язанню проблеми відтворення робочої сили сільського господарства з урахуванням того, що основним джерелом її поповнення є сільське населення, а її успішний розвиток та використання прямо залежить від розв'язання цілого ряду соціальних заходів.

Внаслідок перетворення в життя ленінської настанови про те, що «не можна побудувати комунізму без запасу знань, техніки, культури» [2, т. 30, с. 125] і здійснення важливих організаційних та соціально-економічних заходів по подоланню істотних відмінностей між містом і селом сталися величезні зміни в загальноосвітньому рівні, соціальній та професійній структурі, а також у формах зайнятості дорослого населення колгоспного села. Сьогодні в сільськогосподарському виробництві вирішальну роль відіграють кваліфіковані кадри механізаторів та спеціалістів. У колгоспах, радгоспах, підсобних сільськогосподарських підприємствах, науково-дослідних і учбових сільськогосподарських закладах та в апараті управління сільським господарством країни зайнято понад 1215 тис. спеціалістів, з яких 821 тис. працює безпосередньо в колгоспах і радгоспах [4, с. 409]. На Україні зайнято 250 тис. спеціалістів сільського господарства, з них 200 тис. — у колгоспах і радгоспах [12]. У колгоспах Харківської області загальна чисельність їх (без рахівників) за період з 1965 по 1973 рр. збільшилася на 435 чоловік (на 7%). У даний час в колгоспах області працює понад 6750 спеціалістів, що становить 5% загальної кількості працездатних колгоспників. На одне господарство в середньому припадає 22 спеціалісти вищої і середньої кваліфікації [3]. «Проте, — як підкреслив на XXV з'їзді КПРС тов. Л. І. Брежнев, — в середніх і низових ланках проблема лишається гострою. Треба підвищити рівень підготовки керівників відділків, бригад, ферм» («Радянська Україна», 1976, 25 лютого).

Що стосується механізаторів, то їх чисельність також з кожним роком зростає. Якщо в 1965 р. в колгоспах і радгоспах країни їх було 3,1 млн. (включаючи шоферів), то в 1973 р. — 3,6 млн. чоловік, а питома вага збільшилася від 12 до 15% з лишком середньорічної чисельності працівників, зайнятих у сільському господарстві країни. В середньому на одне господарство припадало в 1965 р. — 64, а в 1973 р. — 76 механізаторів [4, с. 283, 406, 414]. У колгоспах Харківської області зростання чисельності і питомої ваги механізаторських кадрів характеризується такими показниками.

З таблиці видно, що чисельність механізаторів невинно збільшується, а працездатних колгоспників зменшується. Причому темпи зростання механізаторських кадрів ще набагато відстають від темпів зниження чисельності працездатних колгоспників. Якщо чисельність наявних у 1973 р. працездатних колгоспників

Показники	1967 р.	1970 р.	1973 р.
Чисельність працездатних колгоспників, тис. чол.	194,7	151,3	136,3
Чисельність механізаторів, чол.	26806	27994	28768
Питома вага механізаторів у загальній чисельності працездатних	13,2	18,5	21,0

зменшилася на 30% порівняно з 1967 р., то кількість механізаторів за цей період збільшилася тільки на 7%, внаслідок чого питома вага і виробнича роль кваліфікованих кадрів зростає.

Інтенсивний процес зменшення числа працездатних колгоспників є результатом не тільки індустріалізації сільського господарства, але і погіршення статеві-вікової структури сільського населення.

Враховуючи виключну важливість визначення сучасних тенденцій динаміки статеві-вікової структури сільського населення у формуванні головної продуктивної сили села відповідно до вимог науково-технічного прогресу, що охоплює і сільське господарство, ми більш детально зупинимосся на розгляді цього питання на прикладі деяких районів Харківської області, маючи на увазі, що основні тенденції мають загальний характер для сільської місцевості не тільки області, а й інших регіонів.

Аналіз динаміки статеві-вікової структури сільського населення Красноградського району свідчить, що порівняно з 1967 р. тут сталися зміни в сторону зростання питомої ваги груп населення віком до 50 років. Так, коли на 1 січня 1967 р. серед сільського населення району групи старше 50 років становили 34,2%, то на початку 1971 р. їх питома вага зменшилася до 33,7%. При цьому підвищення питомої ваги населення віком до 50 років відбувалося за рахунок зростання чисельності населення таких вікових груп: 30—39 років — від 4169 чоловік у 1967 р. до 4535 чоловік у 1971 р.; 40—49 років, чисельність підвищилася майже на 1000 чоловік [див. 17]. Але найбільш характерним у даній структурі є те, що питома вага вікової групи в 60 років і старше виявляється найвищою серед інших груп, причому за розглядуваний період вона помітно зростала. Деякі зміни сталися також у вікових групах дітей та підлітків, проте вони є незначними і не характеризують повністю їх чисельного складу.

Враховуючи той факт, що не весь склад сільського населення зайнятий у сфері матеріального виробництва колгоспів, важливо знати особливості статеві-вікової структури колгоспників. Її аналіз показує, що серед населення колгоспів питома вага старших вікових груп значно вища, причому швидко збільшується. Якщо в 1967 р. серед сільського населення Красноградського району група старше 50 років становила 34,3%, то серед населення колгоспів — 36,5%. До січня 1971 р. населення цієї групи зросло до 38,7% загальної кількості населення, в тому числі

питома вага людей старше 60 років підвищилася від 21% в 1967 р. до 25,2% у 1971 р. [див. 17]. Тенденція зростання питомої ваги населення старших вікових груп є типовою для сільських районів. Наприклад, у Лозівському районі Харківської області за період 1966—1971 рр. питома вага групи до 12 років зменшилася з 21,4 до 17,0%, а населення віком 60 років і старше підвищилася з 16,5 до 21,7%, серед жінок ще більше — до 26,4% [6; 7; 8].

Зміни у статеві-віковій структурі сільського населення в сторону зростання питомої ваги людей старших вікових груп і зменшення молоді є, з одного боку, результатом, а з другого — причиною погіршення структури трудових ресурсів села. Так, у колгоспах Красноградського району за період 1967—1970 рр. чисельність дорослого населення зменшилася на 1,9 тис. чоловік, причому скорочення сталося за рахунок працездатних. За цей час також знизилася питома вага дітей і підлітків, але зросла кількість чоловіків і жінок непрацездатного віку, що вказує на погіршення структури трудових ресурсів у колгоспах. Якщо в 1966 р. питома вага працездатних колгоспників у районі становила 50,2%, а пенсіонерів — 31,7% загальної кількості трудових ресурсів (без групи дітей до 12 років), то в 1971 р. — відповідно 46,0 і 40,3%. При цьому дана тенденція є масовою. У Лозівському районі в 1966 р. працездатні колгоспники становили 58,1%, група людей пенсійного віку — 27,6%, а в 1972 р. — відповідно 50,7 і 34,0% [6; 7].

У цілому в колгоспах Харківської області питома вага працездатних становила в 1967 р. — 41%, а в 1970 р. — 37,2%, в 1973 р. — 36,7% загальної кількості членів колгоспу та їх дітей. У той же час спостерігалось значне підвищення питомої ваги колгоспників пенсійного віку: 26,1, 31,6 і 34,6% загальної чисельності колгоспників за відповідні роки в Харківській області [5].

У зв'язку з погіршенням структури трудових ресурсів села і зміною статеві-віковій структури сільського населення в сторону зниження питомої ваги молодших вікових груп і підвищення ваги населення старшого віку планування перспектив розвитку головної сили колгоспів треба здійснювати з урахуванням природного руху сільського населення, тобто народжуваності, смертності й приросту. Особливість тут полягає в тому, що протягом останніх років у сільській місцевості рівень народжуваності і природного приросту населення знижувався швидше, ніж серед міського населення. Це характерно як для Харківської області в цілому, так і для інших регіонів, де коефіцієнт природного приросту населення (тобто відношення абсолютної чисельності приросту на тисячу чоловік населення до його середньорічної кількості) буває менше одиниці, що свідчить про фактичну відсутність природного приросту.

У перспективному плані розвитку як окремих господарств, так і цілих районів проблема поліпшення складу сільського населення має першочергове значення, бо перетворення в життя аграрної політики партії, зростання концентрації і спеціалізації сільськогосподарського виробництва, підвищення культури землеробства, здійснення заходів культурно-побутового характеру вимагають великих змін у соціальній структурі трудових колективів колгоспів у напрямку зростання чисельності кваліфікованих робітників сільського господарства усіх галузей виробництва сфери обслуговування.

Втілюючи в життя перспективну програму економічного і соціального розвитку колгоспів, необхідно звертати увагу на такі важливі моменти: по-перше, на нестійкість відтворення сільського населення, по-друге, високий рівень чисельності пенсіонерів, по-третє, на той факт, що відтворення сільських кадрів здійснюється на власній основі, тоді як в інших галузях відтворення відбувається як за рахунок власного резерву, так і завдяки припливу з інших сфер народного господарства, в тому числі з села. За цих умов особливої ваги набуває проблема закріплення в сільському господарстві молоді, переважно випускників 8-річних і середніх шкіл. Адже дані про закріплення випускників шкіл Харківщини в останні роки свідчать, що дуже мало їх залишається працювати в сільському господарстві. Так, за станом на 1 січня 1970 р. по області в цілому із загальної кількості випускників 8-річних і середніх шкіл було трудовлаштовано в сільському господарстві близько 3%, з них у колгоспах — 1,7%. У 1970 р. становище не поліпшилося. За станом на 1 січня 1971 р. в сільському господарстві було влаштовано менше 3%, а в колгоспах — 1,5% випускників. У 1972 р. питома вага випускників у сільському господарстві знизилася до 2,5%, а в колгоспах області — до 1,4% [див. 9].

Дані про закріплення випускників шкіл Красноградського району показують, що за період з 1965 по 1970 р. із загальної кількості випускників у сільському господарстві працювало тільки 27,6%, причому далеко не всі з них пішли до колгоспів. Постійне розширення масштабів промислового виробництва і будівництва у великих і малих містах потребує залучення додаткової робочої сили з сільської місцевості. А оскільки село залишає переважно молодь, то це негативно позначається на зниженні природного приросту сільського населення.

Розглядаючи міграційні процеси на селі, В. І. Ленін бачив у них важливий фактор розвитку населення в цілому: «Без створення рухливості населення не може бути і його розвитку» [2, т. 3, с. 209].

Звичайно, процес міграції освіченої молоді з погляду інтересів суспільства, а тим більше самих мігрантів є нормальним, прогресивним. Однак цим процесом можна і треба керувати. Для цього перш за все слід враховувати причини й особливості від-

пливу сільської молоді в місто з тим, щоб у планах соціального розвитку передбачати заходи, які б сприяли закріпленню молоді в сільському господарстві.

На селі практично немає можливості продовжувати освіту за межами середньої, а іноді й 8-річної школи, набувати спеціальність згідно з своїми здібностями і нахилами. У зв'язку з цим міграційні процеси висувають нові й більш складні вимоги до соціального планування розвитку сільського населення в напрямку підвищення культурно-технічного рівня трудівників сільськогосподарського виробництва.

Наші спостереження, а також наукові висновки, одержані внаслідок проведення конкретних соціологічних досліджень при складанні планів соціально-економічного розвитку деяких районів Харківської області і при аналізі використання трудових ресурсів колгоспів Лозівського району [див. 16], цілком збігаються з думкою інших авторів про те, що не рівень заробітної плати є головною причиною міграції сільського населення, а сукупність таких факторів, як розрив між рівнем знань, запитів і загально-го світогляду сучасної сільської молоді, з одного боку, та невідповідними умовами і організацією праці, рівнем культури і побуту на селі, роз'єднаністю в розселенні, що склалися історично ще до наших часів, з другого [див. 10; 11; 14].

Саме життя, практика, а також наукові дослідження (в тому числі конкретно-соціологічні) переконують в тому, що кадри для села, підготовлені з сільської молоді, в більшості залишаються постійно працювати у цій галузі виробництва. Однак в перспективних планах розвитку колгоспів необхідно намічати не тільки збільшення обсягу матеріального виробництва, але й здійснення багатьох соціально-економічних заходів, спрямованих на поліпшення організації, умов праці й побуту трудівників сільського господарства, піднесення рівня загальноосвітньої та професійної підготовки і т. д., тобто заходів, що сприятимуть закріпленню молоді на селі.

У закріпленні молоді на селі ще не повністю відіграє свою роль професійна орієнтація. Довгий час у багатьох авторів розходилися точки зору про те, кому повинна належати провідна роль у вирішенні цієї проблеми — спеціальним державним закладам чи школі. Ми впевнені в тому, що проблема професійної орієнтації успішно вирішуватиметься лише тоді, коли нею будуть займатися зацікавлені сторони, тобто спеціальні державні установи і безпосередні споживачі головної робочої сили села — колгоспи. Є багато прикладів, які свідчать про те, що там, де питаннями професійної орієнтації та професійного відбору цікавляться партійні, радянські, господарські органи, спеціалісти сільського господарства, школа і сім'я, там є і успіх. Але до цього часу роль колгоспів, а головне, їх управлінського апарату тут ще не стала вирішальною. Результати конкретних соціологічних досліджень серед спеціалістів і керівників колгоспів свідчать про

те, що серед них ще дуже низький процент тих, хто проводить цю роботу [див. 13; 15].

На нашу думку, втілення в життя вказаних вище заходів сприятиме вдосконаленню трудових сільськогосподарських колективів і дальшому розвитку виробництва, формуванню комуністичних суспільних відносин, вихованню нової людини. Як підкреслювалося на XXIV з'їзді КПРС, «тут важливе поле боротьби за підвищення трудової і громадської активності радянських людей. Тут формуються нові, соціалістичні якості трудящих, складаються відносини дружби і товариської взаємодопомоги» [3, с. 92].

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 4.
2. Ленін В. І. Твори, т. 3, 29, 30.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Київ, Політвидав України, 1971. 360 с.
4. Народное хозяйство СССР в 1972 г. М., «Статистика», 1973. 580 с.
5. Зведені річні звіти колгоспів Харківської області за 1966, 1970, 1973 рр.
6. Зведені річні звіти колгоспів Красноградського району Харківської області за 1966—1972 рр.
7. Зведені річні звіти колгоспів Лозівського району Харківської області за 1966—1972 рр.
8. Архів Харківського облстатуправління за 1966—1972 рр.
9. Архів Харківського облвиконкому по використанню трудових ресурсів за 1966—1972 рр.
10. Ковалев В. А., Сидоров А. П. Проблемы расселения и транспортно-обслуживания сельского населения. — В сб.: Социальные проблемы трудовых ресурсов села. Новосибирск, 1968, с. 178—192.
11. Клепинин Н. Б., Заславская Т. И. О развитии системы межсельского культурно-бытового обслуживания и приживаемости сельского населения. — В сб.: Социальные проблемы трудовых ресурсов села. Новосибирск, 1968, с. 162—178.
12. Федан Ф. Постоянная забота партии. — «Под знаменем ленинизма», 1973, № 11, с. 26.
13. Шубкин В. Н. Социологические опыты. М., «Мысль», 1970. 288 с.
14. Миграция сельского населения., М., «Мысль», 1970. 348 с.
15. Выбор профессии. — «Советская педагогика», 1968, № 2, с. 24—30.
16. Рекомендации по анализу и использованию трудовых ресурсов в колхозах (на примере Лозовского района Харьковской области). Харьков, 1974.
17. Комплексный план социально-экономического развития Красноградского района Харьковской области на 1971—1980 годы.

Б. Т. ЛИЧКО, канд. філософ. наук,
М. М. ГОРДІЄНКО

ПОСИЛЕННЯ ВИХОВНОЇ ФУНКЦІЇ КОЛГОСПІВ В УМОВАХ РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ

Діяльність колгоспів протягом всього часу їх існування спрямовувалася на вирішення як виробничих, так і виховних завдань. На XVI з'їзді ВКП(б) вказувалося, що в артілі «починається справа створення нової суспільної дисципліни, справа навчання

селян соціалістичному будівництву» [3, с. 59]. Утвердження соціалістичних виробничих відносин у радянському селі, здійснення культурної революції, ідейно-політична робота КПРС змінили духовне обличчя селянства, його психологію. Радянське селянство стало новим, соціалістичним класом, носієм марксистсько-ленінської ідеології, моралі, нового образу життя. Його характеризує політична свідомість, організованість, активне відношення до суспільного життя.

У Програмі КПРС і прийнятому на Третньому Всесоюзному з'їзді колгоспників Примірному статуті колгоспів підкреслюється, що «колгосп — це школа комунізму для селянства» [2, с. 67], він докликаний «під керівництвом партійної організації вести роботу по комуністичному вихованню колгоспників, залученню їх до суспільного життя, розвитку соціалістичного змагання» [6, с. 88].

За умов зрілого соціалізму, коли виросли масштаби економічного будівництва, прискорився процес соціального розвитку, все більшого значення набувають проблеми, пов'язані з формуванням нової людини. Вирішальний вплив на виховання справляє КПРС, яка у своїй політиці виражає інтереси всього народу, а також соціалістична держава, що використовує економічний потенціал країни для неухильного піднесення сільського господарства, поліпшення життя трудівників села, їх всебічного удосконалення. Партія і держава визначають зміст і напрямки виховного процесу, стимулюють його, створюють всі умови для успішного здійснення даного процесу. У вирішенні цього важливого завдання КПРС рекомендує спиратися на основні осередки нашого суспільства — трудові колективи [5, с. 6]. Як підкреслювалося на XXIV з'їзді КПРС, «тут формуються нові, соціалістичні якості трудящих, складаються відносини дружби і товариської взаємодопомоги» [3, с. 92]. У рішеннях партії і уряду, прийнятих в останні роки, накреслено широку програму виховної роботи в трудових колективах. XXV з'їзд КПРС підкреслив необхідність забезпечення тісної єдності ідейно-політичного, трудового і морального виховання з урахуванням особливостей різних груп трудящих (див. «Радянська Україна», 1976, 25 лютого).

Колгоспне селянство як об'єкт і суб'єкт виховання має специфічні риси, обумовлені соціальним середовищем: формою власності, рівнем розвитку виробництва, умовами побуту і культури села, традиціями, що історично склалися, та ін. На сучасному етапі комуністичного будівництва колгосп стає однією з важливих ділянок зближення колгоспного селянства з робітничим класом не тільки в системі суспільного виробництва, культури і побуту, але й за рівнем свідомості, моральними критеріями.

У розвинутому соціалістичному суспільстві виховна функція колгоспів реалізується на зрослому соціальному рівні. Колгосп — безпосередня сфера суспільного буття селянства. Відносини співробітництва і взаємодопомоги, господарські й культурні перетворення, що є результатом творчих зусиль колгоспного селянства,

всього радянського народу, створюють умови для становлення всебічно розвинутої особи.

Колгоспно-кооперативна власність досягла високого рівня розвитку: збільшилися неподільні фонди колгоспів, а в них — питома вага технічних засобів, підвищився рівень усуспільнення колгоспного виробництва шляхом його концентрації і централізації (цей процес вже охоплює також сферу побуту і культури села), зміцніли виробничі зв'язки між господарствами, піднялася частка промадських фондів споживання колгоспів у реальних доходах колгоспників і т. д. Ці глибокі зрушення привели до посилення морально-етичних функцій колгоспно-кооперативної власності, зростання її впливу на селянство, яке усвідомлює свою роль у загальній боротьбі за побудову комунізму.

Удосконалення організаційних форм соціально-економічних відносин у колгоспах, методів управління виробництвом, зокрема впровадження повного госпрозрахунку, стимулює розвиток суспільних процесів, сприяє вихованню у колгоспників творчого ставлення до праці, почуття особистої відповідальності за загальні результати трудової діяльності колективу. Соціальні дослідження свідчать, що при наявності внутрігосподарського розрахунку, пов'язаного з раціональною організацією праці і її оплатою і доведеного до виробничих підрозділів та всіх працівників, підвищується трудова і громадська активність колективу, поліпшуються виробничі показники [18, с. 30]. Виховний вплив колективу, його внутрішня згуртованість посилюються завдяки розвитку практики соціального планування. Як реальне втілення прогресивних тенденцій і процесів у соціально-економічному і політичному житті колективів, воно розширює сукупний потенціал останніх.

Розвиток матеріально-технічної бази колгоспного виробництва, інтенсивний процес його комбінування з промисловим виробництвом, хімізація, меліорація, культурно-побутове будівництво на селі, удосконалення управління обумовлюють зміни в професійній структурі колгоспів. У великих господарствах сьогодні нараховується близько 120 професій і спеціальностей [8, с. 24]. Збільшується частка працівників індустріального профілю. У 1970 р. 30,8% складу колгоспників мали певну спеціальність. Порівняно з даними перепису 1959 р. питома вага колгоспників без спеціальності скоротилася на 10—15% [10, с. 532]. «Сучасне виробництво, — вказувалося на XXIV з'їзді КПРС, — ставить швидкозростаючі вимоги не до самих лише машин, техніки, але і насамперед до самих працівників» [3, с. 47].

Гостра потреба в нових кадрах, які володіють професійними знаннями, майстерністю, забезпечується в умовах високого загальноосвітнього рівня трудящих. У 1973 р. 47% колгоспників мали вищу й середню (повну й неповну) освіту [19, с. 29]. У нашій країні успішно вирішується завдання широкого введення загальної середньої освіти як однієї з важливих передумов соці-

ально-політичного і економічного розвитку суспільства, піднесення соціалістичної свідомості й культури народу.

Колгоспи у багатьох напрямках сприяють розв'язанню цієї проблеми, про що свідчать розроблені ними плани соціального розвитку [див. 12]. Розширюється шефство над школами. Передові господарства активно будують школи, пришкільні інтернати, беруть участь у зміцненні учбової бази. За післявоєнний період (до 1970 р.) колгоспами було споруджено 59 тис. шкіл на 8 млн. учнівських місць [11, с. 100]. За допомогою колгоспів у багатьох школах створено учбово-виробничі майстерні, сільськогосподарські кабінети, куточки профорієнтації. Все більшого розповсюдження набувають учнівські виробничі бригади та інші форми трудової участі школярів, якими щороку охоплюється понад 3 млн. чоловік [14, с. 20].

Колгоспна громадськість бере активну участь в житті школи через батьківські комітети, жіночі ради та інші форми колгоспного самоуправління. У виховній роботі з колгоспниками, які ще не одержали середньої освіти, головна увага приділяється роз'ясненню значення знань для виробничого і громадського життя не тільки в даний час, але й в майбутньому внаслідок бурхливого науково-технічного прогресу. Для завершення навчання без відриву від виробництва створюються необхідні умови, заохочуються відмінники навчання (їх висувають на відповідальні ділянки роботи, присвоюють звання «Відмінник навчання і виробництва», відзначають при підведенні підсумків соціалістичного змагання та ін.).

Підготовка спеціалістів сільського господарства, кадрів мазових професій переважно здійснюється централізовано на державні кошти. Для цього в країні діють 99 вузів, 685 технікумів, 1415 сільських профтехучилищ [13, с. 17]. Разом з тим зростає роль у цьому відношенні колгоспів.

Як вказував Л. І. Брежнев на Третьюму Всесоюзному з'їзді колгоспників, «кожний колгосп і радгосп повинен своєчасно і планомірно готувати механізаторів та інших спеціалістів, мати повний резерв цих кадрів, дбати про створення для них необхідних виробничих та побутових умов» [6, с. 478]. Для підготовки спеціалістів вищої і середньої кваліфікації колгоспи направляють своїх стипендіатів у вузи й технікуми. Механізаторські кадри також готуються безпосередньо в колгоспах. З цією метою створюються міжколгоспні учбові комбінати, школи, курси і т. д. Колгоспи УРСР тільки в 1972 р. затратили на підготовку кадрів майже 25 млн. карбованців, з них 10 млн. карбованців на виплату стипендій [див. 17]. У багатьох колгоспах здійснюється ряд заходів, що стимулює піднесення культурно-технічного рівня працівників, створюють певну морально-психологічну обстановку в колективі: вводиться обов'язково тарифікація з подальшим переглядом через два — три роки (вищі розряди присвоюються тим, хто поповнює свої знання і працює продуктивно), питання

всеобуча включаються в соціалістичні зобов'язання і враховуються при підведенні підсумків, стан навчання висвітлюється в пресі та ін.

Важливе місце у вихованні колгоспників займає залучення їх до суспільно-політичної діяльності. Як говорив В. І. Ленін, практична участь трудящих в суспільному рухові є основою зростання їх політичної зрілості [див. 1, с. 71]. Соціалістична демократія відкриває колгоспникам доступ до державних справ, які ведуться під керівництвом партії, робітничого класу. Селянство широко представлене у Радах депутатів трудящих. У Верховній Раді СРСР дев'ятого скликання нараховується 271 колгоспник (17,9%), а в крайових, обласних, міських, районних, сільських і селищних Радах — 623 тис. (28,8%). Колгоспники беруть участь в роботі постійних комісій Рад, в органах народного контролю, в громадських організаціях [див. 20].

За умов зрілого соціалізму дальшого розвитку набула колгоспна демократія. Це виявляється у розширенні та більш повному здійсненні соціально-економічних функцій колгоспів, у підвищенні рівня матеріальних гарантій прав колгоспників, в удосконаленні форм і принципів колгоспного самоуправління, в зростанні ролі рядових колгоспників у вирішенні загальних справ. Новим етапом у розвитку колгоспної демократії є вихід її за межі окремих колгоспів через створення рад колгоспів. Ці ради (сьогодні їх в країні нараховується понад 2500) є масовими громадськими органами управління, в яких поєднується керівництво держави з колгоспною демократією [16, с. 122]. Участь у загальних справах колгоспів — велика школа управлінської практики для колгоспного селянства: тут воно вчиться розв'язувати свої господарські й соціальні проблеми з позицій інтересів держави, розширює сферу свого інтелектуального життя, виробляє почуття господаря — психологічну основу високої свідомості, зміцнює дисципліну, підвищує особисту і колективну відповідальність перед соціалістичним суспільством.

У розвитку творчих задатків кожної людини, активного відношення до суспільного життя велику роль відіграє соціалістичне змагання. Змагання на всіх етапах соціалістичного будівництва було і залишається могутнім засобом розгортання ініціативи мас, формування почуття колективізму.

Розробка особистих і колективних трудових планів, змагання за професіями, шефство досвідчених колгоспників над молоддю, конкурси майстерності, загальні огляди культури виробництва в колгоспах — все це розвиває ініціативу, професіональну майстерність, зміцнює відносини співробітництва і товариської взаємодопомоги.

Важливу роль у колгоспному житті відіграє інтелігенція, спеціалісти сільського господарства, а також зайняті у сфері обслуговування адміністративно-управлінські працівники. Завдання комуністичного будівництва ставлять до них підвищені вимоги.

Адже успіх боротьби за технічний прогрес, здійснення економічної політики партії на селі значною мірою залежить від агрозоотехнічних та інших працівників. Дослідження свідчать, що господарства, які в повній мірі використовують знання і досвід спеціалістів, одержують більше продукції при нижчій собівартості. Це залежить не тільки від кваліфікації спеціалістів, але й від їх вміння мобілізувати колгоспників на самовіддану працю, озброїти їх необхідними знаннями, досвідом, особистим прикладом, підвищити творче натхнення всього колективу. Отже, поряд з піднесенням ролі спеціалістів як технологів та організаторів виробництва зростає їх значення як вихователів рядових колгоспників. Умови для цього склалися сприятливі. Сьогодні на кожний колгосп і радгосп Української РСР, наприклад, припадає 14 спеціалістів [15, с. 30]. У країні створено широку систему перепідготовки і підвищення кваліфікації керівних працівників і спеціалістів сільського господарства. Після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС таке навчання пройшли 934 тис. чоловік [див. 9].

Виховна функція колгоспів, як і вся їх багатогранна діяльність, здійснюється під керівництвом первинних парторганізацій.

На початку 1973 р. в них працювало майже 2170 тис. чоловік (в середньому 49 комуністів на одну парторганізацію). В одній третині колгоспів діють свої парткоми [7, с. 15—23]. Під керівництвом партії в колгоспах широку роботу проводять профспілкові й комсомольські організації, самодіяльні об'єднання колгоспників. Вони беруть участь в плануванні й організації виробництва, в розподілі суспільних фондів, у культурно-виховній роботі, регулюванні внутріколективних відносин. Там, де ідейно-виховна робота поєднується з трудовою діяльністю людей, їх повсякденним життям, турботами і потребами, де вчасно підтримується все нове, передове, прогресивне, заохочуються ініціатива і досвід, досягають кращих показників у підвищенні трудової і суспільної зрілості колективу, в гармонійному розвитку нової людини.

Отже, в умовах зрілого соціалізму і переростання його в комунізм роль виховної функції колгоспів зростає.

Це вимога суспільного життя, потреба його дальшого розвитку. Завдання тут полягає в правильному використанні можливостей колгоспного ладу, всього арсеналу ідеологічних засобів з метою формування у всіх членів трудових колективів якостей людини комуністичного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Повн. збір. тв., т. 41.
2. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. Київ, Політвидав України, 1961. 125 с.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Київ, Політвидав України, 1971. 360 с.
4. КПРС у резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК КПРС, т. III, вид. 7-е. Київ, Політвидав УРСР, 1954. 625 с.

5. Постановление ЦК КПСС «О работе по подбору и воспитанию идеологических кадров в партийной организации Белоруссии». «Коммунист», 1974. № 13. с. 3—9.
6. Брежнев Л. И. Ленинским курсом, т. 2. Київ, Політвидав України, 1971. 580 с.
7. «Партийная жизнь», 1973, № 14.
8. «Агитатор», 1972, № 15.
9. Повышать квалификацию кадров. — «Сельская жизнь», 11 августа 1974 г.
10. Советское крестьянство. М., 1973. 347 с.
11. Социальная программа девятой пятилетки. М., 1972. 263 с.
12. Комплексный план социально-экономического развития колхоза имени Ленина Краснокутского района Харьковской области на 1971—1980 гг. Харьков. «Прапор», 1972.
13. Кулаков Ф. Ленинская аграрная политика и ее осуществление в СССР. — «Проблемы мира и социализма». 1974. № 10, с. 13—20.
14. Мазуров К. Дальнейшее развитие народного образования важнейшая задача коммунистического строительства. — «Коммунист», 1973, № 12, с. 9—15.
15. Щербицкий В. Партийные организации и совершенствование управления экономикой. — «Политическое самообразование», 1973, № 6, с. 16—22.
16. Дарчиев И. Развитие социалистической колхозной демократии. — «Коммунист», 1973, № 8, с. 29—35.
17. Мороз М. Продуктивність праці в сільському господарстві. — «Сільські вісті», 3 жовтня 1973 р.
18. Сороковой А. Социально-психологические факторы управления. — «Экономика сельского хозяйства». 1973, № 9, с. 19—26.
19. Окорков В. Союз рабочих и крестьян в условиях развитого социализма. — «Коммунист». 1974. № 12, с. 25—33.
20. «Известия», 19 июня 1974 г.

А. Д. ДМИТРИШИН

КРИТИКА ПОГЛЯДІВ ФРАНЦУЗЬКИХ РАДЯНОЛОГІВ НА ПЕРСПЕКТИВИ КОЛГОСПНОГО ВИРОБНИЦТВА

Буржуазні вчені, вивчаючи нібито зовсім неупереджено марксизм-ленінізм і розвиток соціалізму в радянському селі, приходять до висновку про непридатність соціалізму для селянства. За уявною турботою французьких радянологів про сільських трудівників приховано внутрідержавний і міжнародний класовий інтерес французької буржуазії. «Антирадянщина, — підкреслив у цьому зв'язку генеральний секретар ФКП Ж. Марше, — має класові корені» [див. 14]. Спробою допомогти панівному класу Франції у боротьбі за селянські маси є міркування буржуазних аграрників і соціологів про перспективи розвитку колгоспно-кооперативної форми власності. Критичний аналіз тверджень буржуазних вчених з даного питання є обов'язковим елементом як загального завдання комуністів — «охороняти від перекручень і розвивати далі пролетарську ідеологію — вчення наукового соціалізму, тобто марксизм» [1, т. 6, с. 253], так і їх інтернаціонального обов'язку — взаємодопомоги братських партій у їх спільній боротьбі. Останнє прямо впливає з рішень грудневого (1973 р.) Пленуму ЦК ФКП, де зверталася особлива увага на «необхідність відсічі (буржуазним. — А. Д.) вигадкам і відновленні правди про сільське господарство соціалістичних країн» [див. 15].

Вихідним пунктом аналізу і загальним фоном, на якому здійснюється «вивчення шляхів» розвитку вказаної форми соціалістичної власності, є завдання, що приписується марксизму, — перетворити селянство в різновид робітничого класу. «За марксистсько-ленінською доктриною, — лише один із «знавців» марксизму-ленізму проф. Ж. Шомбар де Лов, — селяни покликані переплавитися в тиглі комунізму, щоб уподібнитися робітничому класові» [10, с. 57].

Доказом, що служить за переконанням буржуазних вчених, на користь «антиселянського» характеру марксистського вчення, є несумісність двох типів особи — селянина і людини нового типу, яка житиме при комунізмі. «Людина нового типу — антипод селянина», — стверджує Ж. Шомбар де Лов [10, с. 21]. Подібної точки зору дотримується і А. Гарригу-Лагранж, який пише, що «людина нового типу комуністичної системи не може мати нічого спільного з селянином» [12, с. 372].

Обмежений обсяг статті не дозволяє ґрунтовно розглянути міркування радянологів про проблему формування людини нового типу. Щодо селянства ці міркування можна зобразити як систему заходів по «оробітниченню» колгоспників, головним з яких є перетворення колгоспно-кооперативної власності у державну власність і ліквідація особистого присадибного господарства селян. Радянологи вважають, що оскільки вирішення цього завдання одразу було не під силу нашій країні, то вона змушена була йти на «компроміс» з селянством, формою виразу якого став колгосп, згідно з статутом 1935 року якого зберігається приватне господарство (як розцінюють особисте підсобне господарство буржуазні вчені. — А. Д.).

Згідно з точкою зору французьких дослідників, колгосп поклав початок процесу переходу селян у робітники, який завершиться поширенням радгоспної системи на все сільське господарство Радянського Союзу. «Лад має твердий намір втягнути мало-помалу всю сукупність радянського сільського господарства в систему радгоспів», — висловлює цю думку акад. Г. Нуалаян [13, с. 521]. До такого висновку приходять також інші радянологи.

Радгоспи, на відміну від колгоспів, розцінюються буржуазними вченими «як теоретично завершені, оскільки приватний інтерес, який продовжує існувати в колгоспі, повністю ліквідований в радгоспі, як це має місце на заводі» [13, с. 517]. Ось чому колгоспна організація розглядається радянологами як тимчасова, «перехідна форма», що повинна «привести до вищої форми — радгоспу» [13, с. 517].

Наведені вище висловлювання дозволяють досить певно уявити зміст буржуазної концепції про шляхи розвитку колгоспно-кооперативної форми властивості. При цьому слід зауважити, що французькі радянологи і аграрники дають зрозуміти, що їх висновок про неминуче перетворення колгоспно-кооперативної

власності у власність державну нібито повністю узгоджується з марксизмом і підтверджується політикою КПРС в галузі сільського господарства. Так, проф. Г. Кер, спираючись на судження про «вищу» (державну) і «нижчу» (колгоспно-кооперативну) форми власності, що раніше мали місце в нашій літературі, ототожнює їх з новим кроком у розвитку марксистської науки з аграрного питання і підносить в ранг офіційної точки зору, заявляючи, що «панівною ідеологією віддається перевага радгоспам перед колгоспами» [9, с. 312]. Услід за ним далі йде проф. Р. Дюмон, який розцінює факт часткового перетворення колгоспів у радгоспи, що мав місце, як початок загальної трансформації перших у другі (а отже, колгоспників у робітники). Але це перетворення, вважає він, не було доведено до кінця через причини фінансового характеру. «Держава, — пише проф. Р. Дюман, — довгий час заохочувала перетворення колгоспів у радгоспи шляхом надання останнім значних коштів, проте міністерство фінансів не виявляє великого ентузіазму, і цей процес загальмувався через нестачу коштів» [11, с. 140].

З міркувань французьких радянологів можна зробити висновок, що колгоспи — це тимчасова, перехідна до радгоспу форма ведення господарства, оскільки вона нібито не відповідає завданню формування людини нового типу. Одним з доказів на користь такої оцінки є спроба механічно перенести на соціалістичний кооператив характеристики, властиві кооперативу при капіталізмі, і ставлення до нього комуністів. Акцентуючи увагу тільки на формальних рисах, що свідчать про схожість кооперативів різних суспільних систем, проф. Р. Дюмон пише: «Колгосп — таке об'єднання, в якому при усупільнених засобах виробництва кожний зберігає свій будинок, частину худоби, невелику ділянку землі» [11, с. 36]. Г. Нуалян після майже аналогічного визначення додає, що «ця формула колгоспу не є специфічно радянською». І оскільки «вона в принципі схожа на кооперативні господарства, які організовані в ряді країн, в тому числі і у Франції», то це означає, на думку згаданого автора, що «дана формула може також успішно функціонувати при капіталізмі, як і в умовах колективістського режиму» [13, с. 512].

Класики марксизму-ленінізму, не заперечуючи прогресивного значення кооперації як однієї з матеріально-технічних і культурних передумов соціалізму, разом з тим негативно оцінювали її як засіб, здатний нібито радикально поліпшити матеріальне становище трудящих, мирним шляхом перетворити капіталізм у соціалізм. Виховна, культурна роль кооперації при капіталізмі обмежується прищепленням рис колективізму, приучуванням до спільної роботи селянина-одноосібника, підвищенням культури землеробства. К. Маркс підкреслював: «Обмежена карликовими формами, що їх тільки і можуть створити своїми зусиллями окремі раби найманої праці, кооперативна система ніколи не зможе перетворити капіталістичне суспільство. Для того, щоб перетво-

рити суспільне виробництво в єдину, широку і гармонійну систему вільної кооперативної праці, необхідні загальні соціальні зміни, зміни основ суспільного ладу, яких можна досягти тільки шляхом переходу... державної влади від капіталістів і земле-власників до самих виробників» [1, т. 16, с. 194].

Критикуючи старих кооператорів за їх утопізм, В. І. Ленін далі розвиває цю думку К. Маркса: «...Ми праві, знаходячи в цьому «кооперативному» соціалізмі чисту фантастику, щось романтичне, навіть поше в мріях про те, як простим кооперуванням населення можна перетворити класових ворогів у класових співробітників і класову війну в класовий мир (так званий промадянський мир)» [2, т. 45, с. 357]. Однак після завоювання політичної влади робітничим класом і трудовим селянством кооперація, підкреслював В. І. Ленін, «в наших умовах часто цілком збігається з соціалізмом» [1, т. 45, с. 357]. «Тепер ми вправі сказати, — говорить він далі, — що просте зростання кооперації для нас тотожне... із зростанням соціалізму» [1, т. 45, с. 357]. Поряд з кількісним збільшенням кооперація змінюється і в якісному відношенні, відіграючи важливу роль у вихованні нової особи сільського трудівника. «На колгоспи, — писав М. І. Калінін, — не можна дивитися тільки з боку матеріально-виробничого. Колективне виробництво є основа, на якій будується соціалістичне життя на селі. Змінюється психологія людей, розширюється їх світогляд спочатку до розуміння загальноколгоспних, а потім загальнодержавних завдань» [4, с. 586].

Отже, сільськогосподарську кооперацію не слід тлумачити однозначно, бо вона залежно від типу суспільного ладу може бути засобом вираження буржуазних або соціалістичних виробничих відносин, що визначають характер інших, нематеріальних відносин. Набуття кооперацією нової, соціалістичної якості відбувається після пролетарської революції, встановлення диктатури робітничого класу і усупільнення основних засобів виробництва. Вона поступово із засобу капіталістичного впливу на дрібне виробництво стає знаряддям перетворення останнього у велике колективне соціалістичне господарство. Зміна сутності кооперативу і його дальший розвиток здійснюються під впливом факторів політичного та економічного порядку.

Головним у системі економічних відносин колгоспів як кооперативів вищого типу є те, що вони засновуються, по-перше, на нерозривному і визначальному зв'язку з пануючими в країні відносинами загальнонародної соціалістичної власності на найважливіші засоби виробництва; по-друге, на безплатному користуванні землею, що так само знаходиться у загальнонародній власності; по-третє, на кооперативній колективній власності на всі інші основні сільськогосподарські засоби виробництва; по-четверте, на веденні колгоспів за рахунок коштів, нагромаджених кооперативами в результаті спільної праці своїх членів. Державний сектор як покупець колгоспної продукції, поставщик голов-

них засобів виробництва і продавець товарів споживання, які потрібні колгоспникам, впливає на колгоспне виробництво економічно. Політичний фактор — керівна, спрямовуюча роль робітничого класу в кооперативному соціалістичному рухові — обумовлюється його дружнім союзом з селянством.

Звідси стає зрозумілим, чому В. І. Ленін визначав підприємства, засновані на державній власності, як підприємства послідовно соціалістичні, а підприємства, засновані на відносинах кооперативної власності, як підприємства соціалістичні. Ототожнення цих підприємств відповідно з «вищою» і «нижчою» формами власності, що мало місце раніше в нашій літературі, було, звичайно, неправильним теоретично і небезпечним політично, оскільки породжувало нігілізм, невіру у можливість колгоспів до саморозвитку і удосконалення, погрожувало занепадом колгоспного виробництва з всіма наслідками, що випливали звідси. В. І. Ленін, як відомо, підкреслював внутрішній зв'язок, єдність двох форм власності, соціалістичний характер кооперації, оскільки вона існує і розвивається разом з державною власністю. Саме цей зв'язок визначає соціалістичний зміст колгоспної системи і можливості її розвитку до комунізму під впливом державного соціалістичного виробництва.

Ленінські ідеї про значення і роль кооперації в будівництві нового суспільного ладу стали найважливішим елементом аграрної політики КПРС, що, як вказував Л. І. Брежнев, завжди була в центрі уваги партії. «І це природно, — пояснює він далі. — Йдеться про важливу складову частину політичного курсу партії, який забезпечує союз робітничого класу і селянства і спрямований на перемогу пролетарської революції, здійснення соціалістичних перетворень і побудову нового суспільства» [5, 16 березня 1974 р.]. Зміст цієї політики на сучасному етапі комуністичного будівництва визначається рішеннями березневого (1965 р.) і наступних Пленумів ЦК КПРС, вказівками XXIV і XXV з'їздів партії, де сформульовано науково розроблену програму піднесення сільського господарства, яка може бути успішно втілена в життя завдяки розвитку обох форм сільськогосподарського виробництва — державної і кооперативної. Головні напрямки аграрної політики КПРС такі: створення економічних умов, що стимулюють зростання виробництва, включаючи новий порядок заготівель, збільшення капіталовкладень, механізація, хімізація та меліорація земель, розвиток сільськогосподарської науки, удосконалення форм організації та управління [5, 6 квітня 1971 р.].

Впровадження в життя цих рішень разом з тим означало вправлення засуджених партією суб'єктивістських і волюнтаристських оцінок колгоспів, що мали місце в минулому і завдали певної шкоди колгоспному будівництву. Французькі радянологи для підтвердження своїх доказів посилаються саме на ці прикрі явища, зображуючи їх як відображення «справжнього» відно-

шення партії до колгоспів, тоді як виправлення згаданих помилок, початок якому поклав ХХ з'їзд КПРС, — тільки як «партійну тактику» (акад. Г. Нуалян) при збереженні колишніх намірів.

Однак звернімося до деяких даних сільськогосподарської статистики, за якими добре простежується аграрна політика нашої партії і які дають змогу відповісти на питання про існуючу, мовляв, в СРСР орієнтацію на переважний розвиток радгоспів порівняно з колгоспами. Відомо, що стан і перспективи розвитку матеріально-технічної бази господарства багато в чому залежать від його розмірів. Велике підприємство має більше можливостей порівняно з дрібним для використання технічно досконалих засобів виробництва і робочої сили. За своїми розмірами радгоспи випереджають колгоспи, але сьогодні вже чітко виявляється тенденція до вирівнювання цих розмірів (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка розмірів колгоспів і радгоспів за рядом показників
[див. 7, с. 422, 423, 443; 8, с. 117]

Показники	Припадає в середньому								Коефіцієнт- не співвід- ношення радгоспно- колгоспних показників	
	на один колгосп				на один радгосп					
	1940р.	1950р.	1960р.	1974р.	1940р.	1950р.	1960р.	1974р.		1940р.
Посівна площа, тис. га	0,5	1,0	2,7	3,3	2,8	2,6	9,0	6,0	5,6	1,9
Трактори (одиниць в пере-рахунку на 15-сильні)	2,6	6,0	24	141	24	26	103	250	10,0	1,8
Велика рогата худоба, голів	85	224	807	1556	592	562	1957	1953	7,0	1,3
Свиней, голів	35	98	609	1089	459	500	1715	1056	13,0	0,9

Наведені цифри свідчать, що темпи збільшення розмірів колгоспів переважали над темпами зростання радгоспів. Так, якщо в передвоєнні роки державні сільськогосподарські підприємства були в 7—10 раз більше кооперативних, то до кінця минулого десятиріччя назване коефіцієнтне співвідношення становило приблизно 1,5—2,0, тобто скоротилося в 3—5 разів.

Як другий приклад наведемо динаміку забезпечення енергопотужностями колгоспів і радгоспів. Наприклад, якщо в колгоспах на 100 га посівної площі в 1965 р. припадало 99 кінських сил енергопотужностей, а в радгоспах — 109 кінських сил, то в 1974 р. ці показники зросли відповідно до 178 і 178 кінських сил [6, с. 395; 7, с. 158]. Однак це зовсім не означає, що існує рівновага колгоспів і радгоспів за енергоозброєністю. Коли врахувати, що в колгоспах нараховується майже вдвічі більше зайнятих, ніж у радгоспах, то такий узагальнений показник стану матеріально-технічної бази, як енергоозброєність, у колгоспах буде нижчим.

Високі темпи розвитку виробництва супроводяться підвищенням продуктивності праці в колгоспах, що наближається до її рівня в державних господарствах (див. табл. 2) [7, с. 446].

Таблиця 2

Затрати праці на виробництво одного центнера основних продуктів сільського господарства (людино-годин)

Види продукції	В колгоспах			В радгоспах			Коефіцієнтне співвідношення	
	1965р	1970р.	1974р.	1965р.	1970р.	1974р.	1965р.	1974р
Зерно (без кукурудзи)	4,7	1,9	1,6	2,4	1,2	1,3	2,0	1,3
Бавовна-сирець	4,0	37	33	31	31	26	1,3	1,3
Цукровий буряк	2,7	1,7	1,6	2,7	2,0	2,1	1,0	0,8
Картопля	5,5	3,8	3,7	4,1	3,3	3,7	1,3	1,0
Овочі (відкритого ґрунту)	14,8	11,2	9,2	7,4	6,1	5,5	2,0	1,7
Приріст молодняка і приріст від відгодівлі:								
великої рогатої худоби	86	62	58	55	45	43	1,6	1,4
свиней	72	49	41	34	26	20	2,1	2,0
Молоко	17	13	11	11	9	8	1,5	1,4

Отже, широкий розвиток колгоспного виробництва в нашій країні, що супроводиться зближенням двох форм господарств — державних і кооперативних, — переконує в неспроможності міркувань радянологів про орієнтацію радянської аграрної політики на переважний розвиток радгоспів. Слід зауважити, що зближення вказаних форм господарств відбувається не тільки завдяки зростанню рівня розвитку колгоспів до радгоспного рівня, але й в напрямку удосконалення радгоспів, які, за переконанням буржуазних вчених, з самого початку були нібито ідеальними, зразковими або, говорячи словами акад. Г. Нуаліяна, «теоретично досконалими» організаціями. Найбільше помітна взаємність цього зближення у сфері подолання відмінностей між економічними умовами відтворення в колгоспах і радгоспах. Йдеться, в першу чергу, про розповсюдження на радгоспи господарсько-раціональних принципів ведення господарства, що завжди були властиві колгоспам. Це сприяло зміцненню радгоспної економіки, збільшенню прибутків. Так, якщо протягом 1961—1965 рр. збитки радгоспів становили 5,7 млрд. карбованців, то за восьму п'ятирічку вони вже одержали 7,5 млрд. прибутків [5, 6 квітня 1971 р.].

Не є обґрунтованою і спроба радянологів побачити зв'язок між фактами перетворення деякої частини колгоспів (близько 20 тис. господарств протягом 1954—1964 рр.) з кінцевою перспективою розвитку колгоспної системи в цілому. Буржуазні вчені не помічають, що цей захід радянської держави з самого початку мав обмежений, частковий характер, бо в його основі ле-

жали не політичні цілі — перетворення селян в робітників, а економічні причини. У радгоспи згідно з рішенням загальних зборів кооперативних господарств були переважно перетворені економічно відсталі колгоспи, що свідчило про допомогу цим господарствам з боку держави.

Буржуазні вчені, бажаючи представити свої висновки як результат об'єктивного наукового дослідження, часто посилаються на марксистсько-ленінську доктрину, аграрну політику КПРС. Зрозуміло, що коли йдеться про таку важливу проблему, як політика партії по відношенню до селянства взагалі і колгоспів зокрема, то основоположними при цьому мають бути не думки окремих осіб і суб'єктивістські, волюнтаристські рішення, а принципи положення стратегічної лінії партії, що в узагальненому вигляді фіксуються в її програмах. Бо як же інакше, як не через програму партії, знаходить вихід у практику марксистсько-ленінська теорія, «антиселянську спрямованість» якої силкуються довести радянологи?

Тому можна припустити, що саме на прикладі Програми КПРС вони спробують у першу чергу довести ненауковість її головних положень з даної проблеми, підтвердити правильність своїх висновків. Але як це не дивно, буржуазні вчені замовчують відповідні місця цього партійного документу. Однак подібна обережність, хоч і не логічна, але, як побачимо далі, цілком виправдана. «Колгоспна форма, — зазначається у Програмі партії, — цілком відповідає рівневі і потребам розвитку сучасних продуктивних сил на селі» [3, с. 67]. Ось чому, говорячи про перспективи розвитку колгоспно-кооперативної власності, Програма підкреслює, що «дальший рух села до комунізму піде шляхом розвитку і вдосконалення обох форм соціалістичного господарства — колгоспів і радгоспів» [3, с. 67]. Але колгоспи не вічні, вони, як і радгоспи, перейдуть до вищих форм господарства, що базуватимуться на єдиній комуністичній формі власності. Як вказує Програма КПРС, «економічний розквіт колгоспного ладу створює умови для поступового зближення, а в перспективі і злиття колгоспної власності з загальнонародною, в єдину комуністичну власність» [3, с. 67].

Як же можна погодити з цими теоретичними висновками, що визначають сучасну аграрну політику нашої партії, твердження французьких радянологів про неминуче перетворення колгоспно-кооперативної власності у державну власність, про те, що людина нового типу комуністичного суспільства не може мати нічого спільного з колгоспником, про суперечність між марксизмом-ленінізмом, політикою КПРС і соціально-економічною наукою? Але не ми, а буржуазні вчені нехай шукають відповідь на це питання, яке вони самі перед собою поставили, претендуючи на «об'єктивність» дослідження радянського колгоспного ладу. Виявившись у теоретичному відношенні неспроможною, буржуазна концепція про шляхи розвитку колгоспно-коопе-

ративної власності довела свою політичну, антикомуністичну на-
правленість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 16.
2. Ленін В. І. Повн. збір. тв., т. 6, 45.
3. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, Київ, Політвидав Украї-
раїни, 1961. 125 с.
4. Калинин М. И. Избр. произв. в 4-х томах, т. 2. М., Политиздат, 1960.
270 с.
5. «Правда».
6. Народное хозяйство СССР в 1965 г. М., «Статистика», 1966. 560 с.
7. Народное хозяйство СССР в 1974 г. М., «Статистика», 1975. 631 с.
8. Страна Советов за 50 лет. М., «Статистика», 1967. 395 с.
9. Caire (Guy). «L'agriculture, facteur de freinage de la croissance Soviétique».
Revue Tiers — Monde, t. VIII, avril — juin 1967, № 30, p. 303—326.
10. Chombart de Lauwe (jean), Les paysans Soviétiques, Paris, Le Seuil,
1961. 427 p.
11. Dumont (René), Sovkhoz kolkhoz ou le problématique communisme. Paris.
Le Seuil, 1964. 380 p.
12. Garrigou — Lagrange (Andké), Systèmes et structures, Paris, 1971, 441 p.
13. Noilhan (Henri), Histoire de l'agriculture à l'ère industrielle, t. V. Paris, ed.
E. de Boccarol, 1965. 807 p.
14. «L'Humanité», 1974, le 9 fevrier.
15. «L'Humanité», 1973, le 7 décembre.

Є. М. СТЕБЛЯНКО

СУТНІСТЬ І ШЛЯХИ РОЗВИТКУ РУХУ ЗА КОМУНІСТИЧНЕ СТАВЛЕННЯ ДО ПРАЦІ

Вступ нашої країни в період розвинутого соціалістичного су-
спільства обумовив якісні соціально-прогресивні зміни у всіх
сферах життя. Саме особливостями розвинутого соціалізму бу-
ли викликані до життя становлення і розвиток такого складного
суспільного явища, як рух за комуністичне ставлення до праці.

Наукова цінність і практичне значення цієї проблеми поляга-
ють в тому, що вона дозволяє розкрити багатогранний процес
всесбічного розвитку особи.

Комуністична партія постійно приділяла увагу удосконален-
ню даного процесу. Перед науковими центрами країни поставле-
но завдання широкого вивчення механізму дії руху за комуні-
стичне ставлення до праці на сучасному етапі. На XXV з'їзді
КПРС вказувалося, що на сучасному етапі необхідно вжити
дальших заходів по поліпшенню практики узагальнення конкрет-
ного досвіду і глибокої теоретичної розробки проблеми розвит-
ку соціалістичного змагання та руху за комуністичне ставлення
до праці («Радянська Україна», 1976, 25 лютого).

Рух за комуністичне ставлення до праці — закономірний, по-
ступальний процес. Його виникнення обумовлено цілим рядом
змін у характері й змісті праці, певним рівнем розвитку економі-
ки країни, удосконаленням суспільних відносин і т. д.

Комуністичне ставлення до праці як суб'єктивне начало внес-

до істотні зрушення в саму трудову людину. Широкий процес впровадження комуністичних принципів у праці починається з перших ударних вахт 20 років. Саме тоді, піднімаючись з кожним новим етапом побудови соціалізму на новий рівень, комуністичне ставлення до праці перетворилося в назрілу потребу суспільного розвитку, розгорнувшись під гаслом «Вчитися працювати і жити по-комуністичному».

Закономірно, що в умовах зростання зрілості суспільних відносин розвинутого соціалізму рух за комуністичне ставлення до праці з окремих ривчаків багатогранної творчості перетворився у потужний крупномасштабний процес формування моральних і професійних якостей будівників комунізму.

На промислових підприємствах, в колгоспах і радгоспах, у сфері побутового обслуговування України в 1973 р. соціалістичним змаганням було охоплено 92% працюючих, причому майже половина з них — учасники руху за комуністичне ставлення до праці [6, с. 7].

Кількісну характеристику цього процесу можна простежити на прикладі розвитку руху за комуністичне ставлення до праці в Харківській області (табл. 1).

Таблиця 1

Показники	На 1 січня 1966 р.	На 1 січня 1970 р.	На 1 січня 1972 р.	На 1 січня 1974 р.
1. Число робітників, ІТП та службовців, охоплених змаганням	995472	1123252	1065346	1260246
2. Беруть участь в рухові за комуністичне ставлення до праці	509770	586763	780160	775740
3. В тому числі ударники комуністичної праці	157060	246222	299438	359697
4. Кількість бригад, що змагаються за комуністичне ставлення до праці	32411	3420	35272	35644
5. В тому числі бригад комуністичної праці	12655	14103	14625	14647
6. Кількість цехів (дільниць, відділів), що змагаються за комуністичне ставлення до праці	8322	13119	14740	16319
7. В тому числі цехів (дільниць, відділів) комуністичної праці	2403	3692	4386	4862
8. Число підприємств (установ, організацій), що змагаються за звання комуністичної праці	1055	1447	1537	1741
9. В тому числі присвоєно звання підприємства (установи, організації) комуністичної праці	23	31	32	35

Важливим показником руху за комуністичну працю є зростання питомої ваги його учасників до загального числа тих, хто змагається. Так, якщо в 1966 р. по Харківській області їх було 53%, то на початку 1974 р. — 60%. Чисельність тих, кому було присвоєно звання ударника комуністичної праці, збільшилося за цей період на 16%.

Поняття «комуністичне ставлення до праці» в літературі трактується як працьовитість, творчість, дисципліна, громадський інтерес [див. 1, с. 419; 8, с. 292]. На думку деяких авторів, вихідним моментом формування комуністичного ставлення до праці є інтерес, бо праця перетворюється в першу життєву потребу тільки тоді, коли стає центром інтересів трудівника [3, с. 124]. Визначаючи в цілому правильним це твердження, ми разом з тим вважаємо, що його не треба абсолютизувати, бо комуністичне ставлення до праці передбачає працю взагалі, в тому числі непривабливу.

На наш погляд, рух за комуністичне ставлення до праці має багатоплановий характер, він включає в себе не тільки змагальність і суперництво в праці, але й ряд «незмагальних» елементів, що виходять за межі праці, тобто ідеологічні, моральні, естетичні, наукові інтереси, які спонукають людей до активної діяльності.

Внутрішня структура розглядуваного руху являє собою складні соціальні й духовні утворення. Вона включає в себе, поперше, змагальні моменти, детерміновані у своєму виявленні соціально-професійними характеристиками; по-друге, мотиваційні системи і підсистеми, що дозволяють визначити «вихід» та цілісну структуру особи, виявити як «зворотний зв'язок» ті нові риси, що породжуються вже самою участю (природно, на різних рівнях) людини в рухові за комуністичне ставлення до праці.

Метою нашого дослідження було розкриття кількісних рівней окремих моральних характеристик, сформульованих у процесі участі в рухові за комуністичне ставлення до праці, а також визначення шляхів удосконалення окремих ланок аналізованого руху. Обидва ці компоненти ми розкривали за допомогою соціологічних досліджень, виконаних протягом 1972—1973 рр.

Вже стало традицією, що учасники руху за комуністичну працю показують чудові зразки трудової дисципліни, новаторства, згуртованості, ставлять громадські інтереси вище особистих. Вони беруть на себе високі зобов'язання не для свого благополуччя або слави, а внаслідок своєї ідейної переконаності та відданості справі комунізму. Про це свідчать результати соціологічних досліджень, проведених нами на Панютінському вагоноремонтному заводі Лозівського району Харківської області (табл. 2, дані наведено в процентах до числа опитаних).

У процесі дослідження також з'ясувалося питання, в якій мірі принципи морального кодексу будівника комунізму стали

Таблиця 2

Що обумовлює вчинки учасників руху за комуні- стичне ставлення до праці	Робіт- ники	ІТП	Служ- бовці	Вік опитаних		
				до 30 років	до 40 років	до 50 років
1. Бажання якомога більше принести людям користі, почуття обо- в'язку	70,8	66,7	73,0	66,7	77,8	61,2
2. Прагнення працюва- ти творчо, інтерес до ро- боти	54,2	46,7	60,0	—	56,4	55,5
3. Бажання побудува- ти особисте сімейне щас- тя	32,8	20,0	—	16,8	28,2	22,2
4. Бажання завоювати повагу і любов людей	44,2	33,4	20,0	50,0	53,2	25,0
5. Прагнення добитися високої матеріальної за- безпеченості	18,4	—	—	—	12,7	11,4
6. Принцип «моя хата з краю»	—	—	—	—	—	—
7. Прагнення до різно- бічного веселого життя	4,5	—	—	—	3,2	2,8

керівною силою і нормою поведінки учасників змагання
(див. табл. 3, дані виражено у процентах до числа опитаних).

Таблиця 3

Моральні риси, властиві учасникам змагання	Робіт- ники	ІТП	Служ- бовці	Вік опитаних		
				до 30 років	30—40 років	40—50 років
1. Гуманне ставлення і взаємна повага між людьми; людина — люди- ні друг, товариш і брат	64,6	53,3	71,7	20,0	72,4	—
2. Чесність і правди- вість, простота і справед- ливість у громадському і особистому житті	70,8	60,0	60,0	80,0	66,7	—
3. Взаємна повага у сім'ї, турбота про вихо- вання	68,1	67,4	68,3	40,0	78,8	72,9
4. Непримиренність до несправедливості, нечес- ності кар'єризму дармо- їдства	58,4	47,4	67,2	40,0	75,9	72,9
5. Дружба і братство народів СРСР, нетерпи- мість до національної і расової неприязні	72,4	73,5	73,5	40,0	75,9	72,9
6. Братерська солідар- ність з трудящими всіх країн	62,8	60,8	60,0	40,0	60,4	64,0

Аналіз наведених вище даних свідчить, що учасники руху за комуністичне ставлення до праці в більшості (70,8% робітників, 66,7% ІТП і 73,0% службовців) вважають найціннішою рисою бажання принести якомога більше користі людям, своїй Батьківщині. Це вказує на високу політичну свідомість учасників руху, їх ідейність. Законом їх життя є обов'язкове виконання взятих зобов'язань, заінтересованість у прискореному розвитку нашого суспільства, суворе додержання морального кодексу будівника комунізму. Разом з тим 2,1% опитаних висловилися за обивательський принцип, 4,5% виявили прагнення до різнобічного веселого життя. Особливо насторожує той факт, що серед опитаних близько 40% становлять робітники до 30 років, для яких менш привабливими є гуманізм, чесність, колективізм, повага між людьми.

Особливо наочно недоліки в організації руху за комуністичне ставлення до праці виявляються в інженерному середовищі. Дослідження, проведені вченими Харкова разом з співробітниками лабораторії конкретно-соціологічних досліджень Харківського державного університету, показали, що в чотирьох з восьми інженерних організацій тільки 1—2% спеціалістів відповіли, що немає будь-яких істотних хиб в комуністичному рухові за працю, а в решті організацій такий висновок не перевищив 13—14% опитаних.

Найбільш характерні недоліки розглядуваного руху наведено в табл. 4¹.

Таблиця 4

Види недоліків	Інститути					
	Діпро-сталь	Моно-кристи-лів	ФТІНТ	ВНДІП-чермет-енерго-очистка	Харків-проект	Півден-діпро-цемент
1. Відсутність чітких вимог до учасників і переможців	—	8,3	2,0	4,0	2,0	2,0
2. Формальний, безконтрольний підхід до оцінки результатів змагання	26,0	64,6	8,0	22,0	16,0	14,0
3. Недостатня гласність	—	64,2	—	—	2,0	8,0
4. Організаційні та інші труднощі — звання знецінювалося, важко виділитися при колективній формі і т. д.	16,0	6,2	9,0	13,0	22,0	71,0

Подібні висловлювання спостерігалися в інженерних колективах не тільки в Харкові, а й в інших містах, наприклад, серед

¹ Всі таблиці складено на основі матеріалів щорічних статистичних звітів Харківської обласної ради профспілок.

вчених у Дубні, спеціалістів Новосибірського наукового центру [див. 6].

Про відносне сповільнення руху за комуністичне ставлення до праці свідчить той факт, що на 1-й Всесоюзній нараді передовиків цього руху з 30 виступів не було жодного, присвяченого розвитку змагання в інженерному середовищі [7, с. 4]. Слід підкреслити, що з «пасивністю» інженерів, як про це пишуть деякі автори, не можна погодитися. Все пояснюється невмінням окремих партійних і профспілкових працівників розбудити і цілеспрямовано направити «змагальну» енергію спеціалістів. Треба знайти такі форми роботи з інженерами, які б тісно й органічно пов'язували колективні зусилля з індивідуальним внеском кожного в загальну справу. Слід також звернути увагу не тільки на професійні властивості колективів, але й на їх структуру. На нашу думку, у великих проектних інститутах, інженерних службах великих заводів, що об'єднують інженерів і техніків однакової спеціальності (конструктор-технолог та ін.), доцільною буде бригадна (групова, відділу) форма змагання, а в дрібних і різнотипних — краще впроваджувати індивідуальні форми.

Необхідно підвищити вимоги до учасників руху за комуністичне ставлення до праці. Певна їх частина навіть не втягнута в громадську роботу, хоч це є обов'язковим мінімумом в боротьбі за високе звання. Останнє пояснюється тим, що в практиці групового змагання буває достатнім, щоб тільки 70—75% членів колективів були ударниками комуністичної праці, а решті це звання присвоюється автоматично. Звідси і наявність певної кількості «пасивних» у рухові.

Отже, зусилля партійних, профспілкових, комсомольських і господарських організацій повинні бути спрямовані на дальше теоретичне дослідження проблем руху, на його широку практичну підтримку як об'єктивного процесу розвитку нашого суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голосов В. Ф. Труд и человек. Красноярск, 1966. 185 с.
2. К победе коммунистического труда. Всесоюзное совещание передовиков соревнования, бригад и ударников коммунистического труда (27—30 мая). М., Изд. ЦК ВЛКСМ — ВЦСПС, 1960. 79 с.
3. Личность и труд. М., «Мысль», 1965. 330 с.
4. О дальнейшем улучшении организации социалистического соревнования. Постановление ЦК КПСС. — «Правда», 1971, 5 сентября.
5. Логинов И. И. Об опыте движения за коммунистический труд в научных учреждениях. — «Вопросы философии», 1964, № 9, с. 13—20.
6. Сологуб В. А. Организация социалистического соревнования. — «Под знаменем ленинизма», 1974, № 10, с. 21—27.
7. Текущий архив Дзержинского райкома КП Украины. Материалы к Пленуму 24/XI 1971 г.
8. Человек и его работа. Под редакцией В. П. Рожина и В. Н. Ядова. М., «Мысль», 1967. 275 с.

КУЛЬТУРА І СВІТОГЛЯД ОСОБИ

Революційний перехід від капіталізму до соціалізму не можна здійснити без корінного перетворення не тільки соціально-економічного і політичного життя суспільства, але й його культури, духовного життя. На XXIV з'їзді КПРС підкреслювалося, що «без високого рівня культури, освіти, суспільної свідомості, внутрішньої зрілості людей комунізм неможливий, як неможливий він і без відповідної матеріально-технічної бази» [3, с. 94].

У Звіті ЦК КПРС XXV з'їзду партії це важливе положення знайшло дальший розвиток. «Сила нашого ладу, — вказував Л. І. Брежнев, — в свідомості мас і партія вважає своєю постійною турботою виховання комуністичної свідомості, готовності, волі і вміння будувати комунізм» («Радянська Україна», 1976, 25 лютого).

Для з'ясування основних аспектів взаємозв'язку культури і світогляду особи треба уточнити зміст понять «культура» і «світогляд особи». Проблеми культури марксиста становлять не абстрактно, а невідривно від загальних цілей комунізму. Економіка і політика, ідеологія, світогляд, мораль та інші соціальні відношення так чи інакше відображуються в духовній діяльності людини. Сутність соціалістичної культури В. І. Ленін вбачав у необмеженому розширенні творчих сил народу, в свідомому залученні кожної людини до історичної творчості, в перетворенні трудящих у справжніх суб'єктів культурно-історичного процесу. Центральним пунктом ленінської концепції культури є всебічний розвиток трудящих, розквіт здібностей і моральних якостей особи [1, 97—98 с.].

У літературі склалися різні підходи до визначення поняття «культура». Серед численних точок зору безсумнівний інтерес, як нам здається, мають визначення культури, здійснені в роботах [5; 6]. У них культура розглядається як активно творча діяльність людей по освоєнню світу, в процесі якої виробляються, зберігаються, розподіляються і споживаються соціальні цінності й норми, а також сукупність самих цих цінностей і норм, що опредмечують творчу діяльність людей.

Визначення культури як людської творчої діяльності дозволяє характеризувати її не тільки як продукт і функцію суспільного життя, а і як результат творчості людини. Культура тут виступає як процес активної діяльності людини по освоєнню, пізнанню і перетворенню світу. Внаслідок цього правильною, на наш погляд, є думка У. Р. Арзаканьяна, що «феноменом культури може бути лише те, що стає засобом перетворення» [4, с. 133].

Однак культура, що розуміється як вияв творчого начала особи, включає в себе і ті суб'єктивні людські сили та здібності, завдяки яким тільки й можлива творча діяльність. Саме куль-

тура є необхідною умовою орієнтації особи в світі, важливим фактором активізації та поглиблення її пізнавальної діяльності. Вона розкриває можливості, суспільну значущість особи, синтез її здібностей і функцій. Тому культура не тільки тісно зв'язана з соціально активною діяльністю особи, але й виступає як важливий фактор її удосконалення. Таке розуміння культури є правомірним і обгрунтованим. Воно впливає з марксистсько-ленінського вчення про комунізм, згідно з яким у центрі суспільного життя знаходиться людина. Воно також відповідає вимогам Програми КПРС, де вказується, що в «умовах переходу до комунізму творча діяльність в усіх галузях культури стає особливо плідотною і доступною для всіх членів суспільства» [2, с. 113].

Дискусійним є також визначення поняття «світогляд особи». У філософсько-соціологічній літературі це поняття з'явилося недавно і єдина точка зору ще не вироблена. Складність визначення категорії «світогляд», як і категорії «світогляд особи», залежить від ряду факторів. П. В. Коппін таку складність пояснює, зокрема, багатозначністю слова «світ», яке має різне значення в географії, астрономії, науці про суспільство [7, с. 5]. Не заперечуючи цього, звернемо увагу і на інші обставини, що вказують як на складність визначення даного поняття, так і розкривають його багатоплановість. Світогляд особи виступає елементом структури особи, її духовного світу, і специфічною формою духовної діяльності особи. Він взаємозв'язаний як частина з цілим з суспільним світоглядом, суспільною свідомістю, з духовною культурою. Все це ускладнює чітке визначення меж і змісту світогляду особи.

У визначенні змісту світогляду особи, на нашу думку, необхідно мати на увазі такі моменти. Світогляд особи містить немовби два відірваних пункти: з одного боку, світ — це все те, що існує поза і незалежно від особи, а з другого — сама особа, яка усвідомлює себе як частину цього світу і притому таку частину, що творить і переважає, розуміє, що світ на відміну від неї вічний, нескінченний і незнищуваний. На підставі такого підходу світогляд можна визначити як усвідомлення особою світу як середовища свого існування і розуміння себе як частини цього світу. Предметом відображення світогляду особи є функціонуюча система «особа — навколишній світ». Світогляд — це частина свідомості особи. У ньому осмислюються і відтворюються не випадкові питання, а найбільш істотне в світі, що несе в собі глибокий соціально-політичний смисл і має життєво важливе значення для суспільства і особи, тобто передбачає знання мети життя, його змісту.

Як специфічна форма відображення світу і самого себе в ньому, світогляд особи зв'язаний з усіма елементами процесу людської життєдіяльності і містить в собі ті риси, що характеризують особу як трудівника, громадянина. Як підкреслюють С. Л. Ру-

бінштейн і Б. Г. Ананьев, він є не тільки одним з життєво необхідних елементів структури особи, що спрямовує її поведінку, пізнавальну і творчу діяльність, але й визначає «точку зору», позицію по відношенню до найважливіших явищ життя [див. 9, 10]. Через світогляд життєва активність особи виявляється зв'язаною з істотними тенденціями і сторонами дійсності. Світогляд особи можна визначити як цілісну систему знань і відношень, у якій відображується система «особа — навколишній світ». Це певна концепція світу і людини, що має значення соціальної орієнтації останньої в дійсності.

З'ясування суті, змісту культури і світогляду особи дозволяє виділити декілька аспектів їх взаємозв'язку. Перш за все слід підкреслити, що культура і світогляд особи мають єдину основу — людську діяльність. На цю сторону їх зв'язку звертав увагу А. В. Луначарський: «Сам світогляд людський змінюється із зростанням трудової основи культури, а отже і самої культури» [8, с. 7]. У цьому твердженні містяться два моменти: по-перше, визначається роль трудової діяльності (трудової основи) у розвитку культури і світогляду, по-друге, вказується, що їх фундаментом є матеріальна культура (трудова основа культури).

Оскільки світогляд є основним компонентом особи, методологічно правильним буде аналізувати також цей взаємозв'язок у плані співвідношення культури і особи. Особа вступає у взаємодію з культурою в трьох важливих взаємовідношеннях: по-перше, вона засвоює культуру, будучи об'єктом культурної взаємодії, по-друге, функціонує в культурному середовищі, як носій і виразник культурних цінностей, по-третє, створює культуру як суб'єкт культурної діяльності. Яким же чином даний взаємозв'язок відтворюється у світогляді особи? Оскільки у світогляді містяться питання, що таке світ, яке начало є визначальним, що являє собою сучасне суспільство, що обумовлює мету життя особи, її діяльність, то відповіді на ці питання особа знаходить не тільки у соціальній практиці, але й шляхом засвоєння різних галузей людського знання: філософії, науки, естетики, моралі, політичної і правової ідеології, що входять як складові частини у сферу духовної культури. Засвоєння різних елементів останньої є діалектичним процесом опредмечування і розпредмечування культурних цінностей, тобто світогляд особи як специфічна форма духовної діяльності обов'язково включає в себе творчий активний аспект засвоєння культури.

Сам світогляд особи виникає тільки в культурному середовищі. Як пишуть Л. Н. Коган і Ю. Р. Вишневський, «культурне середовище — це стійка сукупність речових і особових елементів, з якими взаємодіє соціальний суб'єкт і які впливають на його діяльність по створенню і освоєнню духовних цінностей і благ, на його духовні потреби, інтереси і ціннісні орієнтації в галузі культури» [6, с. 71].

Значення культурного середовища для становлення світогля-

ду особи полягає в тому, що через освоєння попередньої культури, творчу культурну діяльність формуються його якісні сторони, складається його тип. Суспільний історичний розвиток світогляду свідчить про те, що особа як його носій, суб'єкт все більше звільняється з-під влади чисто природних зв'язків і залежностей, все дужче втягується у сферу практично й теоретично освоєної природи, у сферу культури.

Культурне середовище викликає до життя різні типи світогляду: атеїстичний або релігійний, матеріалістичний або ідеалістичний, діалектичний або метафізичний, оптимістичний або песимістичний, прогресивний або реакційний, комуністичний або буржуазний.

Знищення протилежності класів і ліквідація експлуатації людини людиною в результаті соціалістичної революції, створення нового ладу, виникнення суспільної власності на засоби виробництва, формування соціалістичних націй, зближення національних культур — все це привело до затвердження єдиного типу культури — соціалістичної. Побудова розвинутого соціалістичного суспільства, створення єдиної соціалістичної культури обумовили виникнення нового культурного середовища для розвитку світогляду особи. Соціалістична культура поряд з економічним і соціально-політичним ладом розвинутого соціалізму визначили зміст нового типу світогляду — світогляду особи соціалістичного суспільства. Цей світогляд має свої особливості, не властиві для інших історичних типів світогляду особи. Це — наукова діалектико-матеріалістична орієнтованість, партійна класова послідовність, творчий характер, комуністична спрямованість.

Духовна культура соціалістичного суспільства в цілому і особливо такі її компоненти, як наука, система народної освіти, виховання, прямо і безпосередньо визначають рівень світогляду особи. Освоюючи духовну культуру, особа перетворює її багатства у свій внутрішній здобуток, у свої творчі здібності і тим самим збагачує світогляд. Це сприяє створенню особою нових духовних цінностей, які реалізуються, втілюються в продуктах її діяльності. Отже, не тільки культура впливає на особу та її світогляд, але і навпаки, тобто тут існує зворотній зв'язок. Світогляд виник і розвивається саме тому, що є необхідним і потужним засобом зміни дійсності. Особа з прогресивним світоглядом активно впливає на неї, перетворює її, а тому змінює і культуру як частину цієї дійсності, створюючи нові культурні цінності.

Творча сторона світогляду особи найбільш повно виявляється в соціалістичному суспільстві, успіхи якого були б неможливі без корінних перетворень не тільки в соціально-політичному житті суспільства, але й в духовній культурі. Здійснення культурної революції в нашій країні важко уявити без світоглядного впливу особи.

Культура і світогляд особи, будучи соціальними явищами, не тільки обумовлюють, але й доповнюють один одного. Разом з тим вони мають і суттєві відмінності. Культура і світогляд не збігаються за змістом, структурою, функціями. Коли культуру можна розглядати як таку, що має кількісні і якісні характеристики, складається з матеріальної і духовної сторін, то світогляд особи — це лише певна частина якісної характеристики і духовної культури. Світогляд особи — це система основних духовних і інтегральних цінностей культури, її концентрований вираз, найактивніша частина. Світогляд особи домінує у всіх сферах духовної культури. Він є частиною останньої тому, що духовна культура має пряме відношення до долі людини, до вирішення одвічних питань буття: як і для чого живе людина, в чому головна мета її життя, що після неї залишається людям і світу.

Таким чином, співвідношення культури і світогляду є окремим випадком загального і одиничного. Це — складна, різнопланова проблема, яка потребує дальшого методологічного і теоретичного розв'язання, оскільки самі ці явища відзначаються різноплановістю. З'ясування цього співвідношення дозволить глибше дослідити процес формування нового типу особи — людини комуністичного суспільства та її світогляду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Повн. збір. тв., т. 33.
2. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. Київ, Держполітвидав, УРСР, 1961, 125 с.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Київ, Політвидав України, 1971, 360 с.
4. Арзаканьян У. Г. Трактовка гуманізму в сучасних буржуазних концепціях культури і цивілізації. — В сб.: От Эразма Роттердамского до Бертрана Рассела. М., «Мысль», 1969, с. 191—213.
5. Баллер Э. А., Злобин Н. С. Народ и культура. — В сб.: Культура. Творчество. Человек. М., «Мысль», 1970, с. 29—37.
6. Коган Л. Н., Вишневский Ю. Р. Очерки теории социалистической культуры. Свердловск, 1973, 215 с.
7. Коллин П. В. Введение в марксистскую гносеологию. Госполитиздат УССР, Киев, 1966, 275 с.
8. Луначарский А. В. Беседы по марксистскому миросозерцанию. Л., 1924, 118 с.
9. Рубинштейн С. А. Основы общей психологии. М., 1940, 260 с.
10. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. Л., 1968, 175 с.

А. И. УКОЛОВ

ЩОДО ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «КОМУНІСТИЧНА ПЕРЕКОНАНІСТЬ»

Здійснення Великої Жовтневої соціалістичної революції, побудова соціалізму в СРСР, перемога у Великій Вітчизняній війні, успіхи в комуністичному будівництві були б неможливі без високої політичної свідомості, громадянської зрілості трудящих нашої країни, їх глибокої відданості справі комунізму.

Завдання побудови матеріально-технічної бази комунізму, утвердження нових суспільних відносин вимагають від всього радянського народу непохитної впевненості в торжестві комуністичних ідеалів. Ось чому «серцевиною всієї ідейно-виховної роботи партії є формування у найширших мас трудящих комуністичного світогляду, виховання їх на ідеях марксизму-ленінізму.

Але навіть найпередовіша ідеологія стає реальною силою тільки тоді, коли, оволодіваючи масами, вона спонукає їх до активних дій, визначає норми їх повсякденної поведінки» [3, с. 95]. Тут, по суті, йдеться про перетворення знання марксизму-ленінізму в комуністичну переконаність. «Партія вважає своєю постійною турботою виховання комуністичної свідомості, готовності, волі і вміння будувати комунізм», — вказувалося на XXV з'їзді партії (див. «Радянська Україна», 1976, 25 лютого).

Сказане вище свідчить про необхідність дослідження поняття «комуністична переконаність», бо тільки при повному вирішенні цього питання можна успішно займатися ідейним вихованням широких трудящих мас.

Якщо поняття «комуністичний світогляд» у літературі вже більш-менш з'ясоване (хоч дискусії ще продовжуються), то поняття «комуністична переконаність» тільки починають досліджувати. Навіть в енциклопедичних виданнях і філософських словниках дане поняття не пояснюється.

Більшість авторів зазначає, що дослідження структури переконаності, особливостей її складових елементів являє собою важливу ділянку вивчення суспільної свідомості.

Типовою особливістю багатьох робіт є розгляд категорії переконаності як теоретичної проблеми. У роботах, що вийшли в останні роки, значна увага також приділяється питанню перетворення марксистсько-ленінських ідей в переконання, стимули поведінки людини. Як справедливо пишуть А. П. Носков і Р. П. Яновський, «про ефективність політичної свідомості мас можна говорити лише в тому випадку, якщо ідеї марксизму-ленінізму, які вносяться в їх свідомість, дадуть органічний сплав з почуттями, перетворяться в стійкі переконання, що визначають всю суспільно-політичну діяльність трудящих» [9, с. 5]. Немовби підтверджуючи цю думку, Л. А. Смирнов підкреслює, що «існує певна взаємодія між переконанням і теорією або окремим теоретичним положенням; вони взаємно доповнюють один одного, що відбувається в процесі практичної діяльності, в результаті чого утворюється певний досвід окремої людини чи цілого класу» [8, с. 115].

Недоліком окремих публікацій є те, що в них майже не розглядаються джерела комуністичної переконаності, не розкривається її структура і зміст.

У всіх роботах визначається поняття комуністичної переконаності, але трактується воно по-різному. Так, на думку

В. В. Острякова і А. І. Степановічуса, комуністична переконаність—«це глибока, заснована на науковому пізнанні віра людини в ідеали, яким вона наслідує в житті» [11, с. 14]. Ю. Ющин це поняття розуміє як «глибоку, засновану на марксистсько-ленінському світогляді, віру в світле майбутнє людства» [12, с. 17]. І. К. Тарасенко так характеризує його: «Комуністична переконаність — це складне стійке психологічне утворення особи, що полягає в свідомій і пристрасній відданості комуністичним принципам та ідеалам, дозволяє людині визначити своє ставлення до об'єктивної дійсності, твердо зайняти певну позицію і боротися за неї» [13, с. 10].

Нам здається, що саме ці аспекти потребують більш докладного і поглибленого аналізу. Просте нагромадження книжкових знань про комунізм автоматично не робить людину переконаним борцем за його справу. Звичайно, знання є основою всякої свідомості, але самі по собі вони не вичерпують повністю всі явища людської свідомості. «Головна функція переконань полягає в тому, — цілком слушно зауважують А. П. Носков і Р. Г. Яновський, — що вони є збудниками, стимуляторами практичної діяльності людей» [9, с. 19].

Отже, в поняття «комуністична переконаність» повинно входити не тільки мислене усвідомлення ідей, впевненість в їх правоті і відданість їм, але й практичні дії людини, спрямовані на перетворення цих ідей в життя. «Чим більший розмах, чим більша широта історичних ідей, — говорив В. І. Ленін, — тим більше число людей, яке в цих діях бере участь, і, навпаки, чим глибше перетворення, яке ми хочемо зробити, тим більше треба підняти інтерес до нього і свідоме ставлення, переконати в цій необхідності нові й нові мільйони і десятки мільйонів» [2, т. 42, с. 133—134].

Комуністична переконаність є найбільш активною стороною соціально-політичної свідомості і виявляється в активному ставленні людини до дійсності, до її ускладнень і суперечностей.

Глибока переконаність в істотності комуністичних ідей, що є результатом оволодіння науковим світоглядом, і активна боротьба за реалізацію цих ідей утворює ту цілісність природи, без якої є немислимим борець за комунізм. Саме тому В. І. Ленін писав: «Виховання комуністичної молоді повинно полягати не в тому, що їй підносять всілякі солодкі промови і правила про моральність. Не в цьому полягає виховання...

В основі комуністичної моральності лежить боротьба за зміцнення і завершення комунізму» [2, т. 41, с. 298].

Знання і переконання — не одне й те саме. Різниця між ними в тому й полягає, що перші можуть так і залишитися набутиим багатством, а другі не можуть не стати керівництвом до дії. Знання не завжди переходять в переконання. Саме це мав на увазі М. І. Калінін, коли писав: «Можна засвоїти марксизм-ленінізм тільки формально, можна добре вивчити всі формули,

історичні події і дати, але не стати при цьому переконаним марксистом-ленінцем. З другого боку, можна не знати формул, але істотно володіти духом марксизму-ленінізму» [5, с. 10].

Багато авторів у зміст поняття «комуністична переконаність» включають волю і чуття людини, що цілком правильно, бо одна справа бути переконаним в торжестві комунізму, а інша — активно працювати в його інтересах. Сутністю комуністичної переконаності саме і є єдність знання марксизму-ленінізму, чуттів і волі людини, спрямованих на боротьбу за комунізм.

Перш ніж дати визначення розглядуваного поняття, треба встановити його джерела, структуру і зміст.

Ті цілі й ідеали, до яких людина прагне і які виявляються в її переконаннях, обумовлюються потребами та інтересами. В. І. Ленін підкреслював: «Люди завжди були і завжди будуть дурненькими жертвами обману і самообману в політиці, поки вони не навчаться за всякими моральними, релігійними, соціальними фразами, заявами, обіцянками знаходити *інтереси* тих чи інших класів» [2, т. 23, с. 46]. Це справедливо і по відношенню до переконаності людини. Тому усвідомлення інтересів слід розглядати як найважливішу складову частину переконаності.

Матеріальні потреби щодо переконаності мають первинний характер, бо людина перш за все мусить задовольнити свої матеріальні потреби, без яких не може існувати. Невипадково Ф. Енгельс вказував, що «люди насамперед повинні їсти, пити, мати житло і одягатися, перш ніж бути спроможними займатися політикою, наукою, мистецтвом, релігією і т. д.» [1, т. 19, с. 338].

З точки зору суб'єкта потреба є гостра необхідність в чомусь, в якихось об'єктах, що задовольняють цю необхідність. Саме необхідність задовольняти матеріальні потреби і втягує людину в процес виробництва, а також у процес суспільного життя.

На певному етапі людина усвідомлює зв'язок між потребами і матеріальними об'єктами, що цю потребу задовольняють. Внаслідок цього вона спрямовує увагу не тільки на об'єкти, що безпосередньо задовольняють цю потребу, але й на ті об'єкти, що були з ними зв'язані. Ці останні становлять об'єктивну основу інтересів, сфера існування яких в об'єктивній дійсності ширша, ніж сфера потреб.

Про об'єктивне існування інтересу, і перш за все інтересу соціального, неодноразово говорили засновнику наукового комунізму. Ф. Енгельс, зокрема, вказував: «Економічні відносини кожного даного суспільства проявляються насамперед як *інтереси*» [1, т. 18, с. 262]. Виходячи з цього, Г. Е. Глезерман пише: «Про об'єктивність інтересів свідчить той факт, що вони усвідомлюються не одразу після своєї появи. На ранніх ступенях класової боротьби пролетаріату (та ще й сьогодні в ряді капіталістичних країн) багато робітників не усвідомлювали своїх загальнокласових інтересів» [7, с. 87].

Інтерес — це усвідомлення потреб. Ось що зазначає з цього приводу Г. Е. Глезерман: «Змістом інтересу є об'єктивні потреби людей, що випливають з умов їх суспільного буття» [7, с. 87]. Подібну думку висловлює В. П. Тугаринов, який підкреслює, що інтереси «виражають усвідомлення потреб» [10, с. 17].

Звідси можна зробити висновок, що оскільки інтерес є усвідомленням потреб, значить, це вже і є знання. Без останнього не можна втілити в життя потреби та інтереси. Адже людина може бути виявлена в успішній своїй діяльності тільки тоді, коли знає шляхи досягнення тієї мети, яку перед собою поставила. Таким чином, потреби та інтереси, що є складовою частиною переконаності, мають бути науково обгрунтованими. Саме марксистсько-ленінське вчення, а отже і теорія наукового комунізму була викликана до життя перш за все необхідністю наукового вираження потреб та інтересів пролетаріату.

На основі усвідомлення потреб та інтересів формується ідеал майбутнього суспільства. Виникнення комуністичного ідеалу стало можливим завдяки появі пролетаріату і перетворенню його в самостійну силу, наявності матеріальних передумов для здійснення соціалістичної революції.

К. Маркс писав: «Людство ставить собі завжди тільки такі завдання, які воно може розв'язати, бо при ближчому розгляді завжди виявляється, що саме завдання виникає тільки тоді, коли матеріальні умови його розв'язання вже є наявними або принаймні перебувають в процесі становлення» [1, т. 13, с. 7].

К. Маркс і Ф. Енгельс жили в епоху розвинутого капіталізму, тому змогли дати точний аналіз його змісту, розкрити головні тенденції і напрямки розвитку і на цій основі науково виробити поняття комуністичного ідеалу.

В цьому можна переконатися, коли звернутися до критики К. Марксом лассалівської ідеї про «неурізаний трудовий доход»; зміст якої полягає в тому, що робітник повинен одержати все, що створено його руками. К. Маркс вказує, що коли розуміти під колективним трудовим доходом сукупний суспільний продукт, то з нього треба вирахувати, по-перше, те, що потрібне для відшкодування зношених засобів виробництва, по-друге, додаткову частину для розширення виробництва і, по-третє, резервний страховий фонд. «Ці відрахування, — пише К. Маркс. — з «неурізаного трудового доходу» — економічна необхідність, і їх розміри повинні бути визначені на основі наявних засобів і сил, почасти на основі теорії ймовірності, але вони ніяким способом не піддаються обчисленню на основі справедливості» [1, т. 19, с. 18]. У цьому уривку величезне значення має кожне слово для усвідомлення сутності науково обгрунтованого ідеалу і формування переконаності.

На ґрунті пізнання загальних законів і тенденцій суспільного розвитку можна передбачити головні риси прогресу суспільства. З наближенням до дійсності, з виявленням на практиці тих чи

інших сторін ідеал робиться все більш близьким, здійсненням, переконливим для передових верств суспільства. Він стає більш бажаним і перетворюється в переконаність людини, але не автоматично, а шляхом цілеспрямованої виховної діяльності марксистської партії. Ідеал як сукупність певних положень, що дають уявлення про майбутнє, про кінцевий результат розвитку того чи іншого об'єкта, зв'язаний з доказуванням істинності цих положень. Докази становлять основу переконаності.

Потреби та інтереси активізують волю людини, спрямовують її діяльність. З точки зору марксистсько-ленінської філософії воля — це здатність людини свідомо й цілеспрямовано регулювати свою діяльність. Регулювання відбувається у відповідності з конкретними завданнями, що стоять перед людиною. Для їх вирішення придушуються інші бажання та інтереси, переборюються труднощі.

Виходячи з вищесказаного, поняття комуністичної переконаності, на нашу думку, можна визначити так: комуністична переконаність — це глибоке усвідомлення потреб та інтересів робітничого класу, а за умов соціалізму — і всього суспільства, що науково обгрунтовані марксистсько-ленінською теорією і включають в себе переконаність і волю в досягненні поставленої мети.

Основою комуністичної переконаності є знання марксизму-ленінізму. Якщо ці знання людина не сприйняла повністю, самостійно не розібралася в них, вони не можуть керувати її діями, не стануть її переконанням. Правильно писав В. Г. Белінський, що «ідея, вичитана або почута і, мабуть, сприйнята як належне, але яка не проведена крізь власну натуру і не має відбитку вашої особи, є мертвий капітал» [6, с. 798—799].

Лише тоді можна говорити про комуністичну переконаність, коли ідеї комунізму не тільки сприйняті та усвідомлені, але й пережиті самою людиною, дійшли до її серця, стали компасом життя, визначають позицію в праці й громадській роботі, побути й сім'ї.

Духовний світ людини складається з прагнень і бажань, з ідеалів і моральних позицій, з розуму самосвідомості. Комуністична переконаність становить серцевину цього духовного світу, виступає критерієм його оцінки.

Комуністична переконаність — соціально-класове явище. Вона властива робітничому класові та його авангарду — революційній партії. Переконаність утверджується в процесі пізнання законів суспільного розвитку і класової боротьби, в ході соціалістичного і комуністичного будівництва, всієї ідейно-виховної партійної роботи.

Буржуазія теж має свою переконаність, згідно з якою без приватної власності неможливий, мовляв, прогрес людства і особи. Ця переконаність має на меті приватні, корисливі, егоїстичні ідеали. По-своєму переконана в правильності релігійних вигадок і віруюча людина, але ця переконаність ґрунтується на ілюзор-

ному фантастичному відображенні буття, на антинауковій ідеології.

Комуністична переконаність, на відміну від буржуазної і релігійної переконаності, базується на дійсно науковій основі і проникнута гуманними ідеями. Вона відображує корінні інтереси робітничого класу і всіх трудящих, виражає непримиренність до буржуазної і дрібнобуржуазної ідеології, до всього того, що суперечить класовим інтересам робітників.

Комуністична переконаність є тією великою духовною цінністю, що окрилює людину, посилює її енергію. Вона спрямовує радянських людей на активну боротьбу за ідеали комунізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 1, 13, 18, 19.
2. Ленін В. І. Повн. збір. тв., т. 23, 41, 42.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Київ, Політвидав України, 1971. 360 с.
4. Брежнев Л. И. О коммунистическом воспитании. Речи и статьи. М., Госполитиздат, 1974. 550 с.
5. Калинин М. И. Вопросы коммунистического воспитания. М., Госполитиздат, 1940. 75 с.
6. Белинский В. Г. Собр. соч. в 3-х т., т. 3. М., Госполитиздат, 1948.
7. Глезерман Г. Е. Исторический материализм и развитие социалистического общества, 2-е изд. М., 1973. 352 с.
8. Смирнов А. С. Убеждение как философская категория. Калининград. 1973. 139 с.
9. Носков Н. П., Яновский Р. Г. Два уровня сознания и политические убеждения. Новосибирск, 1974. 93 с.
10. Тугаринов В. П. Теория ценностей в марксизме. Л., Изд-во Ленинградского университета, 1968. 124 с.
11. Остряков В. В., Степановичус А. И. Социально-политические факторы формирования коммунистической сознательности трудящихся. М., «Мысль», 1967. 160 с.
12. Юшин Ю. Воспитывать молодежь идейно убежденной, преданной делу партии. — В кн.: «Человек будущего рождается сегодня». М., «Московский рабочий», 1964, с. 16—36.
13. Тарасенко И. К. Коммунистическая убежденность. Минск. Изд-во «Народна асвета», 1973. 71 с.

В. О. ЛОЗОВОЙ

САМОВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ЯК ПРЕДМЕТ КОНКРЕТНО-СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Партія завжди приділяла велику увагу вихованню підростаючого покоління. В умовах розвинутого соціалізму і науково-технічної революції ще більше зростає значення підготовки й виховання фахівців вищої кваліфікації. У нашій країні така підготовка ведеться у 833 вузах з кількістю студентів більше 4,6 млн. чоловік. У дев'ятій п'ятирічці було поставлено завдання підготувати 9 млн. спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою, в тому числі 3,5 млн. чоловік з вищою. Сьогоднішні студенти, говорив Л. І. Брежнев, — це завтрашні коман-

дири виробництва, керівники наукових і культурних установ, від громадської й професійної зрілості яких багато в чому залежить соціальний і технічний прогрес нашого суспільства [4, с. 404].

У відповідності з рішеннями XXIV з'їзду КПРС, ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР у постанові від 18 липня 1972 р. «Про заходи по дальшому удосконаленню вищої освіти у країні» вказали: «Направити зусилля вищих учбових закладів на успішне здійснення поставлених XXIV з'їздом КПРС завдань у галузі розвитку вищої школи, дальшого покращання якості підготовки кадрів для народного господарства, науки й культури у відповідності з вимогами науково-технічного прогресу. Добиватись, щоб молоді спеціалісти володіли основами марксистсько-ленінської науки, мали глибоку теоретичну й професійну підготовку, володіли високими моральними якостями і могли працювати з людьми, були активними провідниками політики партії. Вища школа покликана виховувати у спеціалістів прагнення до постійного збагачення й оновлення добутих знань, що повинно стати непорушним правилом всього їх життя і діяльності» [3, с. 4].

Одним з напрямків вирішення цих завдань є шлях комуністичного самовиховання, самоосвіти студентів. Значення самовиховання у процесі формування особи студента — майбутнього спеціаліста—важко переоцінити. Виховання не може бути ефективним, якщо воно не підкріплюється зустрічним зусиллям виховання, якщо об'єкт виховання не стає його суб'єктом. Цілком справедливо зазначає Ю. О. Самарін, що «проблема самовиховання повинна стати ядром виховної роботи серед студентської молоді, тому що людина в цьому віці і практично, і юридично стає самостійною» [8, с. 19]. При відсутності самовиховання може сформуватися пасивна особа, «духовний утриманець» без сталих переконань і твердих поглядів, особа, не здатна до творчої діяльності в ім'я суспільства й особистого щастя.

Система виховання студентів, лише проф. А. В. Барабаншиков, «органічно включає в себе їх самовиховання, тобто свідому систематичну роботу над собою. Саме завдячуючи самовихованню розширюється сфера розвитку особи: особа стає більш активною, цілеспрямованою, стійкою проти дій негативних факторів. На жаль, процес самовиховання студентів досліджений менше всіх інших виховних процесів» [5, с. 38]. Все це викликає необхідність його всебічного вивчення.

Конкретно-соціологічний аналіз самовиховання студентів передбачає попередню роботу, щоб накреслити загальні контури дослідження, чітко сформулювати завдання, продумати його основні етапи. В соціології, пише Г. М. Андреева, ця попередня робота набуває особливої ваги тому, що тут багато специфічних труднощів, з якими зустрічається дослідник і які треба продумати, обговорити до початку дослідження з тим, щоб вони потім не перетворилися в серйозну перешкоду одержанню дійсно на-

укових висновків і рекомендацій. Тому в практиці конкретно-соціологічних досліджень особливо велика увага приділяється розробці програми дослідження [7, с. 4]. Структура й головні вимоги до створення програми конкретно-соціологічного дослідження визначено у працях відомих радянських соціологів Андрєєвої, Здравомислова, Шубкіна, Ядова та ін.

Обґрунтування теми (проблемна ситуація, об'єкт, предмет і основні завдання дослідження). Становлення особи майбутнього спеціаліста (дальша соціалізація) — складний і тривалий процес взаємодії цілого ряду об'єктивних і суб'єктивних факторів. Вища школа як один з інститутів професійної соціалізації в сучасних умовах, як ніколи раніше, потребує свідомої мобілізації всіх внутрішніх сил студента, його самовиховання, самоудосконалення. У вузі, говорив на Всесоюзному зльоті студентів міністр вищої і середньої спеціальної освіти СРСР В. П. Єлютін, «не стільки навчають, скільки допомагають навчатися. І від того, як буде навчатися студент, наскільки творчо він сприйматиме матеріал, з якою працьовитістю він буде це робити, залежить успішне вирішення поставленого завдання. І тут у нас є великі резерви» [6, с. 33]. І дійсно, вся система вищої школи, всі її ланки ведуть постійну боротьбу за підвищення якості підготовки спеціалістів взагалі і навчання студентів зокрема. Але в цій боротьбі ще не беруть участі всі студенти, для якоїсь частини ця участь не стала власною активною діяльністю по виробленню необхідних якостей спеціаліста, одержанню глибоких і міцних знань. З тривогою звертав увагу учасників зльоту В. П. Єлютін на те, що більше 12% студентів навчаються тільки на посередньо, велика частина має «задовільно» по одному або кількох предметах, а 10% закінчують екзаменаційну сесію з двійками. Всі вони одержали добрі знання у середній школі, успішно склали конкурсні екзамени при вступі до вузу, у вузі мали все необхідне для успішного навчання — і все ж навчалися погано. Є серед них і нерадиві люди, але для більшості з них під силу вузівська програма, вони просто недостатньо інтенсивно працювали над учбовим матеріалом, а багато з них не зрозуміли, не засвоїли особливостей освіти у вищій школі, що потребує активної творчої роботи [6, с. 34].

Успішність як головний показник діяльності студента у вузі по харківських вузах відбиває загальні тенденції, характерні для вищої школи країни. Успішно складають всі екзамени близько 93% студентів вузів міста, більше половини навчаються із задовільними оцінками, приблизно 7% не встигають.

Сьогоднішній студент-«трієшник» завтра стане посереднім спеціалістом на виробництві, у школі і т. д. Які збитки матиме наше суспільство від праці посередніх спеціалістів, важко підрахувати, але в тому, що вони будуть, сумнівів немає.

Виникає проблемна ситуація, суперечність між вимогами суспільства до формування особи майбутнього спеціаліста, озбро-

еного глибокими знаннями, і фактичним рівнем прийняття цієї установки частиною студентів. Розв'язання цієї суперечності, поряд з іншими моментами, можливе, на наш погляд, через формування і розвиток потреби у самовихованні та активізацію самовиховної і самоосвітньої діяльності студентів.

Об'єктом нашого дослідження є процес формування особи студента — майбутнього спеціаліста в умовах вузу. Цей процес являє собою складне переплетення об'єктивних і суб'єктивних факторів у взаємодії і взаємозв'язку і містить в собі відзначену суперечність. Вивчити всю систему факторів у їх комплексі під силу тільки великому науковому колективу. Тому предметом даного дослідження є самовиховна, самоосвітня діяльність студентів, вивчення її ролі у процесі формування спеціаліста. Період навчання у вузі — безперервний процес подальшої спеціалізації молодої людини, перехід її від соціальної ролі школяра, робітника, колгоспника, службовця до соціальної ролі студента й підготовка до нової ролі — інтелігента. Самовиховання є одним з важливих елементів соціалізації індивіда у ряді суб'єктивних факторів, особливо в умовах вузу. Ефективність та інтенсивність становлення особи спеціаліста пов'язані з активною діяльністю студента у рамках його соціальної ролі. Самовиховання є серцевиною цієї активності, воно впливає на всі сторони життєдіяльності студента. У одній частині студентів процес самовиховання завершується, у другій — має споглядальний характер, у третій відсутній зовсім. Роль самовиховання визначається тим, що без нього не може скластися спеціаліст у відповідності з потребами сучасного суспільного розвитку.

Головні завдання дослідження у теоретичному плані були такі: 1) з'ясувати на матеріалах емпіричних даних реальну картину самовиховної діяльності студентів; 2) вивчити умови виникнення потреби у самовихованні в умовах вузу. Спробувати визначити найбільш суттєві об'єктивні й суб'єктивні фактори, що сприяють виникненню і розвитку потреби у самовихованні та причини відсутності останнього в процесі навчання і виховання у вищій школі; 3) проаналізувати функції самовиховання у процесі становлення особи студента — майбутнього спеціаліста.

У практичному відношенні ставилася мета сформулювати конкретні практичні рекомендації для формування у студентів потреби і розвитку навичок самовиховної діяльності, а також для керівництва процесом самовиховання студентів у вузі.

Уточнення понять та їх емпірична інтерпретація. Ключовим поняттям дослідження є поняття комуністичного самовиховання. Під ним ми розуміємо детерміновану суспільними умовами і внутрішньою позицією особи вільну, доцільну, активну діяльність, спрямовану на вироблення і удосконалення своїх духовних та фізичних якостей у відповідності з комуністичним суспільним ідеалом.

Поняттями, що розкривають явище самовиховання, відбивають його зміст, є самопізнання, самооцінка і саморегуляція. Самопізнання — це пізнання особою самої себе (суб'єктом об'єкта з позицій ідеальної моделі суспільної людини у рамках конкретної особи) у процесі соціальної практики. Самооцінка є перенесення особою на себе, на свою поведінку, діяльність, духовне обличчя суспільно прийнятих оцінок. Саморегуляція — це усвідомлене діяння особи у вигляді формування в собі відношення, що сприяє розвитку тих чи інших прагнень, бажань, настроїв, почуттів або, навпаки, виражається у постановці перед собою перешкод цим виявам на основі свідомого перетворення суспільно прийнятих положень в особисті цілі.

Самовиховання за своєю родовою суттю — це діяльність. Його можна фіксувати за найрізноманітнішими показниками конкретної діяльності студента. Основним видом цієї діяльності є навчально-пізнавальна діяльність у її різних формах.

Самовиховання як складне внутріособове соціальне явище важко і майже неможливо зафіксувати за окремими емпіричними індикаторами. Метод конкретно-соціологічного дослідження дозволяє фіксувати це явище не по окремих показниках, а за їх сукупністю, тобто використати комплексний критерій для його визначення у процесі навчально-пізнавальної діяльності студентів. Треба відзначити, що ніяка сукупність операціональних визначень не може повністю розкрити всього змісту поняття, тому емпірична інтерпретація завжди є тільки частковою інтерпретацією. «Всяка спроба, — пише Г. М. Андреева, — звести достатньо широке поняття до переліку сукупності його ознак є збіднення його змісту. На певному етапі роботи доводиться йти на таке збіднення, інакше практичне дослідження ніколи не може бути здійснене» [7, с. 23]. Як головні показники комплексного критерію, що узагальнює суттєву сторону самовиховання у процесі навчальної діяльності, пропонуються: 1) мотивація відношення до навчання; 2) регулярність самостійної роботи студента; 3) планування самостійної роботи. Ці показники вимірюватимуться за трьохбальними шкалами.

Зведення основного мотиву навчально-пізнавальної діяльності у комплексний критерій визначення самовиховання студентів дозволяє зафіксувати важливий момент у цьому явищі — його комуністичну спрямованість, а також свідчить про усвідомлення особою свого місця, ролі і на цій основі відповідальності перед суспільством за свою майбутню діяльність. Мотив є провідним спонукачем самовиховання, самоудосконалення студента, але він це не є самою діяльністю.

Навчально-пізнавальна діяльність студента здійснюється у різноманітних формах, але найбільше значення серед них має самостійна робота. XXIV з'їзд КПРС підкреслив, що головним методом у справі підготовки й перепідготовки кадрів була і за-

лишається самостійна робота [2, с. 115]. Роль її в опануванні знаннями визначив В. І. Ленін: «Без певного самостійного труда ні в одному серйозному питанні істини не знайти, і хто боїться труда, той сам себе позбавляє можливості знайти істину» [1, с. 123—124].

Самостійна робота студентів пронизує всі форми навчально-виховного процесу у вищій школі. Вона являє собою єдність пізнання і творчості незалежно від того, з якими видами учбових занять пов'язаний цей процес і в якій формі він виявляється. Пасивне сприйняття знань при діяльній роботі пам'яті, без творчого їх переломлення і співвідношення з відомими раніше, без висунення питань для дальшої розробки також є один з типів пізнавальної діяльності, але не самостійної. Самостійна робота охоплює різні форми позааудиторної діяльності студента по набуттю, накопиченню і закріпленню знань, умінь, навичок в рамках програми і поза нею. Регулярність, систематичність самостійної роботи вказує на те, як на практиці студент реалізує усвідомлення своєї відповідальності за майбутню діяльність, як напружено він працює, щоб оволодіти знаннями тощо.

Самостійна робота студентів може відбуватися як свідомо, так і стихійно, хаотично, без плану, при зовнішньому спонуканні. Цінність її як засобу становлення спеціаліста при цьому знижується. Важливим і необхідним емпіричним індикатором при визначенні самовиховання студентів, що характеризує його продуманість, організованість, цілеспрямованість і доцільність, є плано-мірність самостійної роботи. Щоб працювати ритмічно, особливо при великій завантаженості, треба планувати свою роботу. Планування стає головною передумовою правильної організації розумової праці студента. Воно усвідомлюється як процес завчасного прийняття і оцінки взаємопов'язаної сукупності рішень, що спрямовані на досягнення бажаного стану в майбутньому.

На основі комбінацій значень емпіричних індикаторів, що входять до комплексного критерію, логічним способом ми вивели п'ять рівнів самовиховання студентів у процесі навчання: 1-й і 2-й — позитивні, 3-й — нейтральний, або нульовий, 4-й і 5-й — негативні.

Самовиховання студентів можна фіксувати і за іншими показниками. Такими можуть бути якість навчання, кінцевість результатів наукових досліджень, ступінь ініціативності й відповідальності студента в основних сферах його діяльності.

Попередній аналіз предмета дослідження. Процес формування особи майбутнього спеціаліста являє собою складну систему факторів. Комуністичне самовиховання виступає як її елемент-підсистема, функціонування якої, в свою чергу, обумовлено об'єктивними й суб'єктивними факторами. До факторів об'єктивного характеру, що спонукають самовиховну діяльність, ми відносимо: а) найбільш загальні соціально-економічні умови (виробничі відносини, соціально-класова структура, політична організація

суспільства розвинутого соціалізму, спосіб життя, стан суспільної свідомості, що включає систему ціннісних орієнтацій суспільства), що виступають як рівнодійні для всього студентства і всіх типів особи студента. Їх вплив на самовиховання студентів можна зафіксувати не прямо, а через специфічні види їх діяльності у рамках соціальної ролі та індивідуально-типових особливостей особи; б) специфічні фактори, пов'язані з особливостями життєдіяльності студентства: прямі, що дозволяють фіксувати обумовленість самовиховання у ході навчально-виховного процесу (умови, організація, здійснення навчально-виховного процесу, діяльність деканату (реktorату), кафедр, викладачів і студентів у його ході, відношення у студентському колективі), й побічні (непрямі), що впливають на самовиховання студента, але знаходяться за межами навчально-виховного процесу і не піддаються реєстру (вплив засобів масової інформації та пропаганди, системи сімейного, шкільного та вузівського виховання, що включають діяльність партійних і господарських організацій та органів громадського самоврядування). Головним об'єктом дії всіх цих факторів є особа студента, що виступає реальним носієм самовиховання.

Особа студента — поняття збірне, воно не охоплює індивідуальних особливостей, які треба мати на увазі при виявленні суб'єктивної обумовленості самовиховання, як основи внутрішніх спонукань. До індивідуальних особливостей особи студента входять функціональні, або ролеві, характеристики (стать, вік, сімейний стан, соціальне походження, набутий досвід, курс, партійність, участь у науковій, громадській роботі тощо), а також особові характеристики (інтереси і потреби, соціальні установки і ціннісні орієнтації, ідеали, світогляд, воля і т. ін.).

Ці об'єктивні й суб'єктивні фактори визначають відношення студентів до навчання, науково-дослідної та громадсько-політичної діяльності. Саме відношення до основних сфер діяльності має суб'єктивні й об'єктивні аспекти, де суб'єктивними є розуміння суспільної значущості навчання, науково-дослідної та громадсько-політичної діяльності, ступінь задоволення, структура та ієрархія мотивів цієї діяльності, а об'єктивними — результати у цих видах діяльності (планованість, систематичність самотійної роботи, якість навчання і виконання громадських доручень, закінченість наукових досліджень, ініціативність студента, рівень відповідальності, дисциплінованості і т. ін.).

Основні гіпотези. Всебічне вивчення виникнення і розвитку самовиховної діяльності студентів передбачає дослідження взаємодії усіх факторів, що входять як елементи до складної системи. У соціалістичному суспільстві вплив загальних рівнодійних об'єктивних факторів однаковий по відношенню до всього студентства і будь-яких типів особи студента. Тому головна увага

мусить бути приділена специфічним факторам (зовнішнім стимулам) та індивідуальним особливостям особи студента (внутрішнім мотивам), що спонукають до самовиховання в умовах вузу.

З усіх специфічних об'єктивних факторів, що впливають на самовиховання студентів, ми виділяємо як основні в умовах вузу вплив, взаємодіяння професорсько-викладацького складу та колективу студентської групи. Виходячи з цього положення, можна сформулювати робочі гіпотези. Перша головна гіпотеза — про залежність рівня самовиховання від ступеня і змісту взаємодії професорсько-викладацького складу і студентів у ході навчально-виховного процесу. Формування і розвиток потреби у самовихованні, як ми це вважаємо, тісно пов'язані з взаємодією викладачів і студентів. Отже, чим вище ступінь взаємодії викладачів і студентів у ході навчально-пізнавальної, науково-дослідної та громадсько-політичної діяльності, тим вище рівень змісту й цілеспрямованості самовиховання; чим слабша ця взаємодія, тим нижче рівень самовиховання; оскільки якість діяння, впливу професорсько-викладацького складу на студентів на різних факультетах, курсах, у групах не однакова, то і рівень самовиховання у них буде різним. Друга гіпотеза — про залежність рівня самовиховання від рівня міжособових відношень, відповідальності в колективі, рівня вимог до студента. Таким чином, припускається, що чим вище рівень вимог до особи в колективі, тим вище рівень самовиховання студентів.

Взаємодія викладачів і студентів, рівень вимогливості, відповідальності у студентському колективі мають визначальний вплив і на формування особових характеристик студента (інтересів, ціннісних орієнтацій, соціальних установок, світогляду, ідеалів тощо), що складають суб'єктивні фактори самовиховання. Серед них, на наш погляд, провідним є професійний інтерес, що відбиває в собі названі вище елементи. Отже, третя гіпотеза — про тісний зв'язок рівня самовиховання і рівня професійного інтересу. Самовиховання як внутріособове соціальне явище не може не обумовлюватися віком, набутим досвідом, загальним культурним рівнем студента. Тому четверта гіпотеза — про залежність рівня самовиховання від функціонально-ролевих характеристик особи та соціально-демографічних ознак.

Методика і техніка дослідження. Правильність висунутих гіпотез можна підтвердити емпіричними матеріалами об'єктивного й суб'єктивного порядку. При проведенні дослідження необхідно використовувати різні методи збирання і обробки інформації, перевірки гіпотез. Метод аналізу, вивчення змісту документів деканатів (реktorатів), первинних партійних і громадських організацій (статистичні дані, учбові плани, робочі плани викладачів, екзаменаційні відомості, протоколи засідань і зборів, особисті картки студентів) дає змогу одержати дані об'єктивного характеру. Методи вибіркового опиту — анкетування, інтерв'ю,

спостереження (включеного і невключеного) дозволяють здобути дані суб'єктивного характеру. Ці матеріали, перш за все анкети й особисті картки студентів, повинні оброблятися за допомогою ЕОМ з широким використанням методів математичної статистики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Твори, т. 19.
2. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Політвидав України, 1971. 360 с.
3. Про заходи по дальшому удосконаленню вищої освіти у країні. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 18 липня 1972 року. — «Вестник высшей школы», 1972, № 8, с. 3—7.
4. Брежнев Л. І. Ленінським курсом, т. 3. Київ, Політвидав України, 1972. 512 с.
5. Баранчиков А. В. Сосредоточить внимание на нерешенных проблемах. — «Вестник высшей школы», 1972, № 10, с. 31—39.
6. Елютин В. П. Задачи высшей школы на современном этапе коммунистического строительства. — В кн.: Всесоюзный слет студентов. Документы и материалы. М., «Молодая гвардия», 1972, с. 25—49.
7. Лекции по методике конкретных социальных исследований. Под ред. Г. М. Андреевой. М., Изд-во Моск. ун-та, 1972. 202 с.
8. Самарин Ю. А. Психология студенческого возраста и становление специалиста. — «Вестник высшей школы», 1969, № 8, с. 16—21.

М. Т. ГОСТЕВ, канд. філософ. наук,
Л. П. ПИЛИПЕНКО

ВИЩА ШКОЛА ТА ЇЇ РОЛЬ У ЗМІЦНЕННІ ЗВ'ЯЗКУ НАУКИ З ВИРОБНИЦТВОМ

Науково-технічна революція ставить нові вимоги до вищих учбових закладів, сприяє залученню вузівських наукових кадрів до проведення не тільки загальнотеоретичних, фундаментальних, але й прикладних досліджень. На XXV з'їзді КПРС Л. І. Брежнев говорив: «Практичне впровадження нових наукових ідей — це сьогодні не менш важливе завдання, ніж їх розробка» («Радянська Україна», 1976, 25 лютого).

У 1973 р. було виконано науково-дослідних робіт на суму 800 млн. карбованців. Впровадження здійснених у вузах розробок в народне господарство за три роки дев'ятої п'ятирічки дало економічний ефект у сумі 3 млрд. карбованців [2, 1974, № 4, с. 33].

Слід зауважити, що ефективність науково-дослідної роботи визначається не тільки тим прибутком, який вона приносить, але й участю в ній викладачів, науковців, створенням учбової літератури, залученням студентів до науки, тобто активністю впливу дослідницької роботи на якість підготовки спеціалістів. Випускати спеціалістів, здатних творчо мислити, захоплених наукою, вища школа може лише при умові органічного поєднання навчання з науковою діяльністю викладачів та студентів.

Інтенсивний розвиток наукових досліджень у вищій школі дозволяє успішно вирішити важливі завдання, що стоять перед нею: підвищення якості підготовки молодих спеціалістів завдяки використанню нових досягнень в учбовому процесі, оновленню та удосконаленню матеріально-технічної бази навчання, широкому залученню до науково-дослідної роботи студентів; підготовка і підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів; розв'язання актуальних для народного господарства науково-технічних проблем.

Все більш широка участь професорсько-викладацького складу, аспірантів та студентів у науково-дослідній роботі — один з головних напрямків удосконалення вищої школи, посилення її ролі в науково-технічному прогресі, будівництві матеріально-технічної бази комунізму.

Розгортання науково-дослідної роботи у вузах в роки поточної п'ятирічки привело до значного покращання їх матеріально-технічної бази, виникнення різних науково-дослідних підрозділів, галузевих та проблемних лабораторій. Тільки в 1972 р. в державному бюджеті було передбачено 53,6 млн. карбованців на поповнення наукового обладнання вузів. У даний час вища школа має 1034 електронно-обчислювальні машини [11, 1972, № 35, с. 12]. У 1969 р. до складу вищої школи країни входило 45 науково-дослідних інститутів і 84 проблемних науково-технічних лабораторій [12, с. 120]. Якщо у вищих учбових закладах УРСР в 1957 р. нараховувалося всього 10 наукових закладів (держбюджетних), то в 1970 р. в них вже діяло 4 науково-дослідних інститути, 5 обчислювальних центрів, 4 астрономічні обсерваторії і 5 ботанічних садів, 106 галузевих і 43 проблемних лабораторій [див. 5, с. 60]. За науковою проблематикою ці лабораторії повністю відповідають вимогам сучасного розвитку науки і техніки. Наприклад, за період 1966—1970 рр. у вузах УРСР було відкрито такі нові проблемні лабораторії, як лабораторії квантової радіофізики (Київський університет), фізики низьких температур, іонних процесів, напівпровідникової техніки (Харківський університет), з переробки інформації для електронних цифрових обчислювальних машин в автоматизованих системах проектування (Київський політехнічний інститут), зондування атмосфери (Харківський інститут радіоелектроніки) та ін.

Наукові дослідження, що проводяться у вищих учбових закладах, відзначаються широким діапазоном розглядуваних проблем, високою ефективністю. Тільки за останні роки у вузах зроблено цілий ряд важливих відкриттів у галузі математики, фізики, механіки, астрономії, хімії, біології, атомної енергії, кібернетики і т. д. У 1968 р. науковцями було розроблено понад 75 тис. тем, з них 36 тис. тем (48%) присвячено проблемам суспільних і природних наук, а приблизно 39 тис. тем — технічним проблемам. Сума фінансових затрат на ці дослідження склала 350 млн. карбованців, а економічний ефект від впровадження їх

результатів у виробництво досяг близько 760 млн. карбованців, тобто перебільшив витрати в 2,2 раза. У 1969 р. вузи подали в Комітет у справах винаходів і відкриттів 6600 авторських заявок і одержали 2270 авторських свідоцтв [2, 1969, № 9, с. 53, 55, 56].

У вузах Української РСР економічний ефект від впровадження результатів наукових досліджень в 1965 р. перебільшив затрати на них у 2 рази, а в 1969 р. — в 3,3 раза, а до деяких інститутах ще більше.

Обсяг вкладень тільки по госпдоговірних роботах у вузах республіки за період 1966—1970 рр. зріс більше ніж у 21 раз — з 27 267 тис. крб. до 573 676,3 тис. крб. [5, с. 61].

З кожним роком збільшується кількість робіт, що подаються для впровадження, а також число впроваджених робіт, підвищується їх ефективність [5, с. 62].

Показники	1966 р.	1967 р.	1968 р.	1969 р.	1970 р.	У 1970 р. порівняно з 1966 р.
Кількість робіт, поданих для впровадження	1412	1474	1556	1936	2610	В 1,8 раза
Число впроваджених робіт	1150	1470	1556	1540	1744	В 6,6 „
Економічний ефект в млн. крб.	60	107	118	188	199	В 3,3 „

Як видно з таблиці, зростання економічної ефективності випереджало збільшення кількості робіт як поданих для впровадження, так і впроваджених. Це свідчить про те, що якість досліджень, їх творчий потенціал неухильно підвищується.

Важливим показником також є зростання числа авторських свідоцтв, виданих науковцям за успішні результати винахідницької діяльності. У 1969 р. кількість авторських свідоцтв, одержаних вузами УРСР, порівняно з 1965 р. підвищилася з 333 до 761, тобто в 2,3 раза. Вчені Харківського авіаційного інституту лише за восьму п'ятирічку по наукових роботах і винаходах одержали 130 свідоцтв і 22 патенти. Їх роботи демонструвалися на ВДНГ і були відзначені 16 дипломами та 65 медалями, здобули високу оцінку на міжнародних виставках у Монреалі, Загребі, Лейпцігу і Токію. Наукові працівники Харківського заочного політехнічного інституту за восьму п'ятирічку одержали 157 авторських свідоцтв і 9 патентів. Протягом цього часу вони впровадили у виробництво більше 120 розробок з економічним ефектом 25 млн. крб. На один карбованець затрачених коштів було здобуто 3,7 крб. економії [10, с. 51].

Великий обсяг наукових досліджень з машинобудування, хімії та хімічної технології, автоматики і електроніки виконують вчені Харківського ордена Леніна політехнічного інституту ім. В. І. Леніна. Економічний ефект від впровадження у виробництво розроблених в інституті нових технологічних процесів,

механізмів і устаткування в 1975 р. становитиме 130—140 млн. крб.

Широко розповсюдженими формами зв'язку науки з виробництвом в останні роки стало перспективне планування наукової роботи у вузах і укладання господарських договорів про творчу співдружність з підприємствами на певний строк, здійснення наукових досліджень методом внутрівузівського кооперування вчених суміжних галузей знання і на стику наук, а також шляхом спільної роботи з науково-дослідними та конструкторськими відділами підприємств. Затверджуються нові організаційні форми зв'язку науки з виробництвом. Так, за типом науково-виробничих об'єднань у промисловості створюються учбово-науково-виробничі комплекси. Наприклад, у Таганрозькому радіотехнічному інституті функціонують дві проблемні науково-дослідні лабораторії, дослідно-конструкторське бюро і експериментальний цех, які за єдиним планом виконують роботу на суму 4 млн. крб. за рік. Подібні об'єднання діють в політехнічному і технологічному інститутах в Ленінграді.

Однією з форм, що сприяє посиленню зв'язків науки з виробництвом, є створення великих учбово-наукових комплексів за типом Північно-Кавказького наукового центру (ПКНЦ), де об'єднано зусилля багатьох вузів і НДІ.

Цікавою формою концентрації наукових і науково-педагогічних кадрів є міжвузівські учбово-наукові центри обласного і міського масштабу, що об'єднують інститути різних відомств [4, 14 грудня 1972 р.].

Разом з тим слід зауважити, що інтелектуальний, науковий потенціал вузів ще використовується не повністю. Вони виконують тільки близько 4% всього обсягу наукової роботи, хоч в них працює майже 400 тис. науково-педагогічних кадрів, тобто 40% їх загального числа [4, 21 березня 1973 р.; 7, с. 3]. У зв'язку з цим треба далі вдосконалювати організацію і управління складним механізмом науково-дослідних підрозділів вузів, усувати розпорощення наукових кадрів, посилювати ефективність роботи професорсько-викладацького складу, аспірантів і студентів, скорочувати цикл дослідження — виробництво. Заслужують на увагу пропозиції, спрямовані на поліпшення статусу науково-дослідних секторів вузів з тим, щоб вони більше займалися плануванням досліджень, здійснювали вибір наукових напрямів проблем і тем, формували стійкі наукові інтереси вузівського колективу.

Необхідно внести рішучі зміни в практику розподілу робіт, що виконуються на кошти держбюджету і галузевих міністерств, ліквідувавши завдяки цьому невиправдане дублювання тематики, розпорощення сил і засобів [7, с. 6—7].

Слід зосередити зусилля на удосконаленні організації праці вузівських наукових кадрів, широкому застосуванні принципів НОП, розробці та впровадженню в життя більш чіткої системи

матеріального і морального стимулювання результатів науково-дослідної діяльності, розгортанню соціалістичного змагання і т. д.

Важливим засобом виховання творчих спеціалістів є розвиток дослідницької роботи студентів, залучення їх до роботи наукових студентських товариств, студентських конструкторських бюро при вузах, участь у виконанні господарської тематики, підготовка найбільш здібних студентів за індивідуальними планами, проходження практики в науково-дослідних закладах. У даний час в науково-дослідній роботі беруть участь більше мільйона студентів. За чотири роки студенти одержали понад 5300 авторських свідоцтв, патентів, брали участь у виконанні більше 70 тис. робіт, впроваджених у виробництво [9, с. 63—64]. В інститутах успішно діють понад 250 студентських конструкторських, проектних і технологічних бюро, силами яких протягом одного тільки року здійснювалися замовлення на суму, більше 8 млн. крб. [11, 1972, № 35, с. 2, 12]. Близько 10% виконаних в 1971/72 учбовому році дипломних робіт і проектів було написано за реальною тематикою і рекомендовано для практики.

У вузах України науковою творчістю охоплено майже 100 тис. студентів. Тут функціонують 45 студентських проектно-конструкторських бюро, які тільки за період 1966—1969 рр. виконали роботу на суму близько 4 млн. крб. [5, с. 64].

Ці та інші форми активної творчої діяльності студентів сприяють кращому відбору молодих спеціалістів для професійної наукової діяльності. Щороку у сферу науки залучається близько 15% осіб, які закінчили вищі учбові заклади [8, с. 188]. У вузах готується майже 60% кандидатів і значна частина докторів наук [3, с. 73].

Удосконалення всієї системи освіти, що здійснюється в нашій країні, все в більшій мірі відповідає сучасним вимогам розвитку економіки, науки і культури, науково-технічній революції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Київ, Політвидав України, 1971. 360 с.
2. Ж. «Вестник высшей школы».
3. Е лю т и н В. И. Развитие высшей школы в СССР (1966—1970). М., «Высшая школа», 1972. 245 с.
4. Газ. «Известия».
5. Маданчук В. Е., Попов В. Н., Новоминский А. Н. Высшая школа УССР. Достижения и перспективы. М., «Высшая школа», 1971. 270 с.
6. Народное хозяйство СССР в 1970 г. Статистический ежегодник. М., «Статистика», 1971. 690 с.
7. Наукознавство та інформатика. Вип. 11. Київ, «Наукова думка», 1974. 175 с.
8. Социально-экономические и организационные вопросы науки в СССР. Вып. 1. М., «Высшая школа», 1970. 330 с.
9. Тяжелыников Е. М. Учитесь, работайте и боритесь по Ленину. Отчетный доклад ЦК ВЛКСМ XVII съезду ВЛКСМ. М., «Молодая гвардия», 1974. 38 с.
10. Харківщина в дев'ятій п'ятиріччі. Харків, «Прапор», 1971. 270 с.
11. «Экономическая газета».
12. Экономические проблемы эффективности науки. М., «Мысль», 1971. 260 с.

ЗМІСТ

Копаниця М. М., Дергачова Л. Г. Перспективи розвитку світової соціалістичної революції в теоретичній спадщині Ф. Енгельса у 80—90-х роках XIX ст.	3
Ключко Є. С. Про ознаки провідної і керівної ролі робітничого класу в розвинутому соціалістичному суспільстві	12
Вац І. В. Автоматизація виробництва як умова і засіб всебічного розвитку особи радянського робітника	17
Гончарова Є. Г. Деякі питання ролі робітничого класу та колгоспного селянства в суспільній організації праці в умовах розвинутого соціалізму	25
Довбня О. М. Про деякі шляхи зближення колгоспного селянства з аграрним загоном робітничого класу в розвинутому соціалістичному суспільстві	32
Тимоха Я. І., Устименко М. О. Удосконалення структури трудових ресурсів колгоспів	38
Личко Б. Т., Гордієнко М. М. Посилення виховної функції колгоспів в умовах розвинутого соціалізму	44
Дмитришин А. Д. Критика поглядів французьких радянологів на перспективи колгоспного виробництва	50
Стеблянко Є. М. Сутність і шляхи розвитку руху за комуністичне ставлення до праці	58
Тарасова Л. Л., Дениско Л. М. Культура і світогляд особи	64
Уколов А. Й. Щодо змісту поняття «комуністична переконаність»	68
Лозовий В. О. Самовиховання студентів як предмет конкретно-соціологічного дослідження	74
Гостев М. Т., Пилипенко Л. П. Вища школа та її роль у зміцненні зв'язку науки з виробництвом	82

**ВЕСТНИК
ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
№ 144**

Научный коммунизм

Выпуск 11

(на украинском языке)

Издательское объединение «Вища школа»
Издательство при Харьковском государственном университете

Редактор *М. З. Аляб'єв*
Художній редактор *А. С. Романова*
Технічний редактор *Г. П. Александрова*
Коректор *М. Ф. Христенко*

Передано до набору 26/VI 1975 р. Підписано до друку 25/VI
1976 р. Формат 60×90¹/₁₆. Папір друкарський № 2. Умовн.
друк. арк. 5,5. Обл.-вид. арк. 6. Тираж 1000. Замовлення 1740.
БЦ 50165. Ціна 36 коп.

Видавництво видавничого об'єднання «Вища школа» при
Харківському державному університеті,
310003, Харків, 3, Університетська, 16.

Харківська міська друкарня № 16 Обласного управління у спра-
вах видавництв, поліграфії та книжкової торгівлі.
310003, Харків, 3, Університетська, 16.

